

“MEN ZAL TEGENWOORDIG NIET MEER ZO LARMOYANT HOREN SPREKEN OVER DE BEDRIJFSJEUGD”

Het veranderende beeld van de jeugd en haar
opvoeding ten tijde van de Nederlandse
industrialisatie, 1949-1965

Masterthesis Maatschappijgeschiedenis

Begeleider: H. Harmsen

Tweede lezer: Hein Klemann

Aantal studiepunten: 20

Aantal woorden van de hoofdtekst: 27493

Joshua Sjoer, 486146

joshuajoyjr@gmail.com

Inhoud

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1. Historiografie	10
De historiografie van de jaren vijftig en zestig	10
De gevolgen van de industrialisatiepolitiek voor de samenleving	11
De beeldvorming over de jeugd van de overheid, elite, pedagogen, zuilen en ouders in 1949-1965	15
De bijdrage van dit onderzoek aan het historiografisch debat	24
Bronnen.....	26
Methodologie	28
Operationalisering	29
Kwantitatieve en kwalitatieve analyse.....	30
Hoofdstuk 2. De verwachte gevolgen van de industrialisatie	34
Kwantitatieve analyse	34
Het totale beeld	34
<i>Dux</i>	36
<i>Katholieke Illustratie</i>	37
<i>Moeder-Vrouwenpost</i>	38
<i>De Spiegel</i>	39
Kwalitatieve analyse: thema's	40
Landschap	40
Angst voor techniek	42
Arbeid	44
Omscholing	49
Moraal	51
Vrije tijd	54
Welvaart	57
Platteland	60
Hoofdstuk 3. De jeugd in beeld: van oordeel naar oriëntatie	64
Kwantitatieve analyse	65
Het totale beeld	65
<i>Dux</i>	66
<i>Katholieke Illustratie</i>	67
<i>Moeder-Vrouwenpost</i>	68
De Spiegel	69
Kwalitatieve analyse: thema's	70

Moraal	70
Onafhankelijkheid	80
Een pessimistisch toekomstbeeld? Prestatie-/arbeidsdruk en vrijetijdsbesteding	82
Hoofdstuk 4. Opvoeding	90
Kwantitatieve analyse	90
<i>Dux</i>	90
<i>Katholieke Illustratie</i>	91
<i>Moeder-Vrouwenpost</i>	91
<i>De Spiegel</i>	92
Kwalitatieve analyse: opvoedingsstrategieën	92
Professionele opvoeding	92
Vrije tijd en druk	97
Aanspreekpunt.....	99
Conclusie	104
Bronnenlijst	110
Secundaire literatuur	110
Lijst van archivalia.....	113
Bijlage 1: overzicht van de methodologische vragenlijsten	134
Vragenlijst voor de kwantitatieve analyse	134
Vragenlijst voor de kwalitatieve analyse.....	135
Bijlage 2: Kruistabellen industrialisatie en jeugd.....	136
Bijlage 3: kwantitatieve analyse van de geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	140

Het citaat in de titel, “Men zal tegenwoordig niet meer zo larmoyant horen spreken over de bedrijfsjeugd,” is afkomstig uit: P. W. Kruk, ‘Denken wij creatief genoeg in het vormingswerk?’, in: *Dux, Katholiek Maandblad voor allen die meewerken aan de vrije jeugdvorming in Nederland en België* (1962) 303-311, aldaar: 303.

Inleiding

“Het uiterlijk is...volstrekt verwaarloosd; houding en beweging vertonen geen uit het innerlijk komend gericht zijn: men leunt, hangt, slentert, enzovoorts.”¹ Zo beschreef de pedagoog Martinus J. Langeveld de toestand van de ‘massajeugd’ in 1952. Dit was de conclusie van een nationaal sociologisch onderzoek over hoe het industrialisatieproces de Nederlandse jeugd beïnvloedde, achteraf getiteld *Maatschappelijke verwildering der jeugd*.² Het onderzoek begon in 1948 op initiatief van de Nederlandse overheid. De regering had besloten dat het land in hoog tempo moest industrialiseren, hetgeen ook met succes gebeurde: tussen 1950 en 1965 groeide de werkgelegenheid in de Nederlandse industrie met 125%.³ De regering was zich echter wel bewust van de sociale veranderingen die de industrialisatie kon veroorzaken en een groep intellectuelen vreesde dat die veranderingen een cultuurcrisis zouden veroorzaken. De socioloog Cees Saal beargumenteerde bijvoorbeeld dat de waarden en normen genivelleerd zouden worden, omdat de industrialisatie een massificatie van het publiek kon veroorzaken. Dit zou resulteren in ontkerkelijking en de desintegratie van de cultuur.⁴ Het rapport van Langeveld leek de angsten van de regering te bevestigen: de jeugd was doelloos en het loon dat zij verdiende in de nieuwe fabrieken leidde tot een materialistische levenshouding. Vanwege haar doelloze en materialistische houding zou zij opgaan in de massa, haar identiteit verliezen en dus ‘massajeugd’ worden. Deze massificatie vond bovendien plaats onder alle lagen van de bevolking volgens Langeveld: “Men treft...dezelfde grondverschijnselen bij jeugd uit alle maatschappelijke groepen aan.”⁵

¹ Martinus J. Langeveld, *Maatschappelijke Verwilderung der Jeugd*, geciteerd in: Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond, ‘Het massajeugdonderzoek-inleiding,’ in: Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 20-40, aldaar: 24.

² Het onderzoek kwam tot stand doordat de overheid angsten had voor de sociale gevolgen van de industrialisatie, deze werden ook beschreven in de industrialisatienota van 1949. Over het sociologisch onderzoek werden twee eindrapporten geschreven, één van de pedagoog Langeveld uit 1952, getiteld *Maatschappelijke verwildering der jeugd*, en een rapport van het pedagogische Hoogveldinstituut in 1953.

³ Harmen J. de Jong, *De Nederlandse industrie 1913-1965, een vergelijkende analyse op basis van de productiestatistieken* (Groningen 1999) 289-290.

⁴ Meijers en Du Bois-Reymond, ‘massajeugdonderzoek inleiding,’ 21-22. Voor een overzicht van het algemene debat van de intellectuelen, waaronder Willem Banning, H. M. van Randwijk en Jan Romein, zie: Tity de Vries, ‘Het kwaad moet met het zwaard bestreden worden’ Het non-conformisme van J.B. Charles,’ in: Paul Luykx en Pim Slot (red.) *Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 27-44, aldaar: 33.

⁵ Langeveld, *Maatschappelijke Verwilderung*, geciteerd in: Meijers en Du Bois-Reymond, ‘massajeugdonderzoek inleiding,’ 22, 24-28.

De overheid wilde die massificatie bevechten met een nationale zedenverwilderingsbestrijding via de zuilen. In de jaren vijftig en in mindere mate in de jaren zestig was Nederland namelijk verzuild: maatschappelijke activiteiten werden uitgevoerd binnen organisaties die gebonden waren aan een zuil. De overheid wilde zulke organisaties, zoals jeugdverenigingen, gebruiken om de jeugd correct op te voeden.⁶ In Nederland waren er vier zuilen: de katholieke, de protestantse, de liberale en de socialistische.⁷

Er kunnen echter vraagtekens gezet worden of de bevolking in de zuilen het beeld van de jeugd van de overheid deelde. Enerzijds kreeg het 'massajeugdonderzoek' snel kritiek uit wetenschappelijke kringen.⁸ Anderzijds kwamen de nozems op in 1955: groepen jongeren die beïnvloed waren door de Amerikaanse cultuur. Deze jongeren vertoonden verschijnselen van massificatie: ze droegen dezelfde kleding, hadden bijna allemaal een brommer en veroorzaakten rellen uit verveling.⁹ Tegen het einde van de jaren vijftig bleek uit sociologisch onderzoek dat de nozems slechts een klein onderdeel van de jeugd representeerden en dat de moraal van de meeste jongeren overeen kwam met de moraal van volwassenen. De overheid negeerde deze onderzoeken en stopte de zedenverwilderingsbestrijding niet, maar dat betekende niet dat ouders deze negeerden. Ouders gingen bijvoorbeeld ook in de nieuwe fabrieken werken en gaven ook meer uit aan consumptiegoederen.¹⁰ Hierdoor is het mogelijk dat zij geen problemen zagen in het nieuwe werk en de 'materialistische houding' van hun kinderen. Het beeld van de jeugd van ouders kon dus verschillen dan dat van de overheid.

Om meer inzicht te verkrijgen in het beeld dat ouders hadden van de jeugd wordt in mijn masterthesis het beeld dat de Nederlandse bevolking te zien kreeg van de jeugd onderzocht op basis van uitingen in publiekstijdschriften. De hoofdvraag van mijn scriptie is dan ook: waaruit valt het beeld van de Nederlandse jeugd in Nederlandse publiekstijdschriften van 1949-1965 te verklaren?¹¹ Er is gekozen voor een onderzoek op basis van publiekstijdschriften omdat lezen in de periode 1949-1965 het populairste

⁶ Duivenvoorden, *Nozems en Provo's*, 77.

⁷ Cornelis J.M. Schuyt en Ed Taverne, 1950. *Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000), 355. De liberale zuil was technisch gezien geen zuil, het bestond uit mensen die zich niet sterk getrokken voelden tot de andere zuilen.

⁸ Piet de Rooy, 'Vetkuifje waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig,' in: *Low Countries Historical Review* 101(1) 76-94, aldaar: 82-83.

⁹ *Ibidem*, 84.

¹⁰ Hans Righart, *De Eindeloze Jaren Zestig, Geschiedenis van een Generatieconflict* (Antwerpen 1995) 55.

¹¹ De term "jeugd" wordt hier beperkt tot mensen van ongeveer tien tot twintig jaar. In de operationalisering wordt dieper ingegaan op deze keuze.

tijdverdrijf van de Nederlandse bevolking was.¹² Bovendien was de Nederlandse bevolking in mijn gekozen periode sterk verzuild, dit betekent dat er sociale druk was om lectuur uit de eigen zuil, zoals publiekstijdschriften, te lezen. De katholieke en protestantse zuil staan in de historiografie bekend als de meest hiërarchisch georiënteerde zuilen, daardoor was er in deze zuilen waarschijnlijk de meeste sociale druk om verzuilde bladen te lezen.¹³ Hierdoor heb ik besloten om dit onderzoek te beperken tot twee protestantse en twee katholieke publiekstijdschriften. De tijdschriften *Dux* en de *Katholieke Illustratie* vertegenwoordigen de katholieke zuil in mijn onderzoek, *Moeder-Vrouwenpost* en *De Spiegel* vertegenwoordigen de protestantse zuil.¹⁴ De *Katholieke Illustratie* en *De Spiegel* waren gezinsbladen. Deze hadden grote oplages en werden wekelijks gelezen waardoor een groot deel van de zuilen waarschijnlijk in contact kwam met de beeldvorming over de jeugd en de industrialisatie in die tijdschriften.¹⁵ *Dux* en *Moeder-Vrouwenpost* waren opvoedingstijdschriften waarin opvoedkundig advies werd gegeven dat bedoeld was voor moeders en andere opvoeders.¹⁶ Deze tijdschriften lieten dus zien welke ideeën over de jeugd buiten de wetenschappelijke sfeer traden en ouders konden beïnvloeden. Aan de hand van deze vier publiekstijdschriften wordt in dit onderzoek een vergelijking gemaakt tussen de protestantse en katholieke zuil en wordt de hoofdvraag beantwoord.

Uit de hoofdvraag blijkt dat de periodisering van mijn onderzoek 1949-1965 betreft. Het beginjaar, 1949, is om twee redenen gekozen. Ten eerste was dit het jaar waarin de eerste industrialisatienota verscheen. Hierin benadrukte de minister van economische zaken, Jan van den Brink, dat sociale ontwikkelingen in de gaten gehouden moesten worden

¹² W. P. Knulst en G. Kraaykamp e.a., *Leesgewoonten: een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers* (Den Haag 1996) 163, 164.

¹³ Arjen Dieleman, 'De katholieke pedagogiek op haar weg naar volwassenheid,' in: Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 117-131, aldaar: 129.

¹⁴ De titels van de tijdschriften zijn afgekort. De volle titels zijn: *Dux*, *Katholiek Maandblad voor allen die meewerken aan de vrije jeugdvorming in Nederland en België*; *Weekblad Katholieke Illustratie*; *De Spiegel*. *Christelijk nationaal weekblad* en *Moeder(-Vrouwenpost)*. *Practisch tijdschrift voor de vrouw in het gezin*.

¹⁵ De oplage van de bladen variëren per jaar en de oplagecijfers van *De Spiegel* zijn niet precies bekend. De oplagecijfers van *De Spiegel* waren in 1961 rond de 213.000. De oplage van de *Katholieke Illustratie* wordt geschat op gemiddeld 100.000. Deze informatie is gehaald uit:

Leonard Jentjes, *Van strijdorgaan tot familieblad, De tijdschriftjournalistiek van de Katholieke Illustratie 1867-1995* (Amsterdam 1995) 230; Joan Hemels en Renée Vegt, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band B 1945-1995* (Amsterdam 1993) 983.

¹⁶ Joan Hemels en Renée Vegt, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band B 1945-1995* (Amsterdam 1993) 744; Jan Roes *Tussen Jeugdzorg en Jeugdemancipatie Een halve eeuw jeugd en samenleving in de spiegel van het katholieke maandblad Dux* (Baarn 1979) 44.

vanwege de veranderingen die de industrialisatie veroorzaakte. De Nederlandse bevolking was zich vanaf 1949 dus bewust van de mogelijke impact van de industrialisatie op sociaal terrein.¹⁷ Ten tweede was de perswet van kracht in Nederland tot 1949. Vanwege papierschaarste na de Tweede Wereldoorlog werden tijdschriftoplagen of het aantal pagina's per uitgave verlaagd. Dit zorgde ervoor dat redacties niet alle artikelen konden publiceren.¹⁸ Het eindjaar, 1965, is gekozen omdat toen de ontzuiling snel begon toe te nemen en tegelijkertijd nam de populariteit van tijdschriften snel af.¹⁹ Bovendien nam de groei van de industrialisatie af, waardoor er steeds minder over werd geschreven in de publiekstijdschriften.²⁰ Tot slot was 1965 het einde van de "lange jaren vijftig."

De "lange jaren vijftig" worden in recente historiografie gebruikt om de periode 1950-1965 te beschrijven. In eerder onderzoek werd betoogd dat een sterke scheiding te zien was tussen de 'traditionele' jaren vijftig, waarin de wederopbouw voor sobere levensomstandigheden zorgde, en de 'revolutionaire' jaren zestig, waarin protesten plaatsvonden die maatschappelijke onvrede aantoonde.²¹ In de recente historiografie wordt daarentegen door historici zoals Hans Righart beargumenteerd dat veel veranderingen die zichtbaar waren voor de samenleving in de jaren zestig hun oorsprong vonden in de tweede helft van de jaren vijftig.²² Er zijn echter aanwijzingen dat sociaal-culturele veranderingen betreffende opvoeding al vanaf 1950 plaatsvonden. Op basis van een onderzoek naar opvoedingsboeken beargumenteren de pedagogen Nelleke Bakker en Janneke Wubs bijvoorbeeld dat ouders van jonge kinderen al vanaf 1950 opvoedingsmethoden hanteerden die volgens andere pedagogen pas opkwamen vanaf 1955.²³ Daarnaast beargumenteert de historicus Piet de Rooy dat ook de

¹⁷ Gerrit van Vegchel, *De Metamorfose van Emmen een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren, 1945-1965* (Amsterdam 1995) 74.

¹⁸ Dit gebeurde bijvoorbeeld bij de *Katholieke Illustratie*: de redactie moest keuzes maken over welke onderwerpen wel of niet behandeld konden worden. Deze informatie is gehaald uit: Jentjes, *Tijdschriftjournalistiek Katholieke Illustratie*, 157.

¹⁹ De populariteit van bijvoorbeeld de *Katholieke Illustratie* nam af omdat adverteerders minder winst zagen in verzuilde tijdschriften. Gehaald uit: ibidem, 158.

²⁰ In mijn onderzoek wordt betoogd dat die afname ook te zien is in de eerste helft van de jaren zestig, maar na 1965 lijkt de industrialisatie mij niet meer een relevant genoeg onderwerp in de publiekstijdschriften om de periode langer te maken.

²¹ Nelleke Bakker en Janneke Wubs, 'A Mysterious Success: Doctor Spock and the Netherlands in the 1950s,' in: *Pedagogica Historica* 38 (2002) 209-226, aldaar: 217.

²² Hans Righart, *De Eindeloze Jaren Zestig*. Zie ook: Paul Luykx en Pim Slot (red.) *Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).

²³ Bakker en Wubs, 'Doctor Spock,' 209, 225.

opvoedingsstrategieën van ouders van oudere kinderen al vanaf 1950 veranderden.²⁴

Hiermee tonen zij aan dat er onder ouders al vanaf 1950 interesse was voor nieuwe soorten opvoeding. Door het beeld van de jeugd in de context van de industrialisatie te onderzoeken wordt met dit onderzoek bijgedragen aan dit debat over de periode 1950-1965.

Daarnaast poogt dit onderzoek een historische hiatus op te vullen: onderzoek naar de invloed van de industrialisatie op de jeugd en opvoeding volgens uitingen in publiekstijdschriften is in de historiografie tot op heden zeer beperkt uitgevoerd. Dat betekent dat het meeste onderzoek naar de jeugd in deze context is gebaseerd op top-down bronnen zoals industrialisatienota's of pedagogische rapporten, terwijl publiekstijdschriften een groter publiek kunnen vertegenwoordigen. Hoewel publiekstijdschriften niet laten zien in hoeverre het lezerspubliek het eens was met de ideeën erin, moesten de teksten erin aansluiten op de mentaliteit van dat lezerspubliek, anders werden die teksten niet geloofd. De verhouding tussen een tijdschrift en haar publiek is nooit zeker, maar publiekstijdschriften laten wel zien met wat voor soort ideeën grote delen van de samenleving in contact kwamen en die ideeën vertegenwoordigden mogelijk ook (gedeeltelijk) de mentaliteit van die delen.²⁵ Een tweede historische hiatus die dit onderzoek poogt te vullen is dat in het beperkte onderzoek naar mijn onderwerp dat wel gebaseerd is op publiekstijdschriften, geen aandacht is besteed aan de visuele cultuur in die tijdschriften, terwijl deze waarschijnlijk de meeste indruk maakten op het leespubliek.²⁶

Naast deze wetenschappelijke relevantie heeft dit onderzoek ook maatschappelijke waarde. Hoewel Nederland niet meer industrialiseert, zijn angsten voor de effecten van sociaaleconomische veranderingen op de jeugd nog steeds aanwezig. In plaats van de werkgelegenheid van industrieel werk groeit het belang van de ICT-sector. Ook dit heeft de Nederlandse samenleving beïnvloed: in plaats van de plotselinge opkomst van fabrieken, hebben smartphones snel een plaats veroverd in de maatschappij. Net zoals in 1952, zijn er

²⁴ De Rooy, 'Vetkuifje waarheen,' 80. Hier behandeld De Rooy dat de jeugd die een bijbaan heeft enkel kostgeld hoefde af te staan aan ouders en dat zij de rest van het geld zelf mocht spenderen. Dit geeft in elk geval aan dat de ouders hun opvoedingsstrategieën konden aanpassen aan de veranderingen die de jeugd doormaakte.

²⁵ Remieg Aerts, 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron,' in: *Groniek, Historisch Tijdschrift* 135 (1996) 170-182, aldaar: 178, 180-181.

²⁶ Zie onder andere: Christine Brinkgreve en Michel Korzec, *'Margriet weet raad.' Gevoel, gedrag, moraal in Nederland 1938-1978* (Utrecht 1978); De Rooy, 'Vetkuifje waarheen.' In het historiografisch hoofdstuk wordt verder ingegaan op deze onderzoeken, maar de auteurs hebben weinig tot geen aandacht aan visuele cultuur besteed in hun analyses. In de paragraaf over mijn gekozen bronnen wordt dieper ingegaan op de mogelijke impact van visuele cultuur op het lezerspubliek.

angsten over wat dit doet met de jeugd. De angst voor overmatig smartphone gebruik door de jeugd komt grotendeels overeen met de angst voor massificatie: volgens de Volkskrant zorgt het voor aantasting van de creativiteit, terwijl die juist nodig is voor het aanwakkeren van “onze menselijkheid.”²⁷ Opnieuw is er angst dat de individualiteit verloren gaat: een vergelijkbaar narratief is te zien. Een onderzoek naar de jeugd in de context van de industrialisatie laat zien dat zulke angsten niet nieuw zijn en hoe ze in het verleden verdwenen.

De indeling van dit onderzoek is als volgt: allereerst wordt een historiografisch overzicht van de jeugd in de context van de industrialisatie geboden. Vervolgens behandel ik meer informatie over de gebruikte bronnen en de methodologie. Daarna worden de volgende deelvragen apart per hoofdstuk behandeld: wat was het beeld van de industrialisatie, wat was het beeld van de jeugd, en wat waren de aanbevolen opvoedingsstrategieën in de gekozen publicaties? Het onderzoek sluit af met een conclusie.

²⁷ Alliéte Jonkers, ‘Wat doen al die schermen met je kinderen?’ in: *De Volkskrant* (23 februari 2018) < <https://www.volkskrant.nl/de-gids/wat-doen-al-die-schermen-met-je-kinderen-~bdb246f1/> > Geraadpleegd op 1 januari 2019.

Hoofdstuk 1. Historiografie

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van de belangrijkste bevindingen over de jeugd in de context van de industrialisatie in de periode 1949-1965 in de volgende vakgebieden: pedagogiek, sociologie en geschiedenis. Allereerst wordt het brede historiografisch debat over de jaren vijftig en zestig behandeld. Vervolgens worden de gevolgen van de industrialisatie op de samenleving behandeld. Daarna komt het beeld van de jeugd van de overheid, elite, pedagogen, zuilen en ouders aan bod. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de bijdrage van mijn onderzoek aan de historiografie.

De historiografie van de jaren vijftig en zestig

In eerder onderzoek naar de jaren vijftig werden deze beschreven als een periode van economische soberheid voor Nederland, waarin de bevolking een gezagstrouwe houding had.²⁸ In de eerste helft van de jaren vijftig was er een lage welvaart vanwege de geleide loonpolitiek.²⁹ Daarnaast promoveerde de overheid normen en waarden over respect voor gezag om de wederopbouw te bespoedigen. Ook bevond het hoogtepunt van de verzuiling zich in de vroege jaren vijftig. Hierdoor ontstond in eerder onderzoek het beeld van de conservatieve jaren vijftig.³⁰ Daartegenover waren de jaren zestig een revolutionaire periode. Dit kwam ten eerste doordat het proces van ontzuiling daarin begon.³¹ Ten tweede vonden uitingen van maatschappelijke onvrede, die een breuk lieten zien met de gezagstrouwe houding, plaats, zoals de afkeur van het huwelijk tussen prinses Beatrix en de Duitser Claus von Amsberg.³² Ten derde leek het niveau van welvaart in de jaren zestig plotseling in hoog tempo te stijgen.³³ Volgens eerder onderzoek was het duidelijk dat de jaren zestig zowel op economisch als sociaal-cultureel vlak verschilden van het vorige decennium.³⁴

In recente historiografie is de sterke scheiding tussen de jaren vijftig en zestig

²⁸ Bakker en Wubs, 'Doctor Spock,' 214-218. Hier wordt de historische achtergrond van hun onderzoek behandeld, waarin de auteurs ingaan op de traditionele historische beelden van de jaren vijftig en zestig.

²⁹ Ibidem, 215.

³⁰ Ibidem, 217; Hans Righart en Piet de Rooy, 'In Holland staat een huis, weerzin en vertedering over 'de jaren vijftig,' in: Paul Luykx en Pim Slot (red.) *Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 12. In dit artikel wordt de verouderde historiografie over de jaren vijftig en zestig verklaard.

³¹ Schuyt en Taverne, *Welvaart in zwart-wit*, 355.

³² Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 213.

³³ Righart en De Rooy, 'vertedering over 'de jaren vijftig,' 13.

³⁴ Ibidem.

bevraagd en is consensus ontstaan over de periode 1955-1965. Historici zoals Hans Righart, Piet de Rooy, Cornelis Schuyt en Ed Taverne beargumenteren dat de Nederlandse samenleving reeds in de tweede helft van de jaren vijftig begon te veranderen, maar omdat het tempo daarvan hoger was in de jaren zestig, werd de bevolking zich toen pas bewust van die veranderingen.³⁵ Zo ontstond rond 1960 een wankele balans tussen traditie en moderniteit en deze werd in 1965 verstoord door verscheidene maatschappelijke protesten.³⁶ De scheiding tussen de jaren vijftig en zestig was dus gradueel tot stand gekomen, ook al voelde de Nederlandse maatschappij dat niet.³⁷

De gevolgen van de industrialisatiepolitiek voor de samenleving

De industrialisatiepolitiek zorgde echter al voor maatschappelijke veranderingen in het einde van de jaren veertig. Volgens de overheid moest Nederland industrialiseren omdat een succesvolle industriële sector cruciaal was voor een bloeiende economie.³⁸ Die visie was terug te zien in het economisch beleid van 1945-1950: bijna 60% van de Marshalhulp werd uitgegeven aan de industrialisatie.³⁹ De werkgelegenheid in de industrie steeg in deze periode met 50%.⁴⁰ Na 1950 nam deze directe economische steun af, maar het bleef aanzienlijk: 30% van de investeringen van de overheid tussen 1950 en 1960 gingen naar de industrie.⁴¹ De werkgelegenheid in de industrie bleef tussen 1950-1965 toenemen met 25%.⁴² De industrialisatiepolitiek zorgde dus voor een snelle groei van de industrie, vooral van 1945-1950.

De industrialisatiepolitiek had grote gevolgen voor de samenleving. Veel oude industrieën verdwenen praktisch en de technische industrie groeide in hoog tempo. Het aandeel van de veenderij-industrie daalde bijvoorbeeld van 28,1% naar 1,8% in de periode 1947-1970, terwijl de werkgelegenheid in de elektro-industrie verdubbelde tussen 1950 en 1965.⁴³ Door deze veranderingen in de beroepenstructuur kwamen veel Nederlandse

³⁵ Ibidem, 17; Schuyt en Taverne, *Welvaart in zwart-wit*, 379-380.

³⁶ Ibidem, 18; Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 31.

³⁷ Righart en De Rooy, 'vertederig over 'de jaren vijftig,' 13; Schuyt en Taverne, *Welvaart in zwart-wit*, 379-380.

³⁸ Dick van Lente, 'The romance of technology in an age of extremes, Leonard de Vries' hobby clubs, 1945-1965,' in: *Journal of the International Committee for the History of Technology* 21 (2015) 109-125, aldaar: 115.

³⁹ De Jong, *De Nederlandse Industrie*, 321. Dit bedrag komt ongeveer uit op 750.000 dollar

⁴⁰ Ibidem, 316, 324-325.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*, 145; De Jong, *De Nederlandse industrie*, 289.

arbeiders in aanraking met nieuwe beroepen en arbeidsritmes. Ook veranderde de bovenlaag van de Nederlandse samenleving hierdoor volgens de historicus Gerrit van Vegchel. Vanwege de arbeidsspecialisatie nam het aantal technische opleidingen toe. Dit zorgde voor de opkomst van een nieuwe, professionele elite.⁴⁴ Daarnaast zorgde de industrialisatiepolitiek voor migratie naar de stad: door de toename van het aantal arbeidsplekken in de industrieën migreerden veel mensen van het platteland naar de stad, op zoek naar werk.⁴⁵

De industrialisatiepolitiek ging gepaard met het promoten van een zuinige mentaliteit door de regering. Om de wederopbouw te bevorderen werden de lonen laag gehouden via een geleide loonpolitiek tot 1958, hetgeen een laag consumptieniveau forceerde.⁴⁶ Het consumptieniveau groeide echter al langzaam vanaf 1954.⁴⁷ Dit was datzelfde jaar subtiel terug te zien in de Nederlandse cultuur: de eerste signalen van een consumptiecultuur waren te zien in Nederlandse televisieprogramma's. Het schaarsteperspectief dat de overheid promootte begon langzaam te verdwijnen uit de Nederlandse cultuur.⁴⁸ Deze stijging van het consumptieniveau is een van de argumenten van De Rooy en Righart voor de 'tussenperiode' van 1955-1965: de economische voorspoed van de jaren zestig was een ontwikkeling die begon in de tweede helft van de jaren vijftig.⁴⁹

De industrialisatie en groeiende welvaart hadden ook gevolgen voor de maatschappelijke positie van de jeugd volgens historici en sociologen. De Rooy is de eerste historicus die de opkomst van de nozems in 1955 heeft verklaard aan de hand van de veranderende maatschappelijke positie van de jeugd.⁵⁰ Zijn onderzoek is gebaseerd op sociologisch onderzoek uit de jaren vijftig en zestig, het aantal brommers in Nederland en ontwikkelingen in het onderwijs. Vanaf 1950 begonnen ouders meer geld uit te geven aan de scholing van hun kinderen, omdat de overheid het belang van een opleiding benadrukte wegens de toenemende arbeidsspecialisatie. Volgens De Rooy heeft dit als gevolg dat jongeren onafhankelijker werden: ze brachten meer tijd door met leeftijdsgenoten,

⁴⁴ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*, 17-18.

⁴⁵ *Ibidem*, 148.

⁴⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 51.

⁴⁷ *Ibidem*, 57.

⁴⁸ Righart en De Rooy, 'vertedering over 'de jaren vijftig,' 16.

⁴⁹ *Ibidem*, 16-18.

⁵⁰ De Rooy, 'Vetkuifje waarheen,' ik heb het hier globaal over het gehele artikel.

waardoor de invloed van ouders afnam.⁵¹ De onafhankelijkheid van jongeren nam bovendien toe doordat zij meer te spenderen hadden: volgens sociologisch onderzoek uit 1950 hoefden jongeren in 33% van de gezinnen enkel kostgeld te betalen, in plaats van hun hele loon af te staan aan hun ouders. Dit was terug te zien in het aantal brommers: het kenmerkende vervoersmiddel van de oudere jeugd (zie tabel 1 hieronder). Zo concludeert hij dat de jeugd meer tijd, geld en mobiliteit had in de eerste helft van de jaren vijftig.⁵²

Jaar	Aantal brommers
1949	4000
1955	500.000
1960	1.150.000
1965	1.500.000

Tabel 1: Het aantal brommers in Nederland in 1949-1965.⁵³

Righart beargumenteert echter dat de positie van de jeugd pas vanaf 1955 veranderde. Hij schrijft dat 1955-1965 de periode was waarin de jeugd meer loon ontving: de jeugdlonen gingen omhoog met 150%.⁵⁴ Bovendien was het fenomeen van het kostgeld nog zeldzaam volgens Righart.⁵⁵ De uitspraken van Righart en De Rooy over het kostgeld zijn gebaseerd op hetzelfde sociologisch onderzoek uit 1950. Volgens Righart is het resultaat niet overtuigend, volgens De Rooy wel. Righart ondersteunt zijn uitspraak ook met het aantal brommers in Nederland, maar volgens hem kochten jongeren die pas vanaf 1955, omdat zij toen een consumptieve kracht van betekenis werden.⁵⁶ Daarnaast maakt hij ook gebruik van orale geschiedenis. Uit interviews met mensen die tieners waren in de vroege jaren vijftig bleek dat deze mensen onder sobere omstandigheden opgroeiden: "Je had toch geen geld om ergens naartoe te gaan."⁵⁷

In de literatuur is wel consensus over de periode 1955-1965: deze jaren worden gezien als de periode waarin de maatschappelijke positie van de jeugd drastisch veranderde.

⁵¹ Ibidem, 79.

⁵² Ibidem, 81.

⁵³ Ibidem; Righart, *Jaren Zestig*, 133.

⁵⁴ Righart, *Jaren Zestig*, 132.

⁵⁵ Ibidem, 132.

⁵⁶ Ibidem, 133.

⁵⁷ Ibidem, 130.

Ook De Rooy geeft toe dat die positie het snelste veranderde vanaf 1955.⁵⁸ Naast De Rooy en Righart hebben ook de sociologen Eric Duivenvoorden, Mark van den Heuvel en Hans Mommaas de veranderende positie van de jeugd in 1955-1965 onderzocht. Alle vijf trekken de conclusie dat een onafhankelijke jeugdcultuur ontstond in deze periode, waarvoor zij vier oorzaken geven. De eerste twee zijn hierboven al behandeld: het opkomen van een consumptiecultuur onder de jeugd en de toenemende onafhankelijkheid vanwege het volgen van middelbaar onderwijs.⁵⁹ Ten derde bepaalde de jeugd steeds meer zelf hoe zij haar vrije tijd indeelde: de jeugdverenigingen namen in populariteit af en steeds meer jeugd ging naar sportverenigingen. Hieruit concluderen Van den Heuvel en Mommaas dat de jeugd haar vrije tijd meer naar eigen wens kon invullen.⁶⁰ Ten vierde beschrijven alle vijf hoe de Amerikaanse invloed op de jeugd toenam vanwege de radio.⁶¹

De nozems waren een product van die onafhankelijke jeugdcultuur. Duivenvoorden heeft de activiteiten van de nozems onderzocht aan de hand van Nederlandse kranten uit 1955-1965. De term werd als eerste gebruikt door de journalist Jan Vrijman in 1955 voor jongeren met een vetkuif en een brommer die naar rock-'n-roll luisterden.⁶² Volgens de kranten kwamen nozems overal in Nederland voor.⁶³ Deze jongeren waren verantwoordelijk voor een reeks rellen, die volgens Duivenvoorden drie gevolgen had. Ten eerste zorgden ze ervoor dat de nozems in kranten werden gelinkt aan criminaliteit: ze zouden uit verveling misdaden plegen.⁶⁴ Ten tweede werd streng politieoptreden tegen nozems goedgekeurd door de overheid. Ten derde nam de overheid de zedenverwilderingsbestrijding serieuzer, waardoor de controle op de normen en waarden van de jeugd toenam. De politie moest bijvoorbeeld preventief patrouilleren in gebieden waar jongeren rondhingen.⁶⁵ De nozems waren echter geen representatieve groep volgens Mommaas, Van den Heuvel en De Rooy, ook al werd dit beeld wel gevormd in de kranten. Dit concluderen zij aan de hand van

⁵⁸ De Rooy is samen met Righart auteur van het al behandelde artikel 'In Holland staat een huis, weezin en vertedering over 'de jaren vijftig,' waarin de historici samen beargumenteren voor de tussenperiode.

⁵⁹ Mark van den Heuvel en Hans Mommaas, 'Oorden van vrijheid en vermaak. De herstructurering van de vrije tijd,' in: Ger Tillekens (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 148-161, aldaar: 148, 150; De Rooy, 'Vetkuifje waarheen,' 80, 86-88; Duivenvoorden, *Nozems en Provo's*, 57, 112; Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 44, 58, 134.

⁶⁰ Van den Heuvel en Mommaas, 'Oorden van vrijheid en vermaak,' 160.

⁶¹ Ibidem, 150; De Rooy, 'Vetkuifje waarheen,' 86; Duivenvoorden, *Nozems en Provo's*, 111; Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 134.

⁶² Duivenvoorden, *Nozems en Provo's*, 22.

⁶³ Ibidem, 110.

⁶⁴ Ibidem, 84-85.

⁶⁵ Ibidem, 96-97.

sociologisch onderzoek uit 1959 en 1962. Het onderzoek van de socioloog Johan Goudsblom in 1959 wees erop dat de houding van jongeren weinig verschilde van die van volwassenen en dat ze verstandig omgingen met hun vrije tijd: de levensstijl van de nozem was dus geen wijdverspreid fenomeen.⁶⁶ Twee sociologische onderzoeken uit 1962 bevestigden Goudsbloms bevindingen.⁶⁷ In de literatuur wordt de maatschappelijke positie van de jeugd in 1955-1965 als paradoxaal omschreven: haar onafhankelijkheid groeide, maar tegelijkertijd nam de controle op haar normen en waarden toe.⁶⁸

De beeldvorming over de jeugd van de overheid, elite, pedagogen, zuilen en ouders in 1949-1965

Hoewel de maatschappij snel veranderde, gold dat niet voor het beeld van de jeugd van de overheid en de elite van 1949 tot 1965. In de literatuur bestaat consensus dat die houding pas in 1965 begon te veranderen. Vanuit alle drie de vakgebieden is die houding onderzocht: historici en pedagogen hebben de reacties van de overheid en de elite op basis van sociologisch en pedagogisch onderzoek uit 1952-1962 onderzocht, daarnaast heeft de socioloog Duivenvoorden hier onderzoek naar gedaan op basis van kranten.

Het massajeugdonderzoek van 1948-1952 was tot stand gekomen doordat de overheid en de nieuwe elite de naoorlogse industrialisatie als een beheersbaar proces zagen. Er werd gepoogd de gevolgen van de industrialisatie te voorspellen via wetenschappelijk onderzoek, zodat de bevolking begeleid kon worden.⁶⁹ Deze begeleiding was vooral van belang voor jongeren, zij werden door de overheid en de nieuwe elite als een zeer beïnvloedbare groep gezien, waardoor de sociale gevolgen van de industrialisatie extra schadelijk op hen konden zijn.⁷⁰ Op initiatief van de overheid werd daarom het massajeugdonderzoek gestart, hetgeen resulteerde in twee pedagogische eindrapporten: één van Langeveld in 1952 en één van het Hoogveldinstituut in 1953.⁷¹

In de inleiding is beschreven hoe deze rapporten de angsten van de overheid leken te bevestigen met als gevolg de systematische zedenverwilderingsbestrijding. De definitie van zedenverwilderings was zeer breed volgens de literatuur. Righart, Meijers en Du Bois-

⁶⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 145.

⁶⁷ De Rooy, 'Vetkuijfe waarheen,' 86.

⁶⁸ Duivenvoorden, *Nozems en Provo's*, 96-97. Ik gebruik zelf de term paradoxaal.

⁶⁹ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*, 18, 68.

⁷⁰ Meijers en Du Bois-Reymond, 'massajeugdonderzoek- reconstructie,' 70.

⁷¹ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 137.

Reymond beschrijven een aantal concrete voorbeelden die in de rapporten werden genoemd. Zo zouden arbeidsjongeren het hechte gemeenschapsgevoel op het platteland verbreken door meisjes van het platteland naar de stad te brengen op hun brommers.⁷² Een ander gevolg was dat het fabriekswerk "geestelijke drainage" veroorzaakte: de repetitieve aard van het fabriekswerk zorgde ervoor dat jongeren zich niet mentaal konden ontwikkelen.⁷³ Ondanks de concrete voorbeelden sprak de overheid meestal over de zedenverwildering in brede termen zoals 'de teloorgang van tradities.'⁷⁴ Desalniettemin nam de overheid de zedenverwildering serieus: in de begrotingsplannen van 1953 werd ruimte gemaakt voor het oprichten en ondersteunen van verzuilde instituties die de jeugd moreel moesten opvoeden.⁷⁵

Volgens Righart en Van Vegchel werd de nationale bestrijding van de zedenverwildering tot 1965 gekenmerkt door toenemende aandacht voor onderwijs, arbeid, gezin en jeugdverenigingen.⁷⁶ Het nieuwe ambachtsonderwijs moest niet alleen beter aansluiten op de nieuwe geïndustrialiseerde banen, het moest de jeugd ook de juiste normen en waarden bijbrengen. Daarom werd in het onderwijs meer nadruk gelegd op werken in groepsverband.⁷⁷ In bedrijven waar jongeren werkten, werd ruimte gemaakt voor bedrijfspsychologie, waardoor jongeren onder andere een verantwoordelijkheidsgevoel moesten ontwikkelen. Dit werd in de eerste plaats gedaan om de wederopbouw te bevorderen: de nieuwe generatie arbeiders werd beter getraind.⁷⁸ Echter, in de context van de pedagogische rapporten wordt duidelijk dat dit ook een manier was om de negatieve effecten van de industrialisatie tegen te gaan.⁷⁹ De hervormingen in het gezin hingen af van de leiders van de jeugdverenigingen. Zij moesten naast hun werk met de jeugd de opvoeding van de ouders in de gaten houden. Dit zou hopelijk de erosie van het patriarchaal gezag binnen gezinnen voorkomen. Volgens de rapporten ontstond die erosie doordat de jeugd in haar vrije tijd minder thuis was. De hervormingen in het gezin werden uiterst serieus genomen: de kleinste afwijkingen van het traditionele gezinsmodel van de huismoeder en de

⁷² Ibidem, 137-140.

⁷³ Meijers en Bois-Reymond, 'massajeugdonderzoek- reconstructie,' 71.

⁷⁴ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 80. Hier geeft hij een voorbeeld van een oproep van de overheid om de traditie van de oliebol tijdens Oud en Nieuw in stand te houden, desondanks de lage welvaart in 1948.

⁷⁵ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*, 77-78.

⁷⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 130-131

⁷⁷ Ibidem, 131.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, 131

vader als gezinsleider werden als problematisch gezien door de intellectuele elite, hetgeen de leiders van de jeugdverenigingen moesten oplossen.⁸⁰

Deze zedenverwilderingsbestrijding maakte geen grote verandering door tot 1965. De enige verandering die plaatsvond was dat de overheid en de intellectuele elite een strengere houding jegens de jeugd ontwikkelden door de opkomst van de nozems. Zoals hierboven behandeld is waren de nozems representatief voor de gehele jeugd volgens de kranten, hetgeen verklaart waarom de overheid en intellectuele elite niet enkel een strengere houding ontwikkelden tegenover de nozems. Die houding uitte zich in het negeren van wetenschappelijk onderzoek waarin positieve conclusies over de jeugd werden getrokken: ondanks de hierboven beschreven onderzoeken uit 1959 en 1962 werd het felle anti-nozemsbeleid niet gestopt.⁸¹

Righart schrijft dat er pas in 1965 een einde leek te komen aan de strenge controle op de jeugd op nationaal niveau. In dat jaar begon de jeugd te protesteren tegen de vooroorlogse generatie, bijvoorbeeld tegen het huwelijk van prinses Beatrix. Deze protesterende jongeren werden in de kranten 'provo's' genoemd.⁸² Het gevolg van deze protesten was dat de overheid en de intellectuele elite inzagen dat de jeugd vocht voor een plaats in een samenleving die hen slechts als een probleem behandelde en dat dit moest veranderen.⁸³

De houding van de overheid en die elite tegenover de jeugd veranderde dus nauwelijks tot 1965, een 'tussenperiode' kwam niet op rond 1955. Volgens de pedagogen Sjors Gerritsen en Ineke van der Zande is de verklaring daarvoor te vinden in de Eerste en Tweede Kamer: die waren tot 1965 gevuld met een generatie die voor de oorlog was opgegroeid, waardoor zij zich vasthielden aan normen en waarden over hiërarchische relaties en soberheid.⁸⁴

Het beeld van de jeugd onder Nederlandse pedagogen liet daarentegen langzame verandering zien in de periode 1949-1965. De dominante ideeën over opvoeding in de

⁸⁰ Van Vegchel, *Metamorfose Emmen*, 248-250.

⁸¹ Ibidem, 151, zie het voorbeeld dat Duivenvoorden geeft.

⁸² Ibidem, 158.

⁸³ Righart, *De eindeloze jaren Zestig*, 222. Hier geeft hij als voorbeeld de veranderende houding van de burgemeester van Utrecht.

⁸⁴ Sjors Gerritsen en Ineke van der Zande, 'Massajeugd in de politiek,' in: Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 143-156, aldaar: 150-152.

Nederlandse pedagogiek kwamen overeen met die van de overheid en de elite, maar er kwamen ook opvoedingsideeën op die het dominante beeld uitdaagden. Dat beeld werd tot aan de jaren zeventig gevormd door de ontwikkelingspsychologie: kinderen groeiden op in fases, de fase bepaalde wat een kind kon en moest leren.⁸⁵ Deze psychologie beïnvloedde ook hoe de overheid de jeugd zag in die periode.

In de pedagogische literatuur is betoogd dat de overheid veel invloed had op de Nederlandse pedagogiek in de periode 1949-1965, vooral in de vroege jaren vijftig. Volgens Gerritsen en Van der Zande kwam dit door de subsidies van 1953. Door de conclusies uit de 'massajeugd rapporten' wilde de overheid de jeugdverenigingen hervormen. Hiervoor werd subsidie gegeven aan pedagogen: zij moesten de vooroorlogse normen en waarden opnieuw verspreiden onder de jeugdverenigingen.⁸⁶ Hoewel de overheid subsidie gaf, werd er slechts heel globaal gekeken naar de adviezen in de 'massajeugd rapporten,' concluderen Gerritsen en Van der Zande aan de hand van het begrotingsrapport uit 1953.⁸⁷ Het gevolg daarvan was dat er geen concrete eisen werden gesteld aan pedagogen, enkel de traditionele normen en waarden werden benadrukt. Dit zorgde ervoor dat er geen nieuwe onderzoekstechnieken werden ontwikkeld in de pedagogische wetenschap. Het onderzoek van zowel Te Poel als Bakker en Wubs bevestigen deze conclusie. Volgens Bakker en Wubs was de invloed van de overheid ook terug te zien in de Nederlandse professionele opvoedingsboeken uit de jaren vijftig. Daarin beargumenteerden pedagogen dat het kind al vroeg moest leren om het gezag van ouders te respecteren. Opvoeding werd hierbij als een last voor ouders beschreven: de kleinste fout kon al fataal zijn voor de ontwikkeling van jonge kinderen, waardoor normen en waarden niet aangeleerd zouden worden.⁸⁸ Te Poel heeft op basis van het opvoedingstijdschrift *Het Clubhuis*, een tijdschrift voor pedagogen in de jeugdverenigingen, onderzoek gedaan naar de adviezen die de jeugdleiders kregen van 1949-1955. In het tijdschrift werden artikelen geschreven door pedagogen, hoge kerklieden en medewerkers van de overheid. Het beeld van de jeugd dat in het tijdschrift vanaf 1952 werd gevormd

⁸⁵ Wubs, *Luisteren naar deskundigen*, 67-70.

⁸⁶ Gerritsen en Van der Zande, 'Massajeugd in de politiek,' 152.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Bakker en Wubs, 'Doctor Spock,' 220.

komt vrijwel volledig overeen met het beeld in de 'massajeugd rapporten'.⁸⁹ Een belangrijk verschil dat zij heeft waargenomen is dat de pedagogen die met de jeugd werkten en dus in contact stonden met haar, veel lichter over haar oordeelden dan de medewerkers van de overheid die geen contact hadden met de jeugd.⁹⁰ Het onderzoek van Te Poel wijst erop dat de opvoedingsideeën van pedagogen begonnen te veranderen in de eerste helft van de jaren vijftig.

In dezelfde periode waren pedagogen bang voor de sociale effecten van de snelle fabriekenbouw. Volgens de historicus Dick van Lente dachten zij dat de plotselinge verschijning van enorme machines voor gevoelens van hulpeloosheid had gezorgd in de samenleving. Dit zou volgens pedagogen ervoor zorgen dat ouders niet goed konden opvoeden. Daarnaast zouden jongeren zich ook onzeker voelen, omdat zij inzagen hoe moeilijk hun ouders het hadden met de veranderingen die de industrialisatie veroorzaakte. Door deze redenen schreven pedagogen voornamelijk negatief over moderne technologie in de vroege jaren vijftig.⁹¹

Vanaf 1954 kwam een grootschalige verandering op in de pedagogiek. In dat jaar kwam het eerste pedagogisch onderzoek uit dat de ontwikkelingspsychologie volledig tegensprak: *De Grote Jongen* van Nicolaas Beets. In het onderzoek behandelde hij kinderen als individu: hij onderzocht ze niet aan de hand van hun 'fases'.⁹² In 1960 kwam een nieuw onderzoek van Beets uit, *Volwassen Worden*. Dit onderzoek was beïnvloed door het werk van de Duitse socioloog Helmut Schelsky uit 1957. Hij had onderzoek gedaan naar de nozems in Duitsland. Volgens hem waren er verschillen tussen generaties en hadden sociale structuren invloed op maatschappelijke instituties waarin kinderen opgroeiden. Beets gebruikte deze theorie om te onderzoeken of veranderingen in de moderne samenleving doorwerkten op de opvoeding van jongens.⁹³ Volgens Beets verschilde de nieuwe generatie van de vooroorlogse: zij waren pragmatisch en individualistisch in plaats van

⁸⁹ Yolanda te Poel, 'Jeugdleiders tussen massajeugd en moeilijk opvoedbaren. De onmogelijke pedagogiek in het clubhuiswerk,' in: Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 157-172, aldaar: 162-163.

⁹⁰ Ibidem, 159.

⁹¹ Dick van Lente, 'Teaching children confidence in a high tech world: the Netherlands 1950-1962,' in: *Journal of the History of Childhood and Youth* 5(2) (2012) 193-191, aldaar: 186. Hij heeft het hier over verscheidene opvoedkundigen.

⁹² Kees Bakker, 'De dialoog: de pedagogiek van het gesprek,' in: Ger Tillekens (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 46-63, aldaar: 50.

⁹³ Ibidem, 55.

toekomstgericht. Dit kwam volgens hem ten eerste door de massamedia, de toename aan vrije tijd en de massaconsumptie. Ten tweede kwam dit door de te grote nadruk op normen en waarden. Hierdoor voelde de jeugd zich gedesoriënteerd waardoor zij religieuze waarden opzij schoof en plezier ging zoeken in het hier en nu. De oplossing was volgens Beets dat er meer betrokkenheid moest zijn bij de jeugd.⁹⁴ De pedagoog Kees Bakker heeft de wetenschappelijke invloed van Beets onderzocht en schrijft dat het onderzoek van Beets vanaf de vroege jaren zestig grote invloed op de pedagogische wetenschap had: zijn werk werd toen gebruikt in het curriculum van universitaire pedagogische opleidingen.⁹⁵ Tussen 1954 en de vroege jaren zestig begon de dominantie van de ontwikkelingspsychologie in de pedagogiek af te nemen: het onderzoek van Beets is volgens K. Bakker een van de eerste tekens van de verandering naar een individualistische opvoeding in de Nederlandse pedagogiek.⁹⁶

Volgens de literatuur over *Dux* zijn ook in dat tijdschrift nieuwe opvoedingsstrategieën te zien. Volgens De Rooy en Van den Heuvel werd in *Dux* sinds 1957 benadrukt dat er meer met de jeugd overlegd moest worden: de maatschappij veranderde zo snel dat oude normen en waarden niet meer afgedwongen konden worden.⁹⁷ Volgens Te Poel is in het tijdschrift vanaf 1958 een individualistische opvoedingsaanpak te zien: ouders moesten hun opvoeding aanpassen aan het gedrag van hun kind, niet de levensfase.⁹⁸ Vanwege de opkomst van een individualistische opvoeding in de Nederlandse pedagogiek beschouwen Manuela du Bois-Reymond en Mel van Elteren 1954-1965 als een tussenperiode voor de pedagogie waarin opvoedingsideeën begonnen te veranderen, maar nog niet het dominante beeld doorbraken.⁹⁹

Het onderzoek naar de houding van Nederlandse pedagogen tegenover de jeugd sluit aan bij het onderzoek naar de veranderende positie van de jeugd en het debat over de jaren vijftig en zestig. Ongeveer dezelfde periode wordt gezien als de tussenperiode waarin veranderingen opkwamen. Het onderzoek van Te Poel wijst erop dat de pedagogiek echter

⁹⁴ Ibidem, 58.

⁹⁵ Ibidem, 47.

⁹⁶ Ibidem, 46.

⁹⁷ Ibidem, 180; De Rooy, 'Vetkuifje waarheen,' 82.

⁹⁸ Te Poel, 'Werken met de Jeugd,' 127.

⁹⁹ Manuela du Bois-Reymond en Mel van Elteren, 'Tweemaal tussen twee werelden,' in: Ger Tillekens (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 222-249, aldaar: 248-249.

eerder dan 1955 begon te veranderen.

Er is nog geen onderzoek gedaan op nationaal niveau naar de invloed van de overheid en de pedagogen op de opvoeding in de zuilen, enkel op lokaal niveau. Op basis van het Tilburgse gemeentearchief heeft de historicus Mark van den Heuvel de invloed van het industrialisatieproces op de opvoedingsideeën in de katholieke jeugdverenigingen in Tilburg onderzocht. Hij beschrijft hoe de Tilburgse regering actief deelnam aan de zedenverwilderingsbestrijding tot aan 1954.¹⁰⁰ Toch begon de jeugd zich onafhankelijker op te stellen en vulde zij haar vrije tijd naar eigen wil in. Het gevolg was een afname van het aantal leden van de jeugdverenigingen, hetgeen vergelijkbaar was met de nationale trend.¹⁰¹ Het verstrengen van de regels na de eerste nozemrellen bleek ineffectief.¹⁰² Opvallend was dat de lokale regering en jeugdverenigingen dit uiteindelijk accepteerden: de leiders van de verenigingen organiseerden bijvoorbeeld jeugdavonden met rock-'n-roll muziek. Door te luisteren naar de wensen van de jeugd konden de Tilburgse jeugdverenigingen evenementen voor de jeugd organiseren, waardoor er toch enige controle op haar gehouden kon worden.¹⁰³ Van den Heuvel benadrukt dat het industrialisatieproces in Tilburg vergelijkbaar was met andere industriesteden in Nederland: het was een stad die na de Tweede Wereldoorlog in hoog tempo industrialiseerde waardoor de infrastructuur snel veranderde. Daarnaast was de bevolking van Tilburg voor 95% katholiek, de meest hiërarchisch georiënteerde zuil. Dit verklaart waarom de zedenverwilderingsaanpak aanvankelijk zo serieus werd bestreden. Het veranderen van de houding tegenover de jeugd na 1954 in een katholieke stad die volgens het kenmerkende patroon industrialiseerde, sluit aan bij het debat over de periode 1955-1965: de normen en waarden van de Nederlandse samenleving ten aanzien van gezag veranderden vanaf 1955.

In de literatuur is wel onderzoek gedaan naar de opvoedingsideeën van ouders in 1949-1965, alhoewel weinig. De oorzaak daarvan is de aard van het beschikbare bronmateriaal: in kranten en sociologisch en pedagogisch onderzoek uit die periode werd voornamelijk geschreven over het gedrag en de mentaliteit van de jeugd, niet over hoe

¹⁰⁰ Mark van den Heuvel, 'Jeugd tussen traditie en moderniteit Transformaties van naoorlogse jeugdcultuur en het beheer over de jeugd,' in: Paul Luykx en Pim Slot (red.) Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig (Hilversum 1997) 171-189, aldaar: 176.

¹⁰¹ Ibidem, 179.

¹⁰² Ibidem, 183.

¹⁰³ Ibidem, 183-184.

ouders opvoedden. Ondanks deze beperking wist een aantal historici, sociologen en pedagogen toch de opvoedingsideeën van ouders uit die periode te onderzoeken. Du Bois-Reymond beargumenteert dat er aan de hand van sociologisch en pedagogisch onderzoek uit 1956-1965 een algemeen beeld geschetst kan worden van de opvoedingspraktijk van ouders.¹⁰⁴ Anderen baseren zich op verschillende soorten bronnen: Van Vegchel heeft de opvoedingspraktijk in Emmen onderzocht op basis van een lokaal onderzoek uit 1953, N. Bakker en Wubs hebben het succes van het Amerikaanse opvoedingsboek *Baby and Child* in Nederland verklaard en tot slot hebben de sociologen Christine Brinkgreve en Michel Korzec onderzoek gedaan naar de opvoedingsideeën van ouders op basis van het damesblad *Margriet*.¹⁰⁵

Van Vegchel heeft een casuonderzoek gedaan naar de industrialisatie in Emmen. Net zoals Tilburg, industrialiseerde Emmen volgens het kenmerkende patroon. In 1953 vond in Emmen een lokaal onderzoek plaats naar het werk in de nieuwe fabrieken. Daar werkten meisjes voordat ze trouwden. De werkuren gepaard met de reistijd zorgden ervoor dat ze twaalf uur per dag van huis waren. De ouders maakten zich zorgen dat hun dochters geen tijd hadden om de juiste zeden te leren van hen. Het lokale onderzoek naar de fabriek waar de meisjes werkten, wees echter op positieve effecten: de leiders in de fabriek hadden een positieve morele invloed op de meisjes. Dit stelde de ouders gerust: de angsten over zedenverwildering in Emmen verdwenen.¹⁰⁶ De ouders zagen de uren werk niet langer als tijd waarin het ouderlijk gezag werd verzwakt door buitenhuiselijke invloed, een beeld dat de overheid nog lang zou houden.¹⁰⁷

Volgens de rapportenanalyse van Du Bois-Reymond veranderde de opvoedingscultuur binnen het huishouden vanaf 1956: de rol van de leeftijd maakte plaats voor de rol van argumenten.¹⁰⁸ Jongeren konden vrijer hun mening uiten dan vorige generaties en voelden daardoor een hechte band met hun ouders. Er was sprake van wederzijdse communicatie in gezinnen waardoor jongeren ook hun opvoeding konden

¹⁰⁴ Manuela du Bois-Reymond, 'Huishoudelijkheid en onderhandeling,' in: Ger Tillekens (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 84-103, aldaar: 100.

¹⁰⁵ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*; Bakker en Wubs, 'Doctor Spock;,' Brinkgreve en Korzec, *Margriet weet raad*.

¹⁰⁶ Van Vegchel, *De metamorfose van Emmen*, 253-254.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 257.

¹⁰⁸ Du Bois-Reymond, 'Huishoudelijkheid onderhandeling,' 84.

beïnvloeden, terwijl kinderen voorheen niet tegen de wil van de vader in mochten gaan.¹⁰⁹ Het onderhandelingshuishouden kwam op tussen 1956-1965.¹¹⁰ Met deze conclusie sloot Du-Bois Reymond haarzelf aan bij het onderzoek van K. Bakker en het onderzoek naar *Dux*: het was een tussenperiode, maar niet alleen voor de pedagogiek, ook voor opvoedingsstrategieën van ouders.

Daarnaast hebben N. Bakker en Wubs het succes van het opvoedingsboek *Baby and Child* in Nederland verklaard. Sinds het boek uitkwam in Nederland in 1950 bleek het een succes te zijn: de jaarlijkse oplages waren over de 100.000 in de jaren vijftig en zestig.¹¹¹ Het advies van Spock verschilde op vrijwel elk niveau van dat in Nederlandse pedagogische opvoedingsboeken. Hij baseerde zijn onderzoek niet op de fase, maar op de problemen van het kind: ouders konden via de index achterin het boek het probleem en de oplossing snel opzoeken. Daarnaast benadrukte hij de positieve kanten van opvoeding: opvoeden moest leuk zijn voor ouders en zij moesten vertrouwen op hun eigen vaardigheden. Ook hoefden ouders niet perfect te zijn: een fout kon gebeuren en de latere impact daarvan op het kind viel hoogstwaarschijnlijk mee, Spock was "easygoing."¹¹² N. Bakker en Wubs beargumenteren dat het succes van het boek voornamelijk te danken was aan die positieve, rustige houding. Vele ouders hadden namelijk een reeks aan negatieve gebeurtenissen meegemaakt: de economische crisis, de oorlog en het lage niveau van welvaart. Hierdoor zochten ouders meer plezier in het dagelijks leven, zoals opvoeden.¹¹³ Het is niet bekend in hoeverre ouders zich hielden aan het advies van Spock, maar gezien de hoge jaarlijkse opgaven van het boek en zijn unieke advies was het duidelijk dat de opvoedingsideeën van ouders veranderden sinds 1950.

Tot slot hebben Brinkgreve en Korzec de mentaliteit rondom opvoeding onderzocht op basis van de adviesrubriek in het damestijdschrift *Margriet*. Hoewel zij zich hebben gefocust op de veranderende positie van de vrouw in de samenleving, hebben zij ook aandacht aan de opvoedingsideeën in het tijdschrift geschonken. Volgens hen veranderden deze tegen het einde van de jaren vijftig: toen was het onderhandelingshuishouden voorzichtig terug te zien in het tijdschrift. Uit hun analyse van het advies bleek dat het gezag

¹⁰⁹ Ibidem, 86.

¹¹⁰ Ibidem, 99.

¹¹¹ Bakker en Wubs, 'Doctor Spock,' 210-211.

¹¹² Ibidem, 224.

¹¹³ Ibidem, 225.

van ouders in de vroege jaren vijftig altijd gerespecteerd moest worden zonder vragen. Tegen het einde van de jaren vijftig moest dat ouderlijk gezag gepaard gaan met begrip en liefde. Dit gaf aan dat er meer naar kinderen geluisterd moest worden. De nadruk bleef wel liggen op de autoriteit van de ouders.¹¹⁴ De opkomst van het onderhandelingshuishouden in *Margriet* is in een latere periode en in mindere mate terug te zien dan in het onderzoek van Du-Bois Reymond, K. Bakker en het onderzoek naar *Dux*.

De bijdrage van dit onderzoek aan het historiografisch debat

Mijn onderzoek draagt op drie manieren bij aan de historiografie. Ten eerste wordt in mijn onderzoek de focus geplaatst op de opvoedingsideeën waarmee ouders frequent in contact kwamen. Zoals hierboven is beschreven, is in de literatuur voornamelijk het beeld van de jeugd en de opvoedingsideeën van de overheid en pedagogen onderzocht. Er is weinig onderzoek gedaan naar het beeld van de jeugd en de opvoedingsideeën van ouders. Om dit beeld en deze ideeën te onderzoeken is er gekozen om mijn onderzoek te baseren op publiekstijdschriften. Dit is tevens de tweede bijdrage van mijn onderzoek: in de literatuur is voornamelijk aandacht geschonken aan de opvoedingspraktijk, hierdoor werd populaire cultuur afgewezen als bronmateriaal: daarin waren slechts ideeën over opvoeding te zien.¹¹⁵ Dit is waar: de opvoedingspraktijk is niet te achterhalen met zulk bronmateriaal, maar dit betekent niet dat ze niets over de werkelijkheid zeggen: ze vertegenwoordigen een mogelijke mentaliteit die onder de bevolking aanwezig was. In het bronnenhoofdstuk hieronder wordt daar verder op ingegaan. Het onderzoek naar *Dux* vormt hierop een uitzondering, maar de opvoedingsideeën in dit tijdschrift zijn beperkt onderzocht. Historici hebben de ontwikkelingen in het tijdschrift enkel gebruikt als voorbeeld van de culturele veranderingen die tussen 1955-1965 plaats vonden,¹¹⁶ terwijl pedagogen zich enkel op het wetenschappelijk aspect van het blad hebben gefocust.¹¹⁷ Het gevolg daarvan is dat het tijdschrift niet is geanalyseerd vanuit de eigenlijke aard van de bron: populaire cultuur. Dat is wel het geval in het onderzoek van Brinkgreve en Korzec naar de adviezen in *Margriet*. Zij hebben echter weinig aandacht geschonken aan de afbeeldingen, de visuele cultuur, in dat tijdschrift. Er is een hiatus betreffende de visuele cultuur over de jeugd in context van de

¹¹⁴ Ibidem, 52-54. Hier wordt beschreven hoe pas tegen het einde van de jaren zestig deze machtsbalans grootschalig verschoof, ten gunste van de kinderen.

¹¹⁵ Du Bois-Reymond, 'Huishoudelijkheid onderhandeling,' 84.

¹¹⁶ Zie bijvoorbeeld De Rooy, "Vetkuifje waarheen," 82 en Van den Heuvel, 'Jeugd traditie moderniteit,' 180.

¹¹⁷ Zie de analyse van Te Poel, 'Werken met jeugd,' 126-127.

industrialisatie, die ik aan de hand van mijn onderzoek wil opvullen. Ten derde draagt mijn onderzoek bij aan het debat over 1955-1965. Er zijn in de literatuur namelijk aanwijzingen te vinden dat de mentaliteit rondom opvoeding van ouders eerder begon te veranderen dan 1955: het succes van Spock toonde aan dat ouders minder streng begonnen op te voeden, terwijl het betalen van kostgeld en de toename van het aantal brommers in de vroege jaren vijftig aantoonde dat de oudere jeugd onafhankelijker werd: zij mocht meer geld naar eigen keuze besteden van haar ouders. In mijn analyse van de opvoedingsstrategieën in de publiekstijdschriften van 1949-1965, ga ik na of de opvoedingsmentaliteit daarin veranderde en zo ja, wanneer.

Bronnen

Publiekstijdschriften zijn een vorm van populaire cultuur waarin een combinatie van geschreven en visuele cultuur voorkomt. Ze vormen echter geen spiegel van de realiteit: het lezerspubliek kan de teksten en afbeeldingen anders interpreteren dan dat de redactie wilde.¹¹⁸ Wel komt het lezerspubliek frequent in aanraking met de boodschappen in tijdschriften, vooral in de jaren vijftig en vroege jaren zestig, waarin lezen de populairste vorm van tijdverdrijf was.¹¹⁹ Hoewel de beelden in tijdschriften geen objectieve waarheid vormen, moeten die wel aansluiten bij normen en waarden van het lezerspubliek, anders komt de boodschap onrealistisch over.¹²⁰ Met publiekstijdschriften kan de praktijksituatie niet onderzocht worden, maar wel ideeën waarmee de Nederlandse bevolking dagelijks in contact kwam. In de inleiding zijn mijn bronnen al benoemd: het professionele katholieke opvoedingstijdschrift *Dux*, het katholieke gezinsblad *Katholieke Illustratie*, het professionele protestantse opvoedingstijdschrift *Moeder-Vrouwenpost* en het protestantse gezinsblad *De Spiegel*.

De gezinstijdschriften zijn ten eerste gekozen omdat gezinstijdschriften uit de naoorlogse periode bekend stonden om hun fascinatie voor techniek.¹²¹ De industrialisatie was dan ook een vaak behandeld onderwerp in *De Spiegel* en *Katholieke Illustratie*. De tweede reden is de doelstelling van de redacties: beide wilden een gevarieerd beeld van de Nederlandse samenleving weergeven, hierdoor werd zowel positief als negatief nieuws behandeld.¹²² Door deze doelstelling kwamen zowel voor- als nadelen van het industrialisatieproces aan bod. Ten derde zijn ze gekozen op basis van hun hoge oplagecijfers. *De Spiegel* had een oplage van 213.000 in 1961 en de oplage van de *Katholieke Illustratie* tussen 1948-1968 worden geschat op ongeveer 100.000 per jaar.¹²³ Bovendien konden zulke tijdschriften doorgegeven worden, waardoor ze door meer mensen werden

¹¹⁸ Stuart Hall behandelde een model voor populaire cultuur in het algemeen, waarin het publiek op drie manieren boodschappen uit media konden interpreteren. Zie: John Storey, *Cultural Studies and the Study of Popular Culture* (Edinburgh 2010, 3rd edition) 9-14.

¹¹⁹ Knulst en Kraaykampe, *Leesgewoonten*, 163, 164.

¹²⁰ Aerts, 'Het tijdschrift als historische bron,' 178, 180-181. Hier wordt behandeld wanneer een tijdschrift succesvol is in het zogenaamd vertegenwoordigen van de mentaliteit van het lezerspubliek.

¹²¹ Van Lente, 'Confidence in a high tech world,' 185.

¹²² Joan Hemels en Renée Vegt, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band A 1945-1995* (Amsterdam 1993) 596; ibidem, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band B 1945-1995* (Amsterdam 1993) 989; Jentjes, *Tijdschriftjournalistiek Katholieke Illustratie*, 189.

¹²³ Jentjes, *Tijdschriftjournalistiek Katholieke Illustratie*, 230; Hemels en Vegt, *Tijdschrift bibliografie B*, 983.

gelezen dan dat de oplagecijfers aanduiden. Ten vierde speelde de verzuilde structuur een belangrijke rol: er was een grote sociale druk om de verzuilde bladen te lezen, vooral in de protestantse en katholieke zuilen omdat deze het meest hiërarchisch georiënteerd waren.¹²⁴ Ten slotte zijn deze tijdschriften gekozen vanwege de vele afbeeldingen erin. Deze zijn in de historiografie over mijn onderwerp weinig onderzocht terwijl ze waarschijnlijk de meeste impact hadden op het lezerspubliek.¹²⁵ Alles bijeen zorgden de gezinstijdschriften voor een wijde verspreiding van verschillende ideeën over industrialiserend Nederland, daarom zijn ze gekozen als bronmateriaal.

Het publiek van *Dux* en *Moeder-Vrouwenpost* was beperkter, maar de onderwerpen waarover werd geschreven waren ook serieuzer vanwege de pedagogisch achtergrond van de redacties. De redacteur van *Moeder-Vrouwenpost* was de pedagoog Jan Waterink die elke inleiding schreef. Hij wilde “deskundige voorlichting over die zaken, waarvan kon worden aangenomen dat zij de vrouw interesseren” geven. In 1958 fuseerde het blad met *Vrouwenpost*, waardoor erin meer algemene artikelen gepubliceerd werden. Het blad stopte in 1961, maar aangezien het opvoedingstijdschrift nog weinig belicht is in de literatuur, heb ik gekozen het toch te gebruiken. De redactie van *Dux*, die bestond uit progressieve pedagogen en psychologen, had als doel een beeld te schetsen van de jeugd om opvoeders te helpen.¹²⁶ Ondanks de wetenschappelijke achtergrond van de redactie, wilde zij alle opvoeders bereiken.¹²⁷ Beide redacties wilden dus wetenschappelijk opvoedkundig advies buiten de wetenschappelijke sfeer verspreiden, daarom zijn deze opvoedingstijdschriften gekozen.

¹²⁴ Dieleman, ‘Katholieke pedagogiek,’ 128.

¹²⁵ Zie voor de werking van afbeeldingen in populaire cultuur: John Fiske, *Introduction to Communication Studies* (Routledge 1990, tweede druk) 110.

¹²⁶ Peter Selten, ‘Boekbesprekingen,’ in: *Pedagogiek* 1 (2009) 102-105, aldaar: 102-103.

¹²⁷ Roes, *De Spiegel van het katholieke maandblad Dux*, 44-45.

Methodologie

In deze thesis is gebruik gemaakt van drie theoretische concepten: mythes in het gedachtegoed van de cultuurtheoreticus Roland Barthes, mythes in het gedachtegoed van de antropoloog Claude Lévi-Strauss en metonymieën. Ik zal hier deze concepten samen met mijn gehanteerde onderzoeksmethoden voor afbeeldingen behandelen. Vervolgens wordt in de operationalisering ingegaan op hoe ik daar concreet gebruik van heb gemaakt in mijn bronnenanalyse.

Mythes in het gedachtegoed van Barthes zijn verhalen waarmee cultuurleden de werkelijkheid interpreteren. Deze mythes laten zien hoe er binnen een cultuur over zaken wordt gedacht. Zij zijn een krachtig communicatiemiddel omdat zij metonymisch kunnen werken.¹²⁸ Een metonymie is een gepresenteerd onderdeel van de realiteit dat de gehele realiteit moet vertegenwoordigen.¹²⁹ Als een mythe metonymisch werkt hoeven cultuurleden slechts een teken van de mythe te herkennen om het gehele verhaal mentaal te construeren.¹³⁰

Mythes in het gedachtegoed van Lévi-Strauss verschillen van die van Barthes. Volgens Lévi-Strauss begrijpen mensen via conceptuele categorieën gebaseerd op binaire tegenstellingen: een systeem van twee gerelateerde categorieën die elkaar uitsluiten.¹³¹ Dit betekent dat de zaken die in 'categorie A' passen begrepen worden omdat ze niet in 'categorie B' passen. Als deze categorieën wel overloop hebben, dan ontstaat angst of hoop.¹³² De houding van de overheid tegenover de effecten van de industrialisatie is een voorbeeld van zo'n angst: de industrialisatie was zowel positief, omdat het de economie moderniseerde, als negatief, omdat het de moraal van de jeugd nivelleerde. Zulke angsten (en hopen) creëren mythes volgens Lévi-Strauss: verhalen waarin een fantasie wordt gecreëerd, waardoor mensen kunnen omgaan met de contradicties van binaire opposities.¹³³

Een nadeel van deze theoretische concepten is het gebrek aan empirische onderbouwing. Dit kan worden opgelost met een inhoudsanalyse, een kwantitatieve onderzoeksmethode. Daarin worden de denotatieve betekenissen van teksten geanalyseerd

¹²⁸ Fiske, *Introduction to Communication Studies*, 88, 96-97.

¹²⁹ *Ibidem*, 95.

¹³⁰ *Ibidem*, 96-97.

¹³¹ *Ibidem*, 116-117.

¹³² *Ibidem*, 122.

¹³³ *Ibidem*.

door het tellen van gekozen eenheden.¹³⁴ Een inhoudsanalyse van populaire cultuur laat een overzicht van normen en waarden in een samenleving zien, omdat populaire cultuur berust op bestaande culturele waarden en bijdraagt aan die waarden.¹³⁵ Dit levert een algemeen beeld op van een deel van de samenleving, want de exacte positie van lezers is niet te achterhalen.¹³⁶ Daarom wordt ook gebruik gemaakt van een kwantitatieve inhoudsanalyse in dit onderzoek.

Tot slot zijn er onderzoeksmethoden voor afbeeldingen. Net zoals teksten vertegenwoordigen afbeeldingen de realiteit niet, ze vertegenwoordigen de mentaliteit van de makers van de afbeelding.¹³⁷ In het geval van tijdschriften vertegenwoordigen ze de mentaliteit van de redactie: het is meestal de redactie die bepaalt welke foto bij welk artikel gaat.¹³⁸ De tekst die bij een afbeelding wordt gezet, moet de lezer de juiste richting in duwen: het moet ervoor zorgen dat de betekenisgeving verloopt zoals de redactie wilde.¹³⁹ De betekenisgeving van de lezer kan daarnaast beïnvloed worden door de juxtapositie: de manier waarop afbeeldingen naast elkaar staan.¹⁴⁰

Operationalisering

In dit onderzoek zijn de vier gekozen publiekstijdschriften systematisch onderzocht. In tegenstelling tot de opvoedingstijdschriften, die een maandelijks oplage hadden, verschenen de gezinstijdschriften wekelijks. Vanwege het tijdsbestek van deze thesis is ervoor gekozen om van de gezinstijdschriften enkel de eerste uitgave per maand te analyseren. Ook kunnen zo de kwantitatieve analyses beter met elkaar vergeleken worden: van elk tijdschrift zijn evenveel uitgaven geanalyseerd. In de gekozen uitgaven is gezocht naar relevante artikelen over de jeugd van tien jaar en ouder, de industrialisatie en opvoeding. Zowel de tekst als de afbeeldingen in die artikelen is onderzocht. Er is voor die

¹³⁴ Ibidem, 138.

¹³⁵ Ibidem, 150.

¹³⁶ Zie de eerdere verwijzing naar het communicatiemodel van Storey. Fiske behandelt ook hoe structuralisten hun publiek een vragenlijst, de *semantic differential* (pagina 145), laten invullen, om zo hun positie te bepalen. Dit is echter niet mogelijk in historisch onderzoek.

¹³⁷ Peter Burke, *Eyewitnessing The Uses of Images as Historical Evidence* (Londen 2001) 30. daarnaast benoemt hij ook nog identiteit en mentaliteit.

¹³⁸ Catherine Lutz en Jane Collins, *Reading National Geographic* (Chicago 1993) 66.

¹³⁹ Ibidem, 65-67.

¹⁴⁰ Sturken en Cartwright, *Practices of Looking*, 16.

leeftijdsgrens gekozen, omdat jongere kinderen minder beïnvloed werden door het industrialisatieproces.

Kwantitatieve en kwalitatieve analyse

In hoofdstuk 2, 3 en 4, worden respectievelijk het beeld van de industrialisatie, het beeld van de jeugd en de aanbevolen opvoedingsstrategieën behandeld aan de hand van een kwantitatieve en kwalitatieve analyse. De hoofdstukken beginnen met de kwantitatieve analyse. In hoofdstuk 2 en 3 worden de resultaten daarvan weergegeven met behulp van grafieken. Daarin zijn de geanalyseerde artikelen ingedeeld in vier categorieën: positief, ambivalent positief, negatief en ambivalent negatief. Hiermee wordt de toon van de auteur tegenover de industrialisatie of jeugd bedoeld. Als de toon in een artikel zowel positief als negatief was, dan is het artikel gecategoriseerd als ambivalent positief of ambivalent negatief, afhankelijk van wat naar mijn mening meer benadrukt werd door de auteur: de positieve of negatieve verwachtingen. De opvoedingsstrategieën zijn op een andere manier ingedeeld. Artikelen daarover zijn in de volgende categorieën verdeeld in een tabel (zie bijlage 3): de toon in het artikel is optimistisch tegenover ouderlijke opvoeding, pessimistisch tegenover ouderlijke opvoeding of er wordt gepleit voor een professionele opvoeding.¹⁴¹ De kwantitatieve analyse in hoofdstuk 3 en 4 wordt daarnaast weergegeven met behulp van (kruis)tabellen. Daarin is genoteerd in hoeveel artikelen zowel een beeld van de jeugd of opvoedingsstrategieën, als de industrialisatie aan bod kwam (zie bijlage 2 en 3). Zo kan eventuele samenhang tussen het beeld van de industrialisatie enerzijds en het beeld van de jeugd of opvoedingsstrategieën anderzijds weergegeven worden. In bijvoorbeeld een artikel over geestdodende effecten van het fabriekswerk op de moraal van fabrieksmeisjes is een negatief beeld van zowel de industrialisatie als de jeugd te zien. Tot slot zijn de geanalyseerde artikelen ingedeeld in thema's en is er bijgehouden hoe vaak welk thema voorkomt, zie tabel 2 en 3 hieronder. Het is mogelijk dat in een artikel meerdere thema's voorkwamen. Ik heb voor deze thema's gekozen omdat het terugkerende onderwerpen met betrekking tot de industrialisatie en jeugd waren in de geanalyseerde artikelen en door de

¹⁴¹ Overlap tussen deze categorieën is mogelijk, desalniettemin zijn deze categorieën gekozen vanwege de historiografie over opvoedingsstrategieën uit deze periode. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de manier waarop enige overlap tussen deze categorieën plaats kon vinden.

artikelen in thema's te categoriseren, kan ik in de kwalitatieve analyse ingaan op de ontwikkelingen binnen die thema's.¹⁴²

Thema's industrialisatie	Hoeveelheid artikelen
Landschap	28
techniek	24
Arbeid	27
Omscholing	14
Moraal	40
Vrije tijd	16
Welvaart	46
platteland	13

Tabel 2: de thema's die voorkwamen in artikelen over de industrialisatie en in hoeveel artikelen deze voorkwamen.

Thema's jeugd	Hoeveelheid artikelen
Moraal	132
Onafhankelijkheid	48
Prestatie-/arbeidsdruk	47
Vrije tijd	84

Tabel 3: de thema's die voorkwamen in artikelen over de jeugd en in hoeveel artikelen deze voorkwamen.

In de kwalitatieve analyse is per thema en per opvoedingsstrategie dieper ingegaan op de verwachtingen daarover. Die verwachtingen zijn geanalyseerd als mythes in het gedachtegoed van Barthes: er is gekeken naar hoe de auteur verwachtingen met betrekking tot de industrialisatie, jeugd of opvoeding interpreteerde. Daarnaast zijn mythes in het gedachtegoed van Lévi-Strauss gebruikt omdat in de publiekstijdschriften vaak oplossingen werden geschreven voor bijvoorbeeld problemen die de industrialisatie zou veroorzaken. Deze oplossingen kunnen worden gezien als zulke mythes: ze geven aan hoe er omgegaan moest worden met hoop en angsten. Metonymieën worden in de kwalitatieve analyse gebruikt omdat in artikelen over bijvoorbeeld specifieke industrialiserende steden werd

¹⁴² De verschillende soorten opvoedingsstrategieën zijn niet kwantitatief bijgehouden vanwege de aard van het opvoedingsadvies voor de oudere jeugd uit de periode 1949-1965. Hier wordt in hoofdstuk 4 verder op ingegaan.

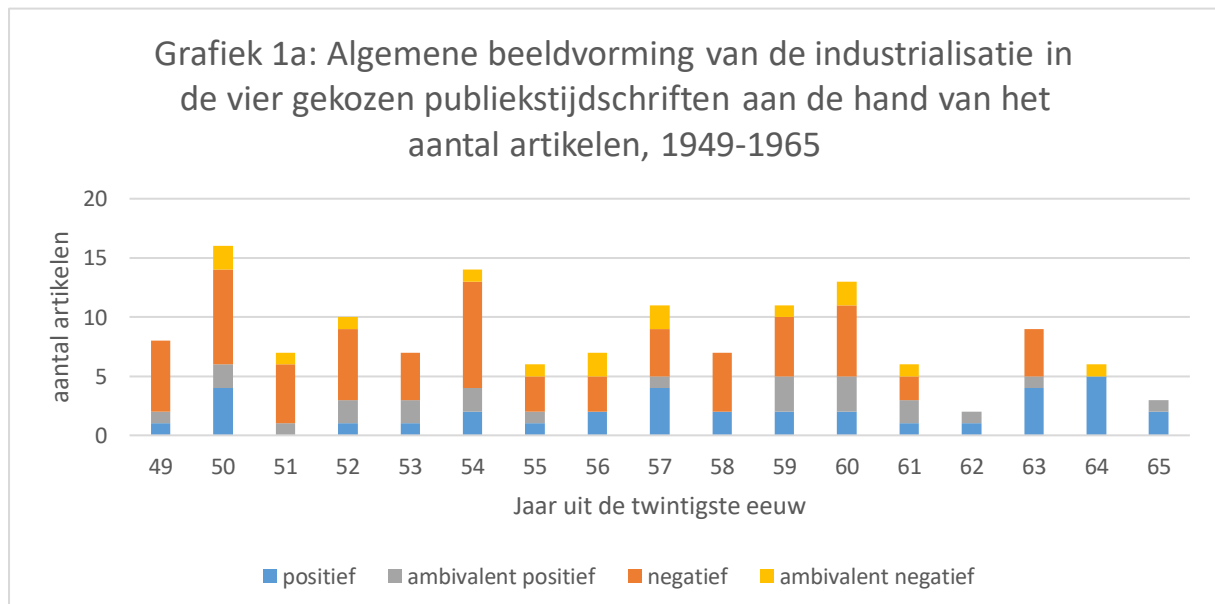
geschreven of de stad volgens het kenmerkende patroon industrialiseerde of niet. Als dat wel het geval was, dan werd de stad metonymisch weergegeven door de auteur: de beeldvorming werd breder getrokken tot het gehele industrialisatieproces. Tot slot zijn de afbeeldingen bij de relevante artikelen onderzocht door te kijken naar hoe ze de argumentatie van de auteur ondersteunden. In bijlage 1 is ter verduidelijking een overzicht te zien van de vragenlijst voor de kwantitatieve en kwalitatieve analyse.

Hoofdstuk 2. De verwachte gevolgen van de industrialisatie

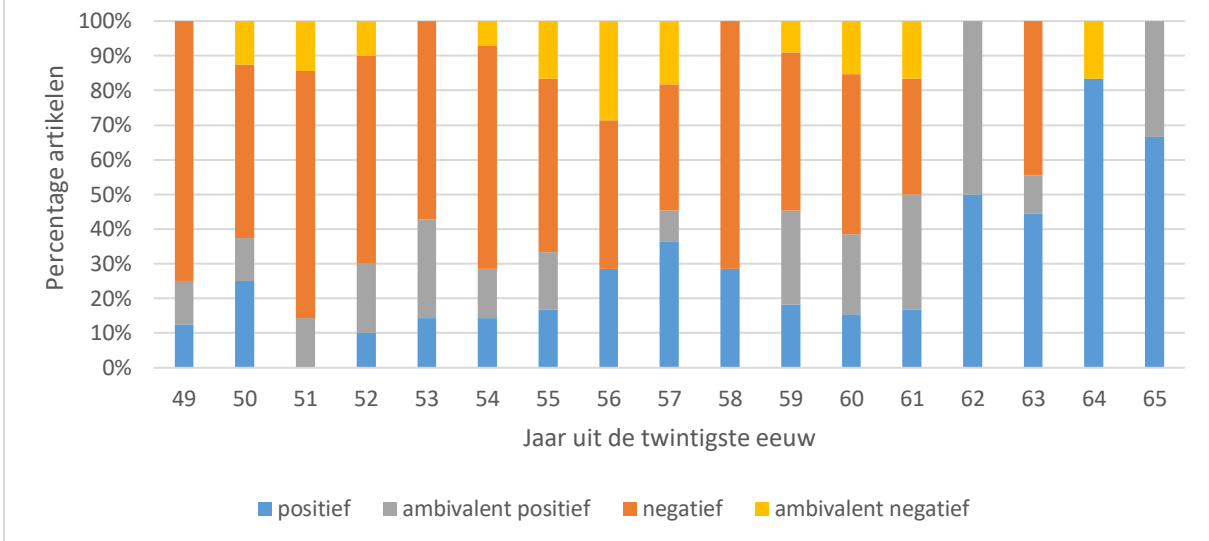
In het eerste hoofdstuk is behandeld hoe de beeldvorming over de jeugd hevig werd beïnvloed door de industrialisatie, bijvoorbeeld door de publicatie van de ‘massajeugd rapporten’ of door de toenemende onafhankelijkheid van de jeugd, hetgeen de industrialisatie veroorzaakte. Daarom wordt, voordat het beeld van de jeugd in de publiekstijdschriften aan bod komt, het beeld van de industrialisatie in de publiekstijdschriften behandeld. Allereerst wordt per publiekstijdschrift het algemene beeld behandeld aan de hand van de hierboven beschreven kwantitatieve analyse. Vervolgens wordt dieper ingegaan op het algemene beeld door de verwachtingen in acht thema’s op te delen: verhoogde prestatiedruk, welvaart, arbeid, moraal, vrije tijd, landschap, angst voor techniek en platteland. Per thema wordt ingegaan op de beschreven verwachtingen in de publiekstijdschriften, of die verwachtingen veranderden en of er oplossingen werden aangeboden aan de bevolking voor de verwachtingen. Aan de hand van de ontwikkelingen binnen deze thema’s zal hier betoogd worden dat het beeld van de industrialisatie tussen 1955 en 1960 veranderde in de publiekstijdschriften.

Kwantitatieve analyse

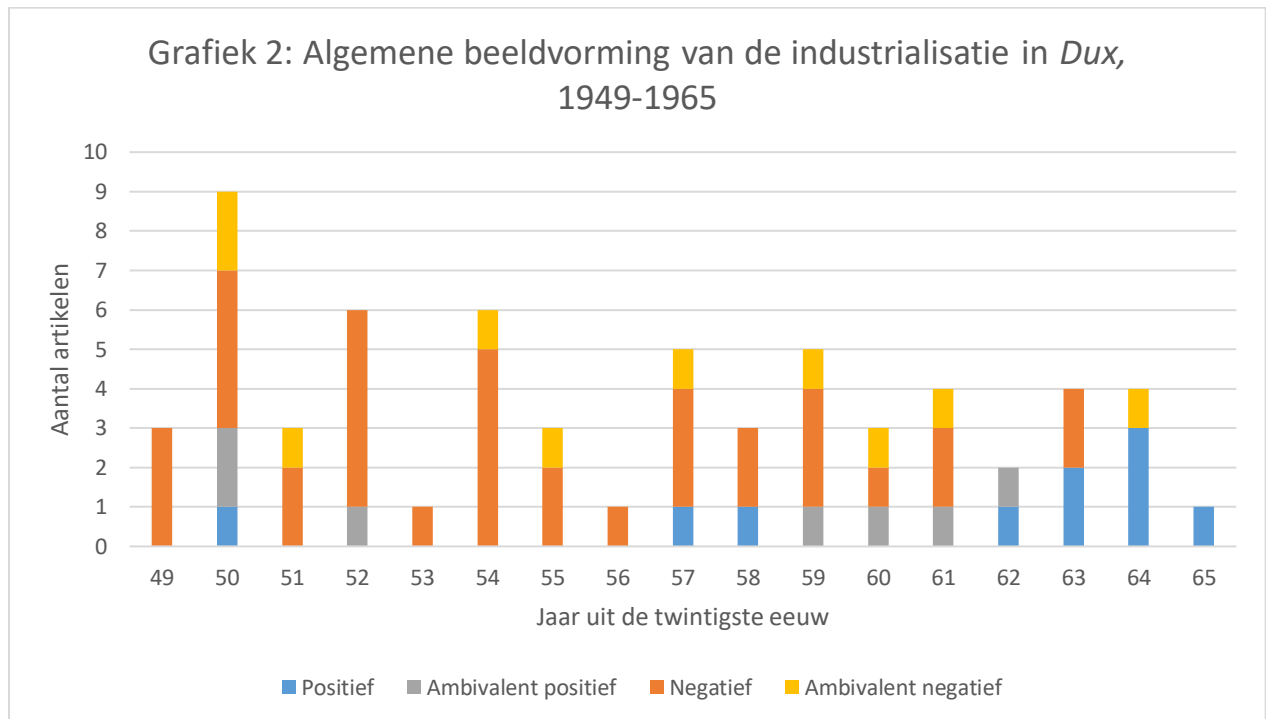
Het totale beeld

Grafiek 1b: Algemene beeldvorming van de industrialisatie in de vier gekozen publicatiestijdschriften, relatief uitgebeeld per jaar, 1949-1965

In grafiek 1a en 1b zijn de artikelen over de industrialisatie in de vier publicatiestijdschriften verwerkt. In grafiek 1a is het aantal artikelen per jaar benadrukt, terwijl in grafiek 1b duidelijker te zien is wat de beeldvorming per jaar was. In deze grafieken is te zien dat het beeld van de industrialisatie voor 1961 consistent voornamelijk negatief was. Voor 1955 was het beeld het negatiefste, met 1950 en 1954 als de twee toppen van grafiek 1a: in deze jaren werden namelijk respectievelijk artikelen over de industrialisatienota en de ‘massajeugdrapporten’ gepubliceerd. Rond 1957 begint het beeld positiever te worden, maar pas vanaf 1961 is het beeld consistent voornamelijk positief. Het positiever worden van het beeld van de industrialisatie was dus een ontwikkeling die in 1957 begon. De reden dat het beeld van de redacties rond 1961 voornamelijk positief werd, was dat de veranderingen die de industrialisatie had veroorzaakt toen zichtbaar werden. De onzekerheid rondom de industrialisatie verdween. Bovendien bleken veel angsten onterecht: het was duidelijk geworden dat de bevolking zich goed had aangepast aan de veranderingen die de industrialisatie had veroorzaakt.

De industrialisatie werd het meeste behandeld in *Dux*, dit verklaart gedeeltelijk de sterke overeenkomsten tussen grafiek 2 en 1a: dezelfde ontwikkelingen zijn te zien. Tot 1953 was het beeld voornamelijk negatief, doordat de redactie van *Dux* de Nederlandse bevolking op de hoogte wilde brengen van de industrialisatienota van 1949.¹⁴³ Hierdoor werd tot 1953 geschreven over de mogelijke gevolgen van de industrialisatie, waarvan de meeste negatief waren volgens *Dux*. De enkele positieve artikelen uit deze jaren gaan over het accepteren van de industrialisatie: de overheid had immers duidelijk gemaakt dat industrialiseren de toekomst van het land was.¹⁴⁴ Vervolgens bleef het beeld negatief door de ‘massajeugd rapporten,’ die in een uitvoerige reeks artikelen in 1954 werden behandeld. De hoofdredacteur van *Dux*, H. M. M. Fortmann, beschreef het als een “monument voor de ongeschoolde arbeider.”¹⁴⁵ Dit geeft al aan dat de redactie het eens was met de conclusies in de rapporten, die zeer negatief waren.

De invloed van de rapporten begon pas rond 1957 af te nemen. De redactie begon

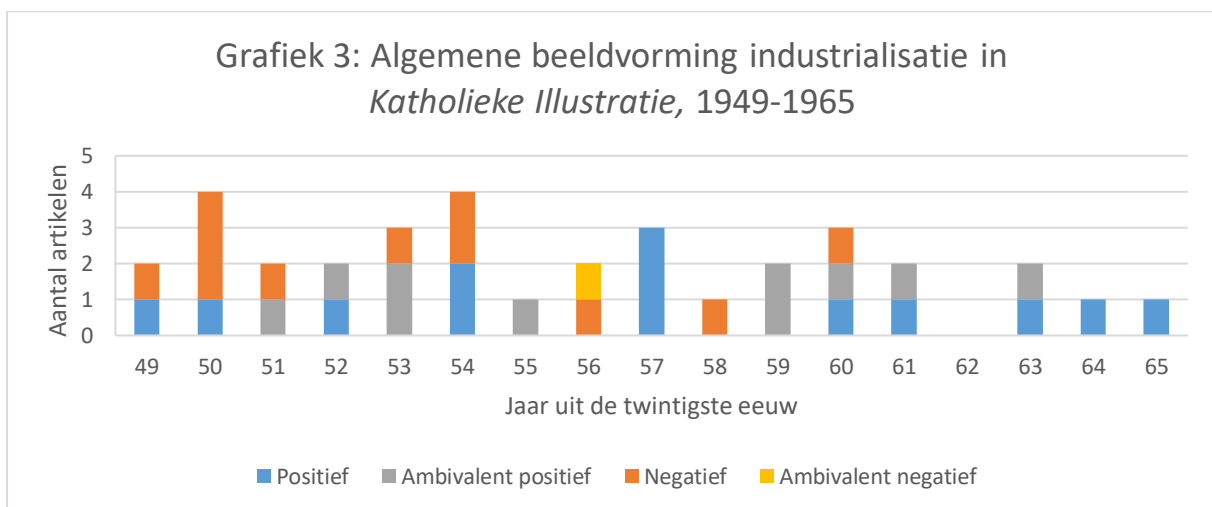
¹⁴³ Jan van der Putten, ‘Een staatsstuk voor jonge mensen. De toekomst voor onze jongemannen,’ in: *Dux* (1950) 266-270.

¹⁴⁴ Zie bijvoorbeeld: J. A. Veraart, ‘Beroepskeuze en onze economische situatie,’ in: *Dux* (1950) 256-265.

¹⁴⁵ H. M. M. Fortmann, ‘Moderne jeugd op weg naar haar volwassenheid V,’ in: *Dux* (1950) 434-441, aldaar: 440-441.

zelf te onderzoeken welke veranderingen de industrialisatie veroorzaakte en zij kwam tot positievere conclusies dan de ‘massageugdrapporten.’ Zo werd er steeds meer geschreven over succesvolle aanpassingen van de bevolking aan de industrialisatie.¹⁴⁶ Dit was echter geen gemakkelijke opgave volgens de redactie, vandaar dat de toon voornamelijk negatief bleef. Vanaf 1962 werd de toon voornamelijk positief omdat de redactie met steeds meer zekerheid kon schrijven over de veranderingen die de industrialisatie veroorzaakte, omdat deze steeds zichtbaarder werden in de samenleving.

Katholieke Illustratie

Het algemene beeld van de industrialisatie in de *Katholieke Illustratie* was grotendeels een wisselend beeld: in bijna de gehele periode komen zowel positieve als negatieve artikelen over de industrialisatie voor, zoals te zien is in grafiek 3. Dit valt grotendeels te verklaren uit de doelstelling van de redactie: zij wilde een gevarieerd beeld van de wereld laten zien aan haar lezerspubliek.¹⁴⁷ Hierbij hielp de structuur van het tijdschrift: artikelen gingen meestal over een stad of een bepaalde groep mensen. Om een gevarieerd beeld van Nederland weer te geven, hoefde de redactie enkel opzoek te gaan naar positieve en negatieve voorbeelden. Dit verklaart ook hoe makkelijker een positiever beeld ontstond in het tijdschrift dan in *Dux*: dat was een opvoedingstijdschrift waarin oplossingen voor problemen gegeven werden, daarin werden de problemen dus benadrukt.

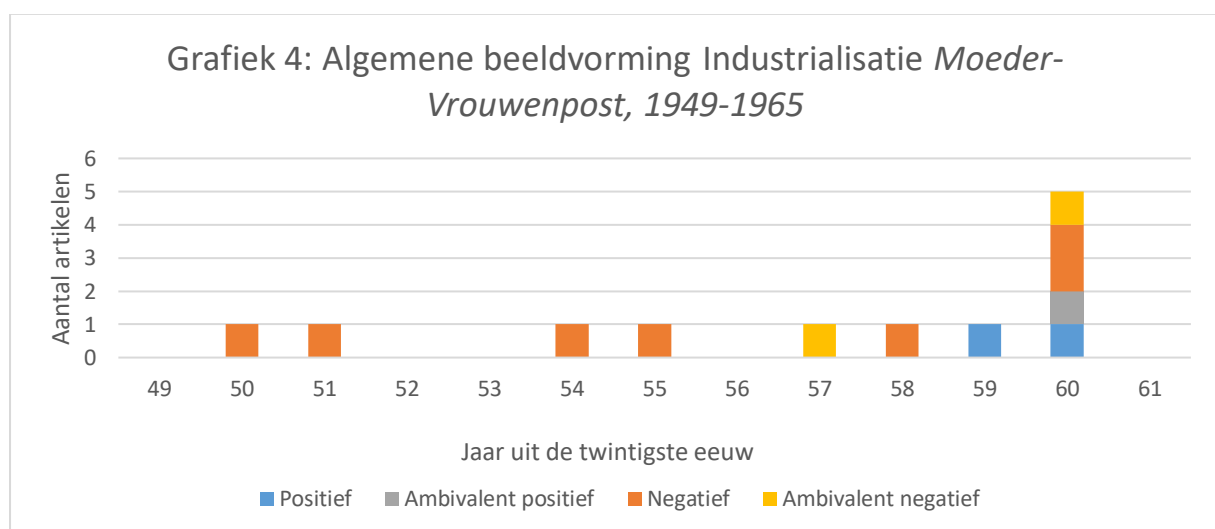
Ondanks de afwisselendere toon, zijn in grafiek 3 ook dezelfde ontwikkelingen te zien als in grafiek 1a: voor 1955 was het beeld het negatiefste en rond 1957 werd het beeld

¹⁴⁶ Zie bijvoorbeeld: A. Oldendorff, ‘De standsidee en de standen,’ in: *Dux* (1957) 270-275; W. J. J. Brörens, ‘Open jeugdwerk op het platteland,’ in: *Dux* (1957) 460-469.

¹⁴⁷ Zie de paragraaf over bronnen.

positiever. Nog een overeenkomst met het beeld in *Dux* was dat zowel de positieve als negatieve artikelen van beide bladen voor 1955 dezelfde betogen hadden: in de negatieve artikelen werden gevolgen van de industrialisatie behandeld die ook in de industrialisatienota en de ‘massajeugdrapporten’ te zien waren, en in de positieve artikelen werd geschreven over de welvaart die de industrialisatie met zich mee zou brengen, hetgeen ook nodig was vanwege de wederopbouw. Het beeld in de *Katholieke Illustratie* verschilt wel op één manier van dat van *Dux*: het beeld was al vanaf 1959 voornamelijk positief. De doorslaggevende factor was de zichtbaar geworden welvaart.¹⁴⁸

Moeder-Vrouwenpost

In *Moeder-Vrouwenpost* kwam de industrialisatie weinig aan bod. Dit is gedeeltelijk te verklaren uit het publiek dat de redactie voor ogen had: moeders. Daarom werd in het tijdschrift geen specifieke aandacht geschonken aan de ‘massajeugdrapporten:’ het tijdschrift was voor moeders die zich ‘zedelijk gedroegen,’ maar tips over de alledaagse opvoeding zochten, niet voor moeders in de stedelijke achterbuurt of voor jeugdleiders.¹⁴⁹

De ‘massajeugdrapporten’ hadden wel een mogelijke indirecte invloed op het tijdschrift: in 1954 schreef Waterink dat hij het afgelopen jaar veel brieven van moeders had ontvangen, waarin zij verzochten of hij zich meer kon focussen op de opvoeding van de oudere jeugd.¹⁵⁰ Een waarschijnlijke oorzaak hiervan is dat moeders ongerust waren

¹⁴⁸ Negen van de dertien (ambivalent) positieve artikelen na 1957 gingen over de toegenomen welvaart.

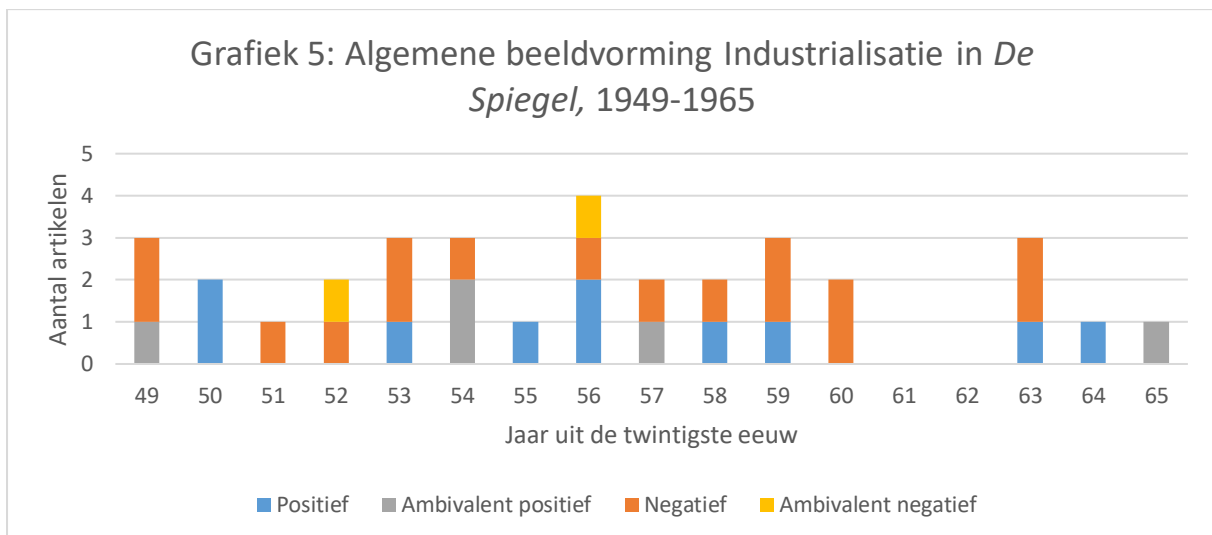
¹⁴⁹ Dit is de toon die de opvoedkundige artikelen in het tijdschrift uitstralen. In vrijwel elk artikel gaat Waterink ervan uit dat de moeder haar best doet om het kind goed op te voeden, anders zou zij het tijdschrift ook niet kopen.

¹⁵⁰ Waterink, *Moeder* 1 (1954) 5-6.

geworden door de verontrustende conclusies in die rapporten. Waterink luisterde en paste de inhoud van het tijdschrift aan: de artikelen over de industrialisatie gingen vanaf 1954 over thema's die ook in die rapporten behandeld werden, terwijl hij voorheen enkel schreef over de effecten van de industrialisatie op Nederland in het algemeen.

Pas vanaf 1959 werd er positief over de industrialisatie geschreven. Dit kwam ten eerste omdat ook de redactie van *Moeder-Vrouwenpost* inzag hoe de Nederlandse bevolking zich succesvol had aangepast. De negatieve artikelen verdwenen echter niet, in de nieuwe rubriek: 'Beste en geachte teenagers' werd vanaf 1960 alledaags advies geschreven voor tieners.¹⁵¹ De industrialisatie was een terugkomende veroorzaker van problemen voor deze tieners.

De Spiegel

Het algemene beeld van de industrialisatie in *De Spiegel* toont de meeste overeenkomsten met het beeld in de *Katholieke Illustratie*: over de gehele periode is een gevarieerd beeld te zien, behalve in de laatste jaren, waarin het beeld positief is geworden. Dat positievere beeld was, net zoals in de *Katholieke Illustratie*, ontstaan door afgenomen onzekerheid: ook de redactie van *De Spiegel* vond dat de voordelen van de industrialisatie duidelijk waren terug te zien in de samenleving vanaf 1959. Het negatievere beeld in de jaren daarvoor werd ook veroorzaakt door dezelfde factoren als bij de *Katholieke Illustratie*. Daarnaast kwam de structuur van de tijdschriften overeen: ook *De Spiegel* maakte veel gebruik van voorbeelden zoals een bepaalde industrialiserende stad. Er waren zelfs meerdere artikelenreeksen die

¹⁵¹ Het doel van de rubriek wordt uitgelegd in de eerste verschijning ervan: Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1960) 33.

bestonden uit reportages over specifieke steden en vaak kwam een industrialiserende stad daarin aan bod.¹⁵²

Er was één groot verschil tussen de twee gezinstijdschriften: in *De Spiegel* werden ook artikelen gepubliceerd over het industrialisatieproces op het platteland, iets waarover ook *Dux* artikelen publiceerde, maar in mindere mate. De gevolgen van het industrialisatieproces op de bevolking daar waren voornamelijk negatief volgens *De Spiegel*, terwijl het beeld van industrialiserende steden bleef variëren in het tijdschrift tot 1960.¹⁵³ Zo creëerde de redactie ook een gevarieerd beeld van Nederland, maar op een andere wijze dan de redactie van de *Katholieke Illustratie*.

Kwalitatieve analyse: thema's

Landschap

Zoals in het historiografisch hoofdstuk is behandeld, zorgde de industrialisatie voor een radicale verandering van delen van het Nederlandse landschap in de late jaren veertig en de vroege jaren vijftig.¹⁵⁴ Deze verandering werd aanvankelijk begroet met een angstige houding van de publiekstijdschriften: tussen 1949-1955 werd voornamelijk geschreven over de nadelen van het stedelijke landschap. Zo zou in de nieuwe stedelijke arbeidsbuurten te weinig ruimte zijn voor de bevolking, dit zou de moraal van de arbeiders en hun gezinnen daar negatief beïnvloeden. In het thema moraal wordt daar verder op ingegaan.

Tegelijkertijd werd in de gezinstijdschriften ook betoogd dat in Nederland een balans tussen techniek en natuur was. De uitbreiding van de mijnindustrie in Limburg werd bijvoorbeeld als een radicale verandering van het landschap gezien, maar dit was geen slechte verandering: "Men kan zich erop verwonderen, dat het landschap een betrekkelijk gaaf karakter heeft behouden," schreef de *Katholieke Illustratie*.¹⁵⁵ In de vroege jaren vijftig wisselde de toon dus sterk in de gezinstijdschriften.

Uiteindelijk werd de positieve toon dominant in de publiekstijdschriften: tussen 1955-1965 werd bijna volledig positief over de effecten van de industrialisatie op het

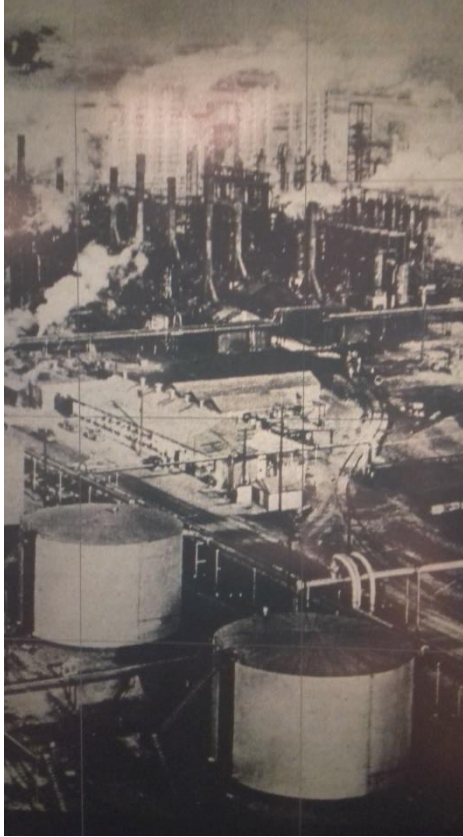
¹⁵² Zie bijvoorbeeld Bram van Echt, 'Harderwijk, waar de zee geen zee meer is,' in: *De Spiegel* 44 (1951) 2-5. Dit was onderdeel van een reeks artikelen genaamd 'Nederland van A tot Z.'

¹⁵³ In het stuk over de thema's in dit hoofdstuk worden deze artikelen over het platteland en de steden expliciet behandeld.

¹⁵⁴ Het thema kwam vier keer voor in *Dux*, één keer in *Moeder-Vrouwenpost*, dertien keer in *De Spiegel* en tien keer in de *Katholieke Illustratie*, met een redelijk gelijke verspreiding door de gehele periode.

¹⁵⁵ R. D., 'Hoe primitief het begon,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1952) 560-562, aldaar: 562.

landschap geschreven. Het artikel 'Poëzie in staal' uit *De Spiegel* uit 1957 laat dit het beste zien.¹⁵⁶ In het artikel ging de redactie uitvoerig in op de schoonheid van het industrialiserende landschap. "Het is nog niet zo lang geleden, dat het fotograferen van

machines, stalen torens enz. werd beschouwd als een tamelijke armzalige bezigheid."¹⁵⁷ Een paar jaar geleden had de fotograaf "nog geen oog voor de esthetische waarde van een schoorsteen."¹⁵⁸ Nu is die waardering er wel: de fabrieken waren onderdeel van de tijd geworden en daar moest dan ook de schoonheid in gevonden worden, concludeerde de redactie.¹⁵⁹ De tekst die was toegevoegd bij de foto in het artikel, afbeelding 1 hier links, weerspiegelde dit: "een panorama, haast even indrukwekkend als een Alpenlandschap."¹⁶⁰ De redactie wilde echt de schoonheid van het industrielandchap duidelijk maken.

Afbeelding 1: Een 'typisch industriegebied,' uit: 'Poëzie in staal,' in: *De Spiegel* 15 (1956) 10-11, aldaar 10.

De redacties van de gezinstijdschriften plaatsten ook meer nadruk op de balans tussen natuur en techniek vanaf 1955. Dit is het beste te zien in een reactie van de redactie van de *Katholieke Illustratie* op een ingezonden brief uit 1961. Een lezeres, Hermien Spijker, schreef een brief waarin zij duidelijk maakte dat zij het oneens was met het artikel over de industrialisatie in Enschede, 'Het ei en de katoenstraat' door R. Kalkhoven, dat eerder dat jaar gepubliceerd was.¹⁶¹ In het artikel werd geschreven dat het landschap van Enschede praktisch onaangetast was door de industrialisatie: de fabrieken waren goed verborgen door de bomen, iets dat de lezeres een slechte grap vond. Dit commentaar werd door de redactie opzij geschoven met een grapje: de heer Kalkhoven was een relatief "kleine man," dus hij

¹⁵⁶ 'Poëzie in staal,' in: *De Spiegel* 15 (1956) 10-11, aldaar 10

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem, 11.

¹⁶⁰ Ibidem, 10.

¹⁶¹ R. Kalkhoven, 'Het ei en de katoenstraat,' in: *Katholieke Illustratie* 22 (1961) 20-23.

had de fabrieken vanuit de stadstoren bekeken, waardoor het leek alsof de bomen de fabrieken goed verborgen.¹⁶² Negatief commentaar over de balans tussen natuur en techniek schoof de redactie dus opzij.

In *Dux* gebeurde vond deze toonverandering ook plaats, maar voorzichtiger, terwijl het thema niet meer werd behandeld in *Moeder-Vrouwenpost* na 1950. In 1957 deed *Dux* een oproep voor het behouden van de balans tussen natuur en techniek, want deze balans was verstoord in de moderne samenleving: 48% van de bevolking leefde in steden waarin de zintuigen te geprikkeld werden, enkel de rust van de natuur kon dit tegengaan.¹⁶³ De oproep bleek uiteindelijk succesvol: in 1964 schreef de redactie dat de steden snel groeiden, maar dat de overheid ook plannen had voor het uitbreiden van natuur- en recreatiegebieden.¹⁶⁴

Concluderend zorgde de voorzichtige houding van de redacties tegenover de snelle veranderingen van de industrialisatie waarschijnlijk ervoor dat het veranderende landschap voornamelijk pessimistisch ingezien werd tot 1955. Na 1955 kreeg de positieve toon de bovenhand. Dit gebeurde sneller in de gezinstijdschriften: *Dux* behield een voorzichtige toon, maar ook deze werd steeds positiever.

Angst voor techniek

Niet alleen de effecten op het landschap werden aanvankelijk gevreesd: de snelle verspreiding van fabrieken zorgde ook voor een algemene angst voor techniek door de gehele periode heen volgens de publiekstijdschriften.¹⁶⁵ Deze angst was tweeledig: hoe kon de mens de techniek begrijpen en hoe kon de mens ervoor zorgen dat techniek hem niet inhaalde? Ik zal mij hier beperken tot een analyse van het artikel 'Artzybasheff bekijkt: de wonderen der techniek' uit de *Katholieke Illustratie* uit 1956, omdat deze angsten daarin zeer concreet werden geuit.¹⁶⁶

In het artikel werden de kunstwerken van de Amerikaanse artiest Artzybasheff behandeld. Hij maakte tekeningen van industriële machines met menselijke kenmerken, om zo deze machines voor de mens begrijpelijk te maken, zie afbeelding 2 hieronder.

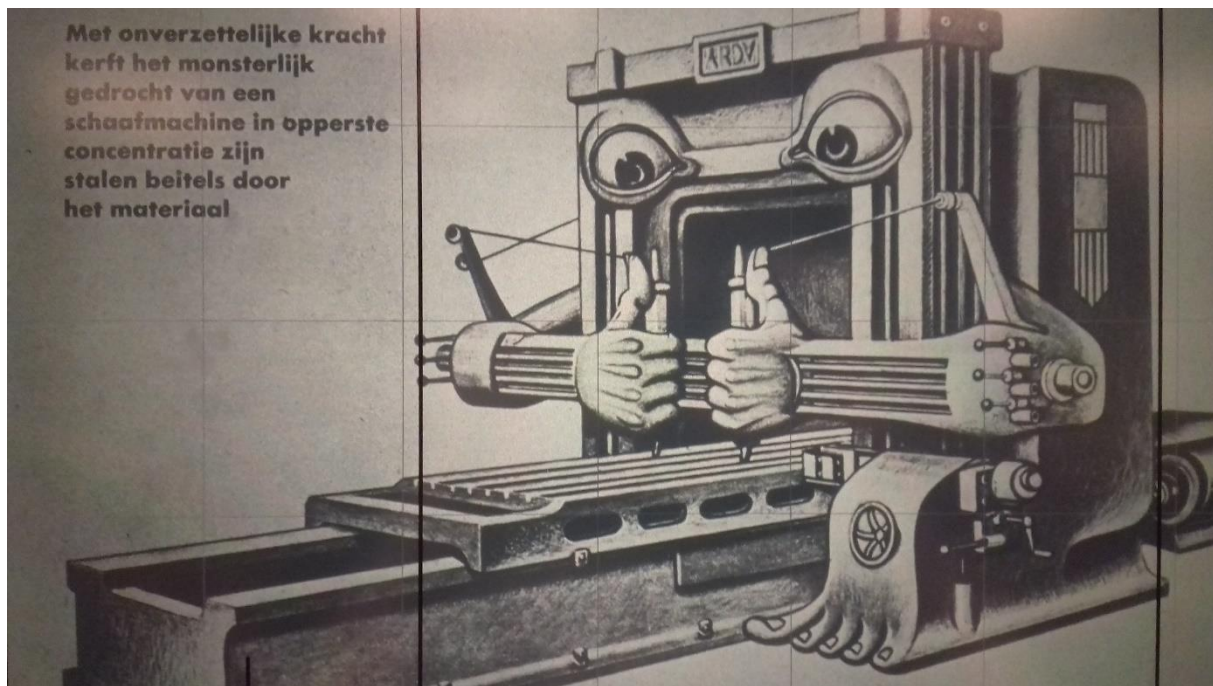
¹⁶² Redactie, 'Reactie en redactie,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1961) 2.

¹⁶³ Redactie, 'stadsjeugd en de natuur van Nederland,' in: *Dux* (1957) 248-251, aldaar: 249.

¹⁶⁴ Daniel de Lange, 'De nood aan recreatiegebied,' 486.

¹⁶⁵ Het thema kwam twaalf keer voor in *Dux*, drie keer in *Moeder-Vrouwenpost*, zeven keer in de *Katholieke Illustratie* en twee keer in *De Spiegel*. Tot 1963 kwam het thema nog voor.

¹⁶⁶ 'Artzybasheff bekijkt: de wonderen der techniek,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1956) 6-9.

Afbeelding 2: Een kunstwerk van een mensachtige massaproductiemachine. Zie: 'Artybasheff bekijkt: de wonderen der techniek,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1956) 6-9, aldaar 7.

De reden dat de *Katholieke Illustratie* hierover een artikel publiceerde, was omdat de redactie vermoedde dat er een angst heerste onder de bevolking voor deze machines: "Want we weten allemaal veel te goed, dat het niet louter gewillige, goedaardige, efficiënte werkende robots zijn, slaafjes van de mens, maar dat ze zich ook tegen hem kunnen keren."¹⁶⁷ Hierdoor wilde de redactie deze kunstwerken, die de machines begrijpelijk moesten maken, laten zien: "Door de dode machines met menselijke attributen uit te rusten heeft hij ze tot leven gewekt en voor ons begrijpelijk gemaakt: het zijn er echter geen mensen mee geworden, maar monsters gebleven. Als mensen zouden wij ze knettergek vinden, volkomen bezeten van één waanidee, volledig opgaand in één taak, welke ze blindelings en onder alle omstandigheden uitvoeren."¹⁶⁸ Het begrijpelijk maken van deze machines was duidelijk geen objectief proces: het onthulde een angst voor de onmenselijke eigenschappen van de machines. Deze eigenschappen gingen over massaproductie: de machines voerden perfect dezelfde taak uit, ze waren er geobsedeerd door. Dit is iets dat mensen niet konden begrijpen en door de machines menselijk uit te beelden, werd duidelijk hoe erg ze verschilden van mensen: als 'menselijke' machines zagen zij er eng en obsessief uit. Het zijn monsters die makkelijk van menselijke controle kunnen ontsnappen vanwege

¹⁶⁷ Ibidem, 9.

¹⁶⁸ Ibidem, 9.

hun obsessie. Dit is hoe de kunstenaar de machines interpreteerde en de *Katholieke Illustratie* deelde zijn mening.

Deze algemene angst voor machines uitte zich op specifiekere wijze in de behandeling van het industrieel proces in de publiekstijdschriften. De vraag kwam op of de mens mentaal sterk genoeg was om de veranderingen van het industrialisatieproces aan te kunnen. In de bespreking van de thema's moraal en arbeid ga ik dieper in op hoe redacties deze vraag beantwoordden.

Arbeid

Het was waarschijnlijk de hierboven behandelde angst voor techniek waarom de redacties de nieuwe werkgelegenheid die de industrialisatie veroorzaakte met een veroordelende toon beschreven. In artikelen werd geschreven over de nieuwe en verdwijnende soorten arbeid, de nieuwe arbeidstempo's en -ritmes en de mentale en fysieke gevolgen van het werk. Bijna altijd was in die artikelen een oordelende toon te zien.

In de gezinstijdschriften werd het thema het meeste behandeld.¹⁶⁹ Het verscheen de gehele periode, maar een duidelijke toonverandering vond plaats rond 1960. Voor 1960 was het beeld over arbeid in deze tijdschriften inconsistent: zowel negatieve als positieve artikelen werden gepubliceerd, al was de toon vaker negatief. In de positieve artikelen kwamen twee verhaalstructuren voor. De eerste was een ambivalent positieve: de aanpassing van de bevolking was moeilijk, maar verliep succesvol. Dit narratief kwam enkel voor in het begin van de periode, waarschijnlijk omdat het industrialisatieproces toen op zijn hoogtepunt was.¹⁷⁰ Dit narratief is bijvoorbeeld terug te zien in het artikel over de industrialisatie in Volendam in *De Spiegel* in 1950. De boodschap van de redactie was duidelijk: Volendam paste zich goed aan. De voormalige vissers werkten hard en gelukkig in de nieuwe schoenenfabriek.¹⁷¹ De bevolking had geen keus dan te industrialiseren omdat de werkgelegenheid in de visserij afnam, maar de aanpassing verliep succesvol: "Volendam past zich aan de industrie aan, omdat het moet. Maar het kán ook, omdat de industrie aansluit

¹⁶⁹ Het thema kwam zes keer voor in *Dux*, één keer in *Moeder-Vrouwenpost*, negen keer in de *Katholieke Illustratie* en elf keer in *De Spiegel*.

¹⁷⁰ Zie vorig hoofdstuk.

¹⁷¹ Go Verburg, 'Volendam schakelt om,' in: *De Spiegel* 22 (1950) 3-5, aldaar: 4.

aan wat de mensen begeren.”¹⁷² De overgang beviel de bevolking ogenschijnlijk prima, hetgeen de onderstaande foto van lachende arbeiders in de fabriek duidelijk moest maken:

Afbeelding 3: Een foto van lachende arbeiders in de schoenenfabriek te Volendam. Hierbij stond: “In een grote fabriekshal maken jongens en mannen, vissers van aard, schoenen voor hun landgenoten.”¹⁷³

Ten tweede werd tegelijkertijd met een trotse toon geschreven over ongeschoold werk. Dit was opmerkelijk omdat dit ook na de publicatie van de massajeuqdrapporten gebeurde. Ondanks deze rapporten publiceerde de *Katholieke Illustratie* in 1954 een artikel over de nieuwe eierfabriek in Roermond, waarin arbeiders eieren op een transportband legden.¹⁷⁴ In plaats van dit werk ‘geestdodend’ te noemen, was de beschrijving ervan bij de onderstaande afbeelding respectvol: “Het lijkt zo eenvoudig, maar probeert u het eens...Deze geroutineerde oplegger houdt met gemak veertien eieren in twee handen.”¹⁷⁵

¹⁷² Ibidem, 5.

¹⁷³ Ibidem, 3.

¹⁷⁴ W. K., ‘Opmars der eieren,’ in: *Katholieke Illustratie* 32 (1954) 1493-1497, aldaar: 1494.

¹⁷⁵ Ibidem.

Afbeelding 4: De 'eieroplegger,' uit: W. K., 'Opmars der eieren,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1954) 1493-1497, aldaar: 1494.

Een verklaring voor het voorkomen van dit argument na de publicatie van de 'massajeugdrapporten' is dat de redacties voor de publicatie ervan schreven over succesvolle aanpassingen aan de industrialisatie. Dat gebeurde vanwege de hardwerkende mentaliteit van de bevolking. Dit respect voor arbeiders was waarschijnlijk niet compleet verdwenen door die rapporten. Daarnaast waren arbeiders ook een waarschijnlijke doelgroep van de tijdschriften, de redacties wilden daarom wellicht niet te negatief over hen schrijven.

Hiernaast kwamen echter ook artikelen met een negatieve toon voor in het begin van de periode, waarin de slechte omstandigheden van arbeiders werden benadrukt. Uit een onderzoek van katholieke priesters uit 1951 bleek dat vele arbeiders leden: de haast van het moderne arbeidersproces in fabrieken gaf hen stress.¹⁷⁶ Het was duidelijk dat fabrieksarbeiders meer geestelijke hulp nodig hadden.¹⁷⁷ Daarnaast schreven de redacties over de moeilijkheden van het aanpassen aan nieuwe ritmes. Zo zorgde de industrialisatie ervoor dat vrachtwagens nu dag en nacht moesten rijden. Deze nachtdiensten maakten de bestuurders "doodvermoeid."¹⁷⁸ Ook kwamen artikelen voor waarin de fabrieksarbeid als geestdodend werd beschreven. Het werk in de fabriek in Ommelanden was een "geestdodende leegte der traag voorbijgaande uren" volgens *De Spiegel*.¹⁷⁹ In het artikel zijn angsten voor massificatie te zien: de term 'geestdodend' toont al aan dat de redactie bang was voor het effect van het fabriekswerk op het individu. Er waren dus twijfels of de

¹⁷⁶ E. van Iersel, 'Geestelijke vakantie,' in: *Katholieke Illustratie* 36, (1951) 1261.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ H. C. M. Edelman, 'Vrachtwagens rijden door de nacht,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1958) 21-23, aldaar: 22.

¹⁷⁹ 'Oorlog bij de Ommelanden,' in: *De Spiegel*, 5 (1952) 2-5, aldaar: 2.

Nederlandse bevolking de eisen die de industrialisatie aan haar stelde mentaal en fysiek aankon.

Rond 1960 veranderde de toon in de gezinstijdschriften: de nadelen van ongeschoolde arbeid verdwenen. Fabrieksarbeid werd bijvoorbeeld niet meer als zwaar beschreven in de *Katholieke Illustratie* in 1965.¹⁸⁰ In *De Spiegel* werd datzelfde jaar zelfs een artikel gepubliceerd waarin geschreven stond dat het goed was dat bepaalde beroepen verdwenen door de technische vooruitgang: machines namen enkel simpele taken over van de arbeider, waardoor alleen geestdodende beroepen verdwenen.¹⁸¹

In de gezinstijdschriften werd amper geschreven over hoe de voormalige boeren, een grote risicogroep volgens de 'massageugdrapporten,' zich aanpasten aan nieuwe werkritmes. Terwijl deze mensen de grootste verandering qua werkritme meemaakten: in plaats van de hele dag op eigen tempo te werken op de boerderij, moesten zij acht uur op een hoog tempo werken in de fabrieken. Deze bevolkingsgroep kwam slechts eenmaal aan bod binnen de context van het fabriekswerk: Rogier van Aerdes artikel 'Iets anders beginnen' uit de *Katholieke Illustratie* uit 1964.¹⁸² Hij onderzocht hoe de boeren zich hadden aangepast aan het fabriekswerk sinds de agrarische werkgelegenheid was afgenomen. Hij verdeelde de boeren in twee groepen: land- en gezinsarbeiders. Voor de landarbeiders was de aanpassing nooit een probleem: zij werkten voorheen onder een boer voor loon en zij veranderde gewoon van werkgever.¹⁸³ Dit was anders voor de gezinsarbeiders die een boerderij bezaten: zij moesten hun boerderij, hun statussymbool opgeven. Daarnaast waren deze mannen gewend om de hele dag op eigen tempo te werken en niet acht uur in de fabriek op een hoog tempo. Bovendien was de boer altijd omgeven door zijn gezin op de boerderij, waarvan hij gescheiden was in de fabriek.¹⁸⁴ Van Aerdes beschrijving over de angsten betreffende de voormalige boeren kwam dus volledig overeen met de industrialisatienota en de 'massageugdrapporten.' Echter, tien jaar later, bleken deze angsten onterecht: de aanpassing "voldoet prima" concludeerde Van Aerde.¹⁸⁵ De boeren konden via een opleidingscentrum een beurs krijgen voor een omscholing en een tijdelijke loonvergoeding, zodat zij geen

¹⁸⁰ 'Moeder van achttien met negen kinderen,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1965) 4-5, aldaar: 5.

¹⁸¹ 'De reageerbuis,' in: *De Spiegel* 40 (1965) 32-33.

¹⁸² Rogier van Aerde, 'Iets anders beginnen,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1964) 29-33.

¹⁸³ Ibidem, 31.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Ibidem, 31.

armoede meemaakten. Het belangrijkste was dat de opleidingscentra ervoor zorgden dat het nieuwe werk paste bij de persoonlijkheid. Het resultaat was dat het aanpassen moeiteloos verliep.¹⁸⁶ Het fabriekswerk werd zelfs positiever beschreven dan het agrarische werk in het artikel: "Ik zit hier toch warm en droog?" vertelde een voormalige landarbeider aan Van Aerde.¹⁸⁷

Het thema kwam minder vaak en later voor in *Dux* en *Moeder-Vrouwenpost*. De verklaring hiervoor ligt in de aard van de opvoedingstijdschriften: de redacties toonden meer interesse in de effecten van de gevolgen van de industrialisatie op de jeugd, niet op de werkende volwassenen. Twee groepen waren tot 1959 uitzonderingen: de plattelandsbewoners, waar hieronder apart op wordt ingegaan, en de voormalige plattelandsbewoners. Ook in *Dux* werden deze migranten als een risicogroep gezien. Zo beschreef de redactie in 1952 hoe de boer zich moeilijk kon aanpassen aan de stedelijke arbeid omdat hij niet gewend was om acht uur per dag van zijn gezin gescheiden te zijn, zijn argument kwam precies overeen met dat van Van Aerde.¹⁸⁸ De afwezigheid van de man zorgde bovendien voor de afname van zijn gezag, waardoor er vaak ruzie ontstond tussen man en vrouw. Dit was problematisch omdat het gezin juist bescherming moest bieden tegen de stress van de nieuwe omgeving.¹⁸⁹

Pas vanaf 1959 werd in *Dux* dieper ingegaan op de 'moderne arbeid' buiten de context van de voormalige plattelanders en dezelfde positieve toonverandering als in de gezinstijdschriften vond plaats. Zo schreef J. Volleburgh dat het fabriekswerk niet geestdodend was, het was juist te ingewikkeld door de snelle technische veranderingen en aanpassingen.¹⁹⁰ In *Moeder-Vrouwenpost* werd in 1960 vergelijkbaar over moderne arbeid geschreven: het arbeidstempo was te hoog, hetgeen arbeiders waarschijnlijk vermoeide.¹⁹¹ De opvoedingstijdschriften zagen de gevolgen van deze arbeid dus somber in.

Hoewel de productie van *Moeder* stopte na 1961, veranderde de toon in *Dux* nog in 1964. In 1964 en 1965 betoogde de redactie dat de techniek enkel de geestdodende taken van de mens had overgenomen op de werkvloer, de mens verrichte steeds meer

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem, 30.

¹⁸⁸ J. van Hessen, 'gezin en samenleving: een sociologische beschouwing,' in: *Dux* (1952) 158-177, aldaar: 161.

¹⁸⁹ Ibidem, 173.

¹⁹⁰ J. Vollebergh, 'Levensvorming van de jeugd in de bedrijven,' in: *Dux* (1959) 233-246, aldaar: 236 en 240.

¹⁹¹ Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1960) 147. Het artikel is voor tieners bedoeld, maar het gaat wel over de algemene aspecten van arbeid in het artikel.

gespecialiseerd, intellectueel werk.¹⁹² De voormalige angsten bleken uiteindelijk onterecht.¹⁹³

De houding tegenover arbeid in de publiekstijdschriften werd dus steeds positiever. Voor 1960 werden exact dezelfde angsten als in de industrialisatienota en de 'massageugdrapporten' benadrukt. Toch was de beeldvorming van de arbeid voor 1960 niet volledig negatief in de gezinstijdschriften. Vanaf 1960 werd er steeds meer benadrukt dat het fabriekswerk achteraf gezien niet geestdodend bleek: de angsten bleken onterecht.

Omscholing

Zoals de veranderde houding van de publiekstijdschriften rondom het thema arbeid duidelijk maakte, veranderde de Nederlandse economie van een agrarische economie, naar een economie waarin geschoolde arbeiders in toenemende mate een rol speelden. Hierdoor ontstond er druk voor Nederlandse arbeiders om zich om te scholen. De verwachtingen over het omscholingsproces waren zeer negatief in *Dux*, *Katholieke Illustratie* en *Moeder-Vrouwenpost* tot 1957.¹⁹⁴ Hierna verdween het thema uit deze tijdschriften totdat het weer werd behandeld in de *Katholieke Illustratie* in 1963. In *De Spiegel* kwam dit thema enkel voor in de context van het platteland, waar hieronder apart op wordt ingegaan.

In de andere drie publiekstijdschriften werden twee negatieve verwachtingen behandeld ten aanzien van het omscholingsproces. Ten eerste zou dit zorgen voor een burgerlijke prestatimentaliteit onder de Nederlandse bevolking, met als gevolg dat een hoge opleiding geïdealiseerd werd. Dit was schadelijk volgens de redacties van de opvoedingstijdschriften, omdat alle soorten eerlijke arbeid gewaardeerd moesten worden.¹⁹⁵ Bovendien zorgde dit ervoor dat waarden zoals religie en persoonlijkheid werden overschaduwd. Hierin is angst voor massificatie te zien: de identiteit van mensen werd als onbelangrijk gezien, enkel hun functie in de samenleving werd gewaardeerd.¹⁹⁶ In de *Katholieke Illustratie* kwam een andere angst aan bod: de onderwijsinstanties konden het

¹⁹² Céleste Herberichs, 'Doodt techniek de geest?', *Dux* (1964) 78-84; C. L. Heijen, 'Vormingskampen voor oudere jeugd,' in: *Dux* (1965) 247-254.

¹⁹³ Herberichs, 'Doodt techniek de geest?,' 79-80.

¹⁹⁴ Het thema kwam tien keer voor in *Dux*, één keer in *Moeder-Vrouwenpost* en drie keer in de *Katholieke Illustratie*.

¹⁹⁵ J. Waterink, 'Onze moeders en sociale zaken,' in: *Moeder* 2 (1951) 73-74, aldaar: 74; H. Dresen-Coenders, 'Stands- en andere sociale minderwaardigheidsgevoelens bij meisjes en een aantal dringen de pedagogische vragen, die daarmee verband houden,' in: *Dux* (1957) 276-284, aldaar: 282.

¹⁹⁶ F. M. Versteeg, 'Onkerkelijkheid in de achterbuurt,' in: *Dux* (1952) 320-325, aldaar: 322.

omscholingsproces niet bijhouden. Door de specialisatie waren toelatingseisen voor beroepen verhoogd. Hiervoor waren nieuwe scholen nodig, maar het industrialisatieproces gebeurde te snel: Noord-Brabant kon niet snel genoeg nieuwe technische scholen stichten om de industrialisatie bij te houden.¹⁹⁷

Ondanks deze verwachtingen zag *Dux* de omscholing als een noodzakelijk kwaad: het was cruciaal voor de economische toekomst van Nederland omdat het industrialisatieproces niet zou stoppen, maar dat proces was ook nodig. In 1950 beschreef *Dux* hoe de bevolking van Nederland snel toenam en hoe de huidige Nederlandse economie dit niet aan zou kunnen. Industrialiseren was de enige oplossing, omdat dit de arbeidsproductiviteit drastisch zou verhogen, maar hiervoor waren geschoolde arbeiders nodig.¹⁹⁸

Pas in 1963 was de houding tegenover de omscholing in de *Katholieke Illustratie* veranderd. In dat jaar werd het artikel 'Varende visfabrieken' gepubliceerd over de technische veranderingen die de industrialisatie in de visserij had veroorzaakt.¹⁹⁹ Daarin werd uitgebreid ingegaan op de ingebouwde vismeelfabrieken in de nieuwe Hektrawlerschepen (zie afbeelding 5 hieronder). Hierdoor was het beroep visser ook veranderd: een opleiding via een lagere technische school én een visserijschool was nodig. Dit was echter niet meer iets negatiefs. Integendeel: het zorgde ervoor dat iedere matroos de mogelijkheid had zich omhoog te werken tot kapitein.²⁰⁰ Enkel de positieve kanten van het omscholingsproces werden vermeld. Een verklaring hiervoor is te zien in de ontwikkelingen rondom het thema arbeid: angsten voor massificatie namen af, waardoor de redacties positiever over ongeschoold werk schreven. Waarschijnlijk zorgde dit ook voor een positievere houding tegenover de nieuwe soorten geschoold werk.

¹⁹⁷ Rogier van Aerde, 'Het zal úw jongen maar zijn,' in: *Katholieke Illustratie* 45 (1955) 2150-2155, aldaar: 2153-2154.

¹⁹⁸ J. A. Veraart, 'Beroepskeuze en onze economische situatie,' in: *Dux* (1950) 256-265, aldaar: 256-259. Hij behandelde ook een tweede oplossing, emigratie.

¹⁹⁹ 'Varende visfabrieken,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1963) 26-29.

²⁰⁰ *Ibidem*, 28.

Naast de angsten voor de moraal van gezinnen, ontstonden in de opvoedingstijdschriften ook angsten voor de moraal van het individu: de massaproductie, hetgeen de industrialisatie met zich meebracht, kon de moraal zo schaden dat de identiteit kon verdwijnen, oftewel: de industrialisatie beschadigde de moraal, hetgeen voor massificatie zorgde.²⁰⁵ Dit argument verliep als volgt: door massaproductie konden verscheidene goederen voor een lage prijs aangeboden worden. Door de lage prijzen zouden mensen geen weloverwogen keuze meer maken: de Nederlanders werden passieve consumenten zonder kritische geest.²⁰⁶ Daarnaast zorgde de massaproductie ervoor dat iedereen dezelfde spullen zou hebben: iedereen kocht dezelfde identieke goedkope massa-geproduceerde goederen. Voorheen hadden producten nog iets unieks, omdat de mens ze maakte.²⁰⁷ Zo had de massaproductie als gevolg dat de individualiteit verdween: mensen kochten geen spullen meer omdat ze bij hun identiteit pasten, maar omdat ze goedkoop waren en iedereen kocht dezelfde spullen; het individu ging op in de massa.²⁰⁸

De foto hieronder (afbeelding 6) toont aan hoe erg het idee van massaproductie was verbonden aan de industrialisatie. De foto is uit het artikel van Anne Biegel uit *Dux* uit 1952.²⁰⁹ Daarin gaat zij diep in op de hierboven beschreven gevolgen van massaproductie. De arbeid in de massa-producerende fabrieken was niet het onderwerp van het artikel, maar toch is dat afgebeeld op de toegevoegde foto bij het artikel. Biegel gaat enkel in op de effecten van de massaproductie op de consument, maar die effecten zijn ook terug te zien op de arbeiders op afbeelding 6 hieronder: ze zijn gefotografeerd zonder dat hun gezichten zichtbaar zijn, de groep arbeiders komt over als een massa zonder individualiteit. Daarnaast is de rij arbeiders bijna weergegeven als een eindeloze rij: de lezer moest waarschijnlijk de indruk krijgen dat de mens verloren gaat in een eindeloze massa van onbekendheid.

Hoewel er geen oplossing werd gegeven voor dit probleem in *Moeder-Vrouwenpost*, werd dat wel in het artikel van Biegel in *Dux*. Ook al had massaproductie ervoor gezorgd dat

apostolaat is verbeterd tussen 1953-1957, maar op pagina 12 wordt de voormalige, slechtere situatie beschreven.

²⁰⁵ Dit onderwerp werd vaak besproken, voornamelijk in *Dux*, maar vrijwel enkel in de context van de ongeschoolde arbeid over de jeugd. In de context van volwassenen/ouders werd enkel de arbeidsbuurt behandeld, omdat dat zowel op de ouders als kinderen effect had.

²⁰⁶ Tjits Veenstra, 'Industriële vormgeving,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1957) 12-23, aldaar: 23; Anne Biegel, 'De confectie werkt nivellerend en doet persoonlijkheid verdwijnen. Goede smaak om zich te kleden betekent zelfkennis, kritisch kiezen en verzaken aan het ultra der mode,' in: *Dux* (1952) 243-250, aldaar: 245

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Biegel, 'De confectie werkt nivellerend,' 245-246.

²⁰⁹ Ibidem, 244.

dezelfde kledingstukken beschikbaar waren voor iedereen, het had ook ervoor gezorgd dat

er meer variatie aan kledingstukken was. Door het kritisch kiezen van welke kledingstukken bij de eigen persoonlijkheid pasten, kon de kritische geest en individualiteit gered worden.²¹⁰

Afbeelding 6: Werkende vrouwen in de kledingfabriek te Amsterdam.²¹¹

Pas rond 1957 werd er meer nadruk geplaatst op de positieve verwachtingen in de katholieke tijdschriften. De toon van de *Katholieke Illustratie* sloeg datzelfde jaar om: de industrialisatie had een positief effect op de moraal van de bevolking. Door het vormen van bedrijfsapostolaten kon de relatie tussen de arbeiders en de geestelijkheid verbeterd worden. Het vertrouwen in de geestelijkheid kon zo hersteld worden.²¹² Daarnaast zorgde de welvaart die de industrialisatie met zich mee bracht ervoor dat de cultuur kon bloeien. Zo werden in Eindhoven gebouwen gemaakt voor toneel en orkesten, hetgeen de industrialisatie mogelijk had gemaakt. “Waaruit mogen blijken, dat de industrie de kunstenaar niet behoeft af te stoten,” concludeerde de redactie.²¹³

Ook in *Dux* werd de toon positiever, maar in tegenstelling tot de *Katholieke Illustratie* verdwenen de angsten over de negatieve invloed van de arbeidsbuurten niet.²¹⁴ De nadruk lag vanaf 1958 wel op de positieve verwachtingen in plaats van de negatieve. Ook in *Dux* werd geschreven over het bedrijfsapostolaat en hoe de geestelijkheid hierdoor wel de arbeiders kon bereiken.²¹⁵ Daarnaast werd er geschreven dat bedrijven juist massificatie tegen konden gaan: in de meeste bedrijven heerste nu een klimaat dat gunstig was voor de

²¹⁰ Ibidem, 249.

²¹¹ Ibidem, 244.

²¹² ‘Die lui menen het!’, 12-15

²¹³ ‘Stad in haar pubertijd,’ 27.

²¹⁴ Thomas Nix, ‘Het kind in de moderne woning,’ in: *Dux* (1958) 291-299, aldaar: 294.

²¹⁵ C. B. O. Carm, ‘Het bedrijfsapostolaat Carmel,’ in: *ibidem*, 11-19, aldaar: 11-13.

persoonlijkheidsvorming.²¹⁶ Zelfs de massaproductie had zijn negatieve connotaties verloren tegen 1963. De moderne mens had een oriënterende houding ontwikkeld om om te gaan met de industrialisatie: alles, dus ook producten, werden allereerst oppervlakkig bekeken om te kijken of het bij de identiteit paste.²¹⁷ Hieruit valt af te leiden dat de kritische geest niet was verdwenen uit de samenleving.

In de protestantse tijdschriften werd de toon niet positiever: na 1957 kwam het thema niet meer voor in *Moeder-Vrouwenpost* en in *De Spiegel* werd nog tot 1960 geschreven over de negatieve invloed van de stedelijke buurten. Wel werden deze negatieve verwachtingen minder vaak behandeld, hetgeen waarschijnlijk betekende dat de relevantie van de angsten betreffende de moraal afnam.²¹⁸ Dit verschil tussen de protestante en katholieke tijdschriften is mogelijk te verklaren doordat de moraal van volwassenen in de eerste plaats erg weinig voorkwam in *Moeder-Vrouwenpost*, terwijl de redactie van *De Spiegel* in de late jaren vijftig negatiever dacht over de industrialisatie dan de andere redacties, in het thema platteland wordt hier verder op ingegaan.

Concluderend veranderde de aard van de verwachtingen betreffende de moraal in de katholieke publiekstijdschriften rond 1957, terwijl de relevantie van het thema waarschijnlijk afnam rond 1960 in de protestantse publiekstijdschriften. De toonverandering in de katholieke publiekstijdschriften is waarschijnlijk te verklaren doordat de redacties inzagen dat de invloed van de bedrijfsomgeving op de moraal minder erg was dan voorheen werd gevreesd.

Vrije tijd

Het hierboven beschreven nieuwe arbeidsritme zorgde ervoor dat de vrije tijd van de bevolking toenam: na een werkdag van acht uur begon de vrije tijd, arbeiders die de hele dag werkten werden een zeldzaamheid. De plotselinge toename van vrije tijd voor volwassenen werd in de tijdschriften gevarieerd begroet.²¹⁹

²¹⁶ Ibidem, 12.

²¹⁷ Ibidem, 20; Beets maakt zich echter wel zorgen over de jeugd. Zij mogen niet een te oppervlakkige houding ontwikkelen. Hij schreef niet negatief over volwassenen, die konden na alles oppervlakkig te hebben bekeken beslissen wat wel verdere aandacht waardig was.

²¹⁸ Na 1955 kwam het thema moraal buiten de context van de jeugd en de vrijetijdsbesteding slechts twee keer voor. Zie: *De Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,'* in: *De Spiegel* 15 (1956) 28; *'Beschamende tonelen rond "het hart des vaderlands,"'* in: *De Spiegel* 27 (1960) 9-11.

²¹⁹ Het thema kwam negen keer voor in *Dux*, drie keer in de *Katholieke Illustratie*, vier keer in *De Spiegel* en niet in *Moeder-Vrouwenpost* (in de context van volwassenen).

In *Dux* en *Moeder-Vrouwenpost* werd de vrijetijdsbesteding meestal in de context van de jeugd geplaatst, waar in het volgend hoofdstuk op wordt ingegaan. De vrijetijdsbestedingen van volwassenen kwamen enkel beperkt voor in *Dux*. Wanneer ze behandeld werden, werd er vaak een moreel oordeel over geveld, althans tot 1957. Dit zorgde voor een negatief beeld: de redactie was bang dat volwassenen niet juist omgingen met hun vrije tijd. De toegenomen vrije tijd, in combinatie met recreatiemogelijkheden zoals de bioscoop, zou voor een afname van religie zorgen: vroeger was het bezoek aan de kerk een bijzondere gebeurtenis, maar door de bioscoop had ze haar aantrekkingskracht verloren.²²⁰ Daarnaast veroorzaakte de toegenomen vrije tijd angsten voor massificatie bij de redactie. Door de industrialisatie ontwikkelde de mens zich namelijk in een te hoog tempo, waardoor rust en stilte in de vrije tijd belangrijk waren. De Nederlandse bevolking luisterde echter naar de radio in haar vrije tijd, waardoor zij een gebrek aan stilte hadden, hetgeen de persoonlijkheid nivelleerde volgens *Dux* in 1957.²²¹ Na 1957 veranderde deze houding: er werd steeds meer beargumenteerd dat de bevolking haar vrije tijd zelf mocht invullen. De vrije tijd werd gezien als iets dat de bevolking nodig had omdat de prestatiedruk zo was verhoogd door de industrialisatie: men moest zich daardoor juist ontspannen in de vrije tijd.²²² Dit zorgde ervoor dat er ook geen moreel oordeel meer werd geveld over de vrijetijdsindeling van de bevolking. Zo pleitte Daniel de Lange in 1964 voor meer recreatiemogelijkheden voor de bevolking, omdat iedereen meer vrije tijd had en deze vrijer kon invullen door de toegenomen welvaart. Enige kritiek die men daarop had, schoof hij opzij: sommigen waren tegen de toegenomen recreatiemogelijkheden, maar het enige argument dat zij hadden was "dat het vroeger anders was."²²³ Het morele oordeel over de vrije tijd was volledig verdwenen uit *Dux*.

In *De Spiegel* werd de toegenomen vrije tijd juist als iets positiefs gezien in het begin van de periode, terwijl het thema niet voorkwam in de *Katholieke Illustratie* tot 1957. In het hierboven behandelde artikel over de industrialisatie in Volendam stond het volgende over de lokale bevolking geschreven: "na de werkuren voelen ze zich weer de oude: dan verdwijnen de werkschoenen en gaan ze weer in de ouderwetse Volendammer-dracht

²²⁰ P. Wesseling, 'Jeugd tussen waan en werkelijkheid,' in: *Dux* (1950) 386-393, 389-391.

²²¹ Redactie *Dux*, 'Stadsjeugd en de natuur van Nederland,' in: *Dux* (1957) 248-281, aldaar: 249-250.

²²² J. P. Kramer, 'Lichamelijke opvoeding en sport,' in: *Dux* (1957) 88-97, aldaar: 92-93.

²²³ Daniel de Lange, 'De nood aan recreatie-gebied' in: *Dux* (1961) 481-487, aldaar: 483.

zitten.”²²⁴ Hiermee maakte hij duidelijk hoe de Volendamse bevolking een balans had gevonden tussen het fabriekswerk en het behoud van de unieke Volendamse cultuur in haar vrije tijd.

Al gauw veranderde deze positieve toon door een al eerder behandeld patroon: de invloed van de ‘massajeugdrapporten’ zorgde voor een negatieve houding tegenover de vrijetijdsbesteding. De invloed van de ‘massajeugdrapporten’ is hier bijzonder sterk terug te zien omdat zelfs de besprekingen van de vrije tijd van volwassenen in de context van de jeugd werd gedaan. Zo schreef de redactie van *De Spiegel* in een artikel over de rapporten dat ouders in de arbeidsbuurten de gezinssfeer in gevaar brachten door onder andere er “buitenechtelijke verhoudingen op na” te houden en de kinderen daardoor op straat stuurden.²²⁵ Ouders in de arbeidsbuurten wisten volgens de redacties niet hoe ze met hun vrije tijd om moesten gaan.

Rond 1957 keerde de positiviteit weer terug in *De Spiegel* en het was ook te zien in de *Katholieke Illustratie*. In plaats van een moreel oordeel te vellen, werd juist beschreven hoe de industrialisatie recreatie bevorderde. Dit was bijvoorbeeld te zien in het interview met de burgemeester van Tilburg, C. J. B. Becht, over het industrialisatieproces in de stad, in de *Katholieke Illustratie* uit 1959. Hij vertelde dat hij de stad aantrekkelijker wilde maken voor industrieën en om dat te doen moest hij nieuwe arbeiders aantrekken. Dit kon gedaan worden door de recreatiemogelijkheden in de stad uit te breiden, zoals een nieuwe schouwburg.²²⁶ Er is geen spoor te bekennen van het morele oordeel over de bioscoop dat eerder in *Dux* te zien was.

De toonverandering rond 1957 is mogelijk te verklaren doordat de toegenomen welvaart steeds zichtbaarder werd. Hoewel er eerst geoordeeld werd over de toenemende welvaart, vonden de redacties langzamerhand dat de bevolking ervan mocht genieten, omdat zij hard had gewerkt aan de wederopbouw. In de behandeling van het thema welvaart wordt hier dieper op ingegaan.

Concluderend werden de artikelen over de vrijetijdsbesteding van de bevolking positiever vanaf 1957. Hiervoor waren drie mogelijke verklaringen: de invloed van de ‘massajeugdrapporten’ nam af, de druk van de industrialisatie werd een rechtvaardiging

²²⁴ Verburgh, ‘Volendam schakelt om,’ 4.

²²⁵ V. C., ‘Van de straat naar het clubhuis,’ 17.

²²⁶ R. Kalkhoven, ‘Plastische chirurgie voor Tilburg,’ 47-51, aldaar: 47.

voor het ontspannen in de vrije tijd en de toegenomen welvaart werd steeds zichtbaarder in de samenleving, waar de Nederlandse bevolking van mocht profiteren.

Welvaart

Het thema welvaart kwam het meeste voor.²²⁷ Het werd behandeld in elk tijdschrift door de gehele periode 1949-1965, voornamelijk tegen het einde ervan. Het thema werd gevarieerd behandeld. De industrialisatie werd gezien als de veroorzaker van toegenomen óf afgenomen werkloosheid. Een ander onderwerp was hoe de bevolking omging met de toegenomen welvaart.

De industrialisatie als veroorzaker van werkloosheid kwam niet voor in de opvoedingstijdschriften. Dit komt waarschijnlijk doordat de industrialisatie of armoede weinig besproken onderwerpen waren vanwege de doelgroep van *Moeder-Vrouwenpost*, terwijl *Dux* al vanaf 1950 de industrialisatie als de economische toekomst zag. In de gezinstijdschriften was dat narratief tot 1954 te zien. Zo schreef Bram van Echt in *De Spiegel* in 1949 dat de werkgelegenheid in de veenkolonies snel verdween door de industrialisatie.²²⁸ Het gevolg was dat steeds meer gezinnen in krappe woningen woonden.²²⁹

Echter kwam het beeld van de industrialisatie als redder van werkloosheid tegelijkertijd voor. In de gezinstijdschriften werden immers verschillende steden als onderwerp voor artikelen gebruikt en in sommige steden bracht de industrialisatie meer voordelen met zich mee volgens de redacties. Een positief voorbeeld volgens de *Katholieke Illustratie* was IJmuiden, waar in de fabriek nieuwe vissorteer- en filetmachines geïnstalleerd waren (zie afbeelding 7 hieronder).²³⁰ Het vervangen van arbeiders door machines werd in een positieve context geplaatst: "Het handwerk verdwijnt zo langzamerhand uit de visserswereld...Men kan er rouwig om zijn, maar ieder...zal moeten toegeven, dat, als wij deze belangrijke bron van inkomsten niet voorgoed willen laten verloren gaan, wij ook op dit gebied moeten mechaniseren."²³¹

²²⁷ In 46 artikelen werd dit thema behandeld. Waarvan vijftien keer in *Dux*, vier keer in *Moeder-Vrouwenpost*, vijftien keer in de *Katholieke Illustratie* en twaalf keer in *De Spiegel*.

²²⁸ Bram van Echt, 'Aan onze zorgen toevertrouwd,' in: *De Spiegel*, 2-5, aldaar: 2.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ K., 'Een kilometer visafslag,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1951) 696-697.

²³¹ Ibidem, 697.

Afbeelding 7: Een fileermachine. Hierbij schreef de redactie hoe zij onder de indruk was van de snelheid ervan. Uit: K., 'Een kilometer visafslag,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1951) 696-697, aldaar: 697.

Hoewel de industrialisatie zorgde voor het verdwijnen van een gedeelte van de werkgelegenheid in de visserij, verzekerde het tegelijkertijd de toekomst ervan. De industrialisatie werd voor 1954 zowel met armoede als rijkdom in verband gebracht in de gezinstijdschriften.

Na de vroege jaren vijftig werd de industrialisatie steeds vaker neergezet als de oplossing voor werkloosheid, vooral in de gezinstijdschriften. Dit komt het duidelijkste naar voren in het artikel 'Lopik, drie dorpen aan de Lek,' uit *De Spiegel* in 1954. De arbeidsbevolking in Lopik pendelde naar omliggende steden omdat er in de niet-industrialiserende gemeente te weinig werk was.²³² In het artikel werd de burgemeester van Lopik, L. Schuman geïnterviewd. Hij wilde van het pendelen af en zijn oplossing was duidelijk: "Nog wensen voor de toekomst? Industrialisatie staat...als eerste op de verlanglijst."²³³ Deze houding verdween niet uit de publiekstijdschriften. In 1960 interviewde de *Katholieke Illustratie* de aftredende burgemeester van 's-Hertogenbosch, Hendrik Loeff.²³⁴ Volgens de redactie zorgde zijn industrialisatiebeleid ervoor dat het werkloosheidsvraagstuk in de stad was opgelost: "Er is weer volop werk in 's-Hertogenbosch."²³⁵

Naarmate de welvaart toenam, ontstond de vraag hoe de Nederlandse bevolking daarmee omging. Deze vraag kwam als eerste voor in de besprekingen van de 'massajeugdrapporten.' De redacties herhaalden precies hetzelfde argument uit die

²³² C. C., 'Nederland van A tot Z: Lopik, drie dorpen aan de Lek,' in: *De Spiegel* 36 (1954) 8-11, aldaar: 9.

²³³ Ibidem, 11.

²³⁴ 'Den Bosch zal hem missen,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1960) 4-6.

²³⁵ Ibidem, 4.

rapporten over de toename van welvaart: de arbeiders verdienden goed, maar gingen zo onverstandig met hun geld om dat hun gezinnen in armoede moesten leven. De ouders waren gefocust op het "onmiddellijke belang" waardoor zij al hun geld direct uitgaven.²³⁶ Het leven in de werkwijken was materialistisch.²³⁷

Dit beeld werd evenwichtiger naarmate de invloed van de 'massajeugdrapporten' afnam en de redacties zich ook gingen focussen op geschoolde arbeiders, voornamelijk in *Dux*. Daarin werd in 1959 geschreven dat arbeiders nu eindelijk genoeg geld verdienen om hun culturele horizon te verbreiden, maar dit deden ze niet: de gemiddelde arbeider was geen lid van culturele organisaties.²³⁸ De houding van de auteur, J. Stalpers, was echter veel positiever dan die van de schrijvers in 1954: het was de taak van de elite om de arbeidsbevolking te sturen naar een culturele educatie.²³⁹ In plaats van het probleem te benadrukken, benadrukte hij de oplossing: de toekomst van de arbeider werd positiever ingezien. In 1964 was de toon nog positiever geworden. J. Bosch beschreef hoe de moderne mens mocht genieten van de materialistische tijd: vroeger moest men armoede als een straf van God accepteren, dat hoefde niet meer, geld kon zonder moreel oordeel aan luxegoederen worden uitgegeven.²⁴⁰ De toon bleef echter niet consistent in *Dux*: in datzelfde jaar schreef J. N. van Wessem dat de toegenomen welvaart niets betekende, omdat de mens er geen inhoud aan gaf.²⁴¹ Daarmee bedoelde hij dat het geld en de vrije tijd onjuist werden besteed: zo kon de bevolking door de welvaart dichter in contact komen met de kunst, maar dit gebeurde niet. De houding van *Dux* tegenover de toegenomen welvaart werd dus steeds positiever, maar dit proces was nog niet voltooid in 1965.

In *Moeder-Vrouwenpost* bleef deze kwestie beperkt tot de jeugd, daar zal in dit hoofdstuk niet op ingegaan worden. In de gezinstijdschriften nam de positieve toon de overhand na 1954: in artikelen over industrialiserende steden werd meestal in algemene termen beschreven over hoe de industrialisatie welvaart met zich mee bracht en hoe de bevolking daarvan profiteerde, bijvoorbeeld doordat er nieuwe recreatiecentra betaald

²³⁶ Fortmann, 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid II,' in: *Dux* (1954) 249-255, aldaar: 249.

²³⁷ Van Roon, 'De kerk in de buurt,' 4.

²³⁸ J. A. Stalpers, 'Waarom is de levensschool voor arbeidersjeugd nodig?,' in: *Dux* (1959) 306-311, aldaar: 309-310.

²³⁹ *Ibidem*, 310.

²⁴⁰ J. Bosch, 'Onthechting en versterving in een tijd van welvaart,' in: *Dux* (1964) 57-70, aldaar: 62-65.

²⁴¹ J. N. van Wessem, 'Bij de verandering van een cultuurpatroon,' in: *Dux* (1964) 281-293, aldaar: 283.

konden worden.²⁴² De afwisselende toon in deze tijdschriften werd dus vervangen door een algemenere, positievere toon.

Platteland

De effecten van de industrialisatie op het platteland was een weinig behandeld thema in de publiekstijdschriften.²⁴³ Desondanks werd het gezien als een ernstig onderwerp: net zoals de migranten naar de stad werd de plattelandsbevolking als een risicogroep gezien. Het platteland werd gezien als een gebied waar veel van de hierboven behandelde negatieve verwachtingen konden plaatsvinden, daarnaast had het een uniek probleem: ontvolking.

De overgebleven plattelandsbewoners werden door de redactie van *Dux* gezien als een groep die bijzonder kwetsbaar was voor de gevolgen van de industrialisatie. Drie negatieve verwachtingen werden benadrukt: het pendelen, de moeilijkheid van het herscholen en de culturele invloed van de industrialisatie. Het pendelen was een probleem voor de boeren die fabrieksarbeiders werden, maar op het platteland bleven wonen: zij moesten verre afstanden reizen, waardoor zij tot wel drie uur per dag pendelden. Hierdoor waren vaders te lang weg van huis op werkdagen, hetgeen de gezinssfeer bedreigde.²⁴⁴

De moeilijkheid van het herscholen was een angst vergelijkbaar met die over de verhoogde arbeidsdruk. De achtergebleven boeren moesten hun boerderijen sluiten of mechaniseren, zodat er meer geproduceerd kon worden. Dit laatste vereiste herscholing, hetgeen enkel gedaan kon worden in steden. Niet alleen was dit een moeilijke opgave: de druk daarvan kon de religie van de boeren afzwakken; het was bovendien een van de oorzaken van het derde mogelijke probleem: de culturele invloed van de industrialisatie.²⁴⁵ Via onder andere de radio en stedelijk onderwijs kwam de plattelandsbevolking in aanraking met de stedelijke cultuur, deze zou botsen met de agrarische cultuur: de aanraking met stedelijke recreatiemogelijkheden zou zorgen voor een verzwakking van het gezin.²⁴⁶ De achtergebleven plattelandsbevolking was dus net zoals de gemigreerde gezinnen een grote risicogroep voor aangetaste gezinswaarden.

Rond 1957 begonnen de bovenstaande angsten, behalve de angsten rondom

²⁴² Zie bijvoorbeeld: 'Stad in haar puberteit,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1957) 24-27, aldaar: 27; A. A. R., 'Nederland wordt olienatie van formaat,' in: *De Spiegel* 14 (1957) 2-5, aldaar: 4.

²⁴³ Het thema kwam niet voor in *Moeder-Vrouwenpost*, zes keer in *Dux*, drie keer in de *Katholieke Illustratie* en vier keer in *De Spiegel*.

²⁴⁴ J. Groot, 'Over de plattelandsjeugd, in Noord-Holland' in: *Dux* (1959) 5-12, aldaar: 9.

²⁴⁵ M. A. C. Middelweerd, 'Jeugd en platteland,' in: *Dux* (1952) 410-424, aldaar: 412-413.

²⁴⁶ 'Jeugd en platteland,' 413.

pendelen, te verdwijnen uit de katholieke tijdschriften. Zo was *Dux* in 1957 optimistischer: de welvaart die de industrialisatie op het platteland met zich meebracht werd benadrukt: "De modernste fabriekscomplexen ter wereld verrijzen op plaatsen waar een klein aantal jaren geleden de veenarbeider met zijn gezin een armzalig stukje brood verdiende."²⁴⁷ In 1959 werd bovendien geschreven dat de invloed van de stedelijke cultuur op het agrarische gezin minder erg was dan voorheen werd gedacht.²⁴⁸ Uiteindelijk concludeerde de redactie in 1963 dat het goed was gekomen met de agrarische bevolking: de boeren hadden zich met succes omgeschoold en daardoor was de welvaart op het platteland hoog geworden.²⁴⁹ In de *Katholieke Illustratie* werd datzelfde jaar ook optimistisch geschreven over de technologische vernieuwingen in de landbouw, zoals de tractor, en in 1964 werd ook kort vermeld dat de achtergebleven boeren zich in een redelijke financiële positie verkeerden.²⁵⁰

In *De Spiegel* werd tussen 1957 en 1959, de enige jaren waarin het thema voorkwam in het tijdschrift, echter geschreven over een ander probleem waarmee het platteland in aanraking kwam: ontvolking. Dit was een probleem dat pas jaren nadat het industrialisatieproces was begonnen zichtbaar werd: door de migratie naar de steden kromp het bevolkingsaantal op het platteland drastisch.²⁵¹ De gevolgen waren lege huizen en winkels, een tekort aan arbeiders, en het verdwijnen van kerken.²⁵²

Afbeelding 8: Een foto van een kerk die als meubelopslagplaats werd gebruikt vanwege het gebrek aan bezoekers. Uit: Bas den Oudsten, 'Waarom zijn de kerken in Friesland zo leeg?', in: *De Spiegel* 1 (1958) 11-13, aldaar: 13.

Zo werden de plattelandsbewoners gezien als een grote risicogroep voor de gevolgen van de industrialisatie, iets dat pas in 1957 in de katholieke tijdschriften begon te

²⁴⁷ W. J. J. Brörens, 'Open jeugdwerk op het platteland,' in: *Dux* (1957) 460-469, aldaar: 460.

²⁴⁸ 'Over de plattelandsjeugd in Noord-Holland,' 8.

²⁴⁹ J. Bouma, 'Agrarisch-sociale vraagstukken op een veranderend platteland,' in: *Dux* (1963) 108-118, aldaar: 108, 110, 111 en 117.

²⁵⁰ R. K., 'De strijd tussen het paard en de tractor,' 26-28, aldaar: 28; 'Iets anders beginnen,' 31-32.

²⁵¹ Jan Mastenbroek, 'Friesland verliest zijn kinderen,' in: *De Spiegel* 22 (1957) 2-6, aldaar: 6.

²⁵² Ibidem, 2-3; Bas den Oudsten, 'Waarom zijn de kerken in Friesland zo leeg?', in: *De Spiegel* 1 (1958) 11-13, 13.

veranderen. Het beeld hiervan in *De Spiegel* bleef tot 1959 negatief. Pas tussen 1959-1963 werd het beeld van het platteland volledig positief in de publiekstijdschriften.

Concluderend was het beeld van de industrialisatie in de publiekstijdschriften gevarieerd tot 1952-1954, in deze jaren werd de positiviteit uit de voorgaande jaren overschaduwd, hoogstwaarschijnlijk door de invloed van de 'massajeugdrapporten.' Toonveranderingen die het beeld positiever maakten vonden plaats tussen 1955-1960. Per thema verschilde het jaar van de toonverandering, maar 1957 kwam het meeste voor. Een verklaring hiervoor is dat de positieve veranderingen die de industrialisatie veroorzaakte wellicht al zichtbaar waren in 1955, zoals in de historiografie wordt beweerd, maar dat de invloed van de massajeugdrapporten tot 1957 te groot was. Na 1960 waren de positieve veranderingen duidelijk zichtbaar en dit zorgde voor het verdwijnen van de meeste angsten, zoals die voor massificatie, hetgeen ook het voornamelijk positieve beeld in de laatste jaren verklaart.

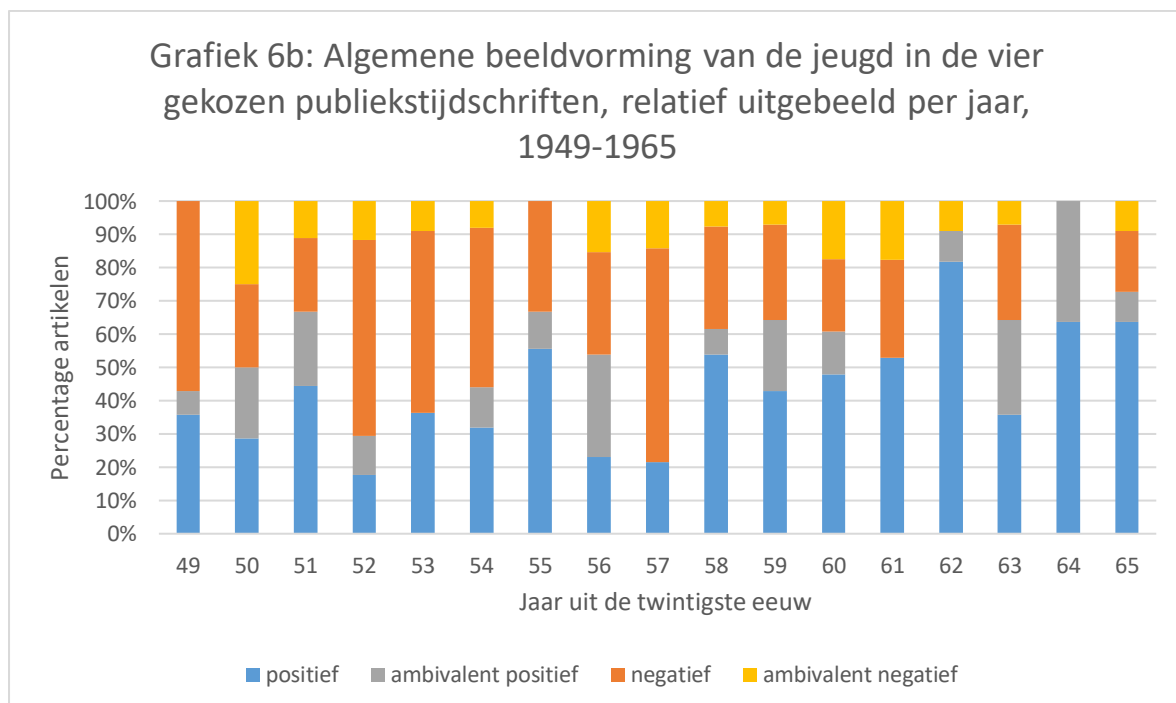
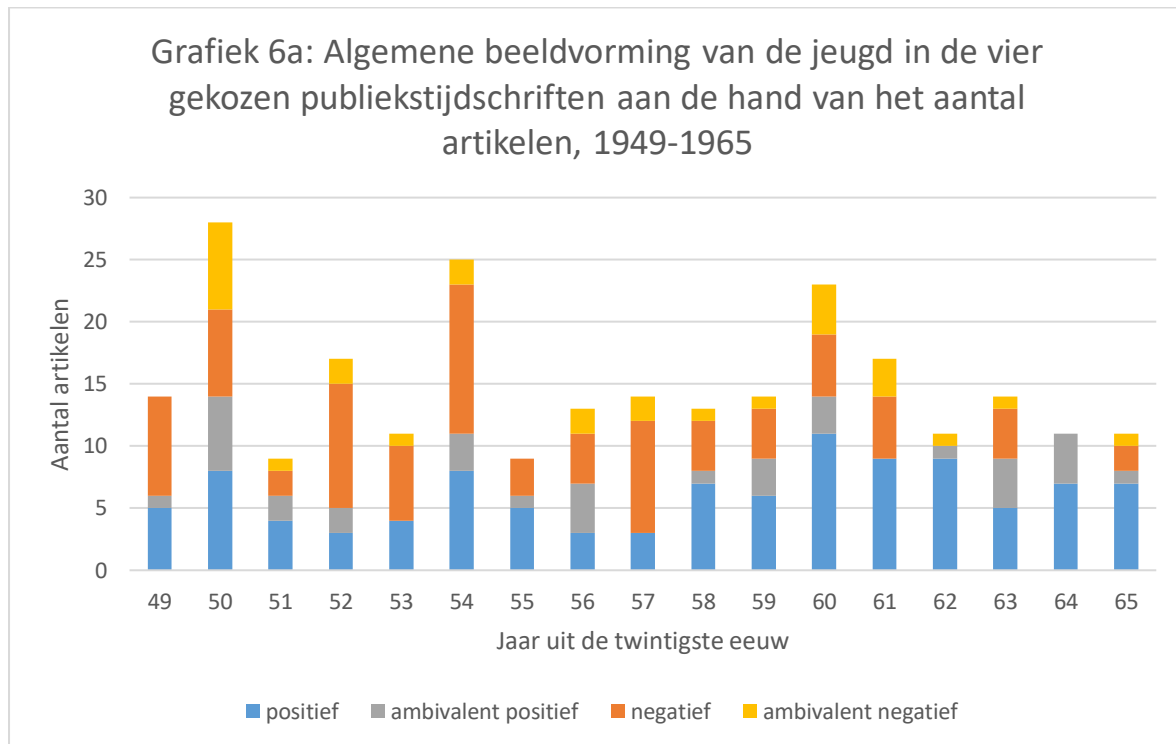
Hoofdstuk 3. De jeugd in beeld: van oordeel naar oriëntatie

Aanvankelijk werd de jeugd gezien als een bijzonder kwetsbare groep voor de hierboven behandelde negatieve verwachtingen over de industrialisatie. Het beeld van haar was dan ook bijzonder negatief in het begin van de periode. Toch werd dit beeld sneller positief dan het beeld over de industrialisatie, tenminste in de katholieke tijdschriften: aan de hand van de ontwikkelingen binnen vier thema's wordt hier betoogd dat het beeld over de jeugd tussen 1956-1960 voornamelijk positief werd. Dat beeld wordt behandeld met eenzelfde structuur als het vorige hoofdstuk. Het enige verschil is dat er een extra kwantitatieve analyse is gedaan betreffende artikelen waarin zowel een beeld van de jeugd als van de industrialisatie te zien is (zie bijlage 2). Na de kwantitatieve analyse worden de volgende thema's over de jeugd behandeld: moraal, onafhankelijkheid, prestatie-/arbeidsdruk en vrije tijd. De laatste twee thema's worden samen behandeld omdat de ontwikkeling ervan sterk verbonden was. Hoewel, zeker in het begin van de periode, over bijna alles van de jeugd in de publiekstijdschriften een moreel oordeel werd geveld,²⁵³ heb ik toch besloten om de onafhankelijkheid, druk en vrijetijdsbestedingen van de jeugd apart te behandelen, omdat de ontwikkelingen rondom deze thema's zich uiteindelijk losmaakten van de moraal van de jeugd.

²⁵³ Los van de onafhankelijkheid, vrijetijdsbesteding en prestatie- en arbeidsdruk, werd het thema moraal 60 in *Dux*, 15 keer in de *Katholieke Illustratie*, 11 keer in *Moeder-Vrouwenpost* en 38 keer in *De Spiegel*.

Kwantitatieve analyse

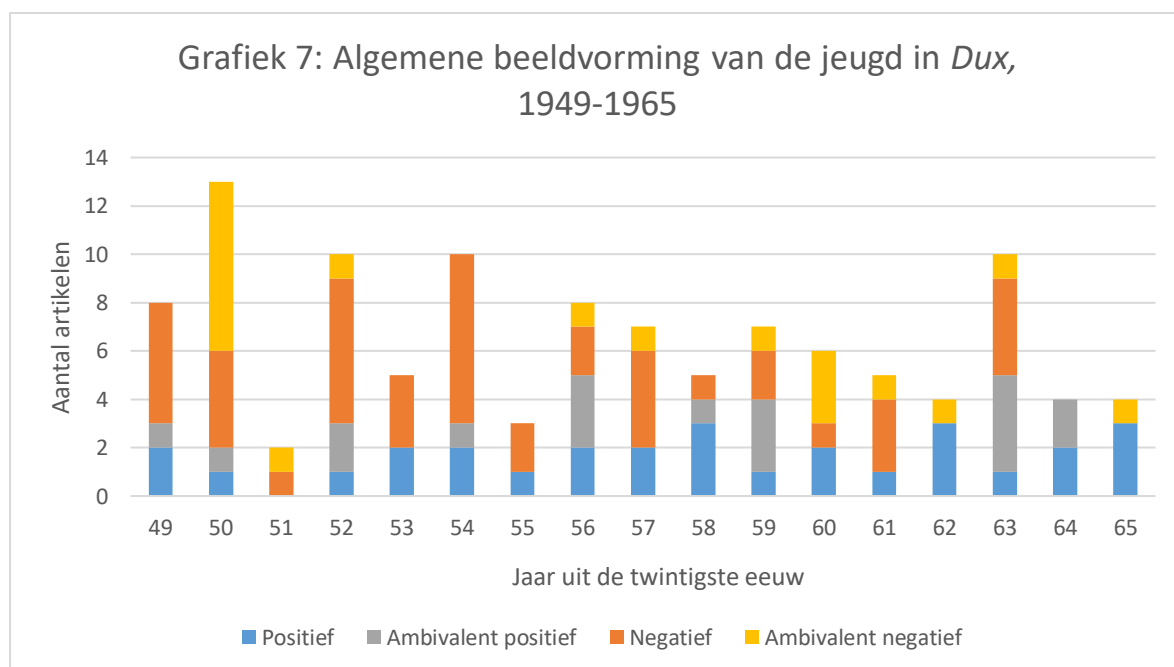
Het totale beeld

Het beeld van de jeugd in de vier gekozen publiekstijdschriften in grafiek 6a en 6b hierboven vertoont veel overeenkomsten met het beeld van de industrialisatie in grafiek 1a en 1b: zo waren beide beelden het negatiefste tussen 1949-1955. De verklaring hiervoor is logisch: in de artikelen over de industrialisatienota en de ‘massajeugd rapporten’ werd meestal over zowel de industrialisatie als de jeugd geschreven (zie bijlage 2, kruistabel 1, 4, 7 en 10). Om herhaling te voorkomen wordt in de bespreking van grafiek 7 tot en met 10 hieronder dan ook niet diep ingegaan hierop.

Tussen grafiek 1a en 1b enerzijds en grafiek 6a en 6b anderzijds zijn slechts twee verschillen te zien: artikelen over de jeugd kwamen vaker voor dan artikelen over de industrialisatie en het beeld van de jeugd werd sneller positief: met uitzondering van 1957, was het beeld voornamelijk positief vanaf 1955. De oorzaak van de vroegere opkomst van een positiever beeld van de jeugd waren de verklarende houdingen van de katholieke redacties, waar hieronder op wordt ingegaan.

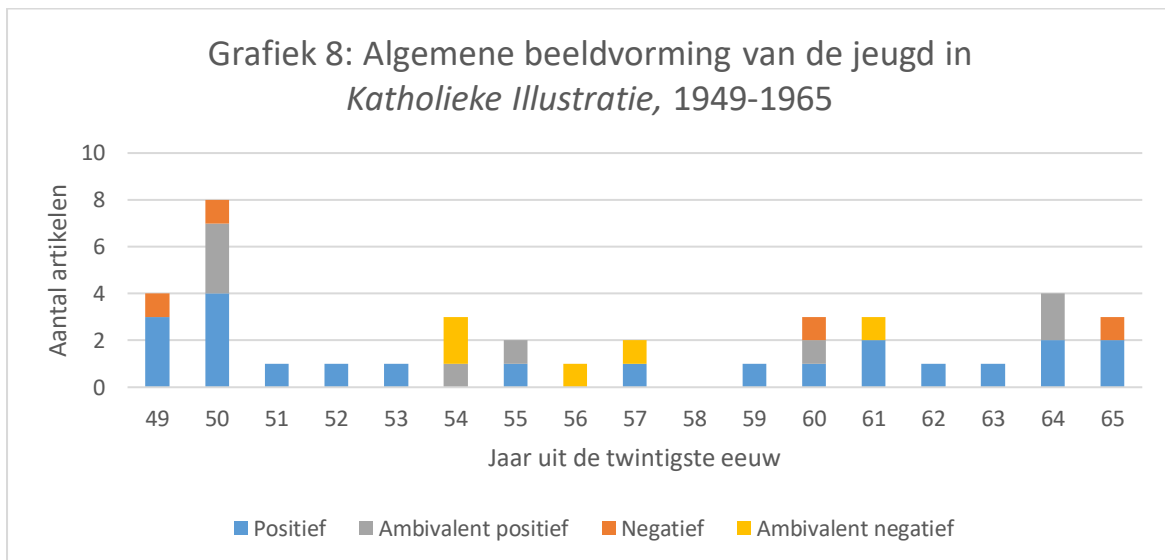
Dux

Het beeld van de jeugd werd het meeste behandeld in *Dux*. De redactie wilde immers een beeld vormen van de jeugd om opvoeders te helpen. Dat beeld was tot 1956 voornamelijk negatief, waarna het gebalanceerder werd, tot het uiteindelijk voornamelijk positief werd rond 1962. In 1956 veranderde de redactie haar toon: er werd vanaf dat jaar minder geoordeeld over de moraal van de jeugd. Voorheen zocht de redactie naar een verklaring voor het gedrag van haar, maar daarbij werd vaak een moreel oordeel geveld over haar

gedrag. Vanaf 1956 werd er steeds meer focus geplaatst op het verklaren van het gedrag van de jeugd en steeds minder op het beoordelen ervan. Ook schreef *Dux* met steeds meer zekerheid over de jeugd en haar houding. Deze factoren zorgden ervoor dat het beeld steeds positiever werd. Gepaard met die toonverandering werd steeds vaker positiever geschreven over de jeugd in de context van de industrialisatie, maar de redactie bleef voorzichtig (zie bijlage 2, kruistabel 2 en 3): in 1959-1965 werd slechts de helft van de artikelen over de jeugd en de industrialisatie gekenmerkt door een positief beeld van de jeugd. Hoewel *Dux* dacht dat het beter ging met haar, bleef er bij veel schrijvers de gedachte hangen dat de jeugd het niet zonder de hulp van volwassenen zou redden.

Katholieke Illustratie

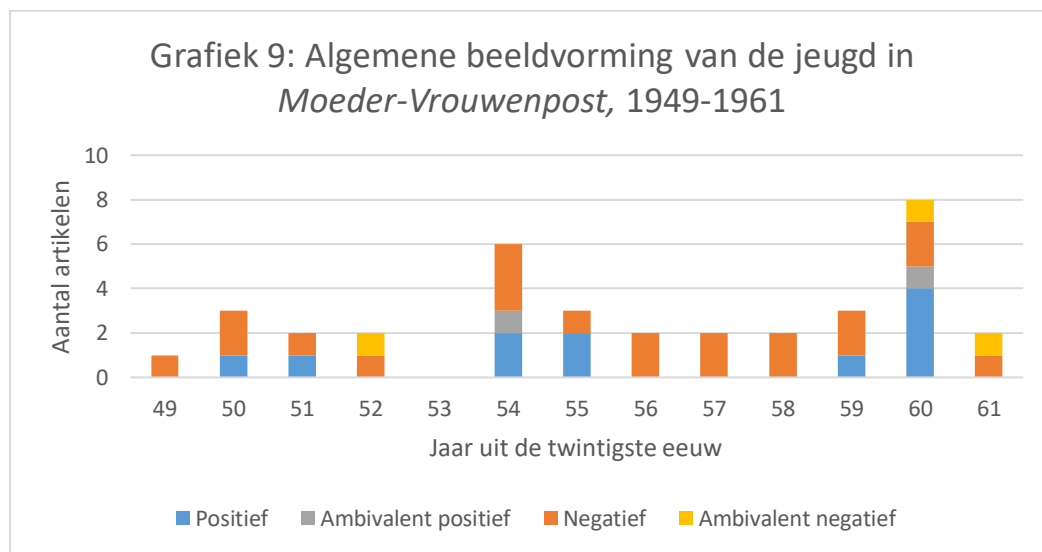

In tegenstelling tot haar katholieke tegenhanger, werd de jeugd in de *Katholieke Illustratie* veel minder en veel positiever beschreven: in bijna elk jaar komen er meer positieve dan negatieve artikelen voor. De verklaring hiervoor is het algemene beleid van de redactie: in het artikel over de ‘massajeugd rapporten’ werd geschreven dat de *Katholieke Illustratie* als gezinsblad niet een te negatief beeld van de jeugd wilde schetsen, maar dat er een uitzondering werd gemaakt wegens de ernst van de situatie.²⁵⁴ Dit verklaart ook het bijna volledig positieve beeld tot 1954 en het daaropvolgende negatievere beeld tot 1957. Voor 1954 werden zelfs de problemen die de industrialisatie voor de jeugd veroorzaakte optimistisch behandeld: de redactie benadrukte dat de problemen makkelijk te voorkomen of op te lossen waren. Van 1954 tot 1957 werd dit optimisme vervangen door pessimisme.

²⁵⁴ ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ 277.

Hetgeen de *Katholieke Illustratie* wel gemeen heeft met *Dux* is dat het beeld rond ongeveer hetzelfde jaar steeds positiever werd: vanaf 1956 in *Dux* en vanaf 1957 in de *Katholieke Illustratie* (zie bijlage 2, kruistabel 5 en 6). De verklaring hiervoor is dat de ontwikkeling van de redactie van *Dux* in 1956 overgenomen werd door de redactie van de *Katholieke Illustratie* in 1957, hier wordt verder op ingegaan in de behandeling van de thema's arbeids-/ prestatiedruk en vrije tijd.

Moeder-Vrouwenpost

In vergelijking met het aantal opvoedingsartikelen, zijn er weinig artikelen waarin een beeld van de jeugd te zien was in *Moeder-Vrouwenpost*. Dit komt door de aard van de opvoedingsartikelen: de schuld van verkeerd gedrag werd bij de ouders geplaatst, waardoor meestal geen beeldvorming over de jeugd plaatsvond. De twee uitzonderingen hierop waren 1954 en 1960.

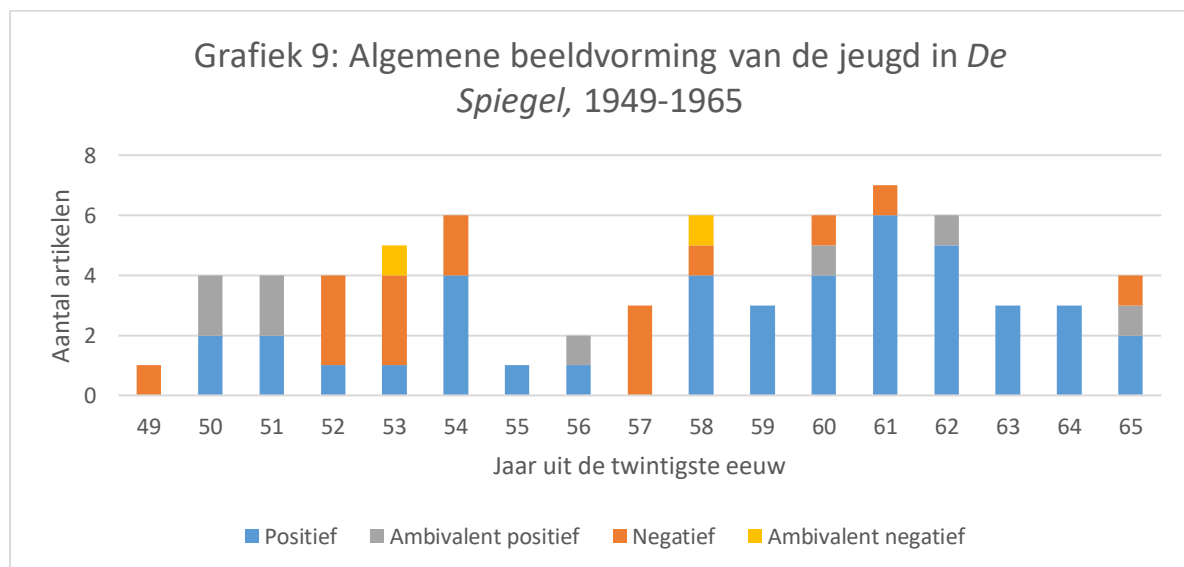
Ten eerste had Waterink in 1953 veel brieven ontvangen of hij opvoedingsadvies over de oudere jeugd wilde schrijven. Hij beantwoorde deze brieven in 1954 door te zeggen dat het moeilijk is om opvoedingsadvies te schrijven voor oudere kinderen en dat hij daarom ook een beeld van de oudere jeugd wilde schetsen voor ouders.²⁵⁵ Dit was echter van korte duur, na 1954 werd de oudere jeugd weer weinig behandeld in het tijdschrift. Ten tweede werd in 1960 een nieuwe rubriek speciaal voor tieners toegevoegd. Uit het advies dat aan tieners werd gegeven daarin kon ik een beeld van de oudere jeugd achterhalen. In deze rubriek werd de oudere jeugd overigens vaak behandeld in de context van de industrialisatie (zie

²⁵⁵ Waterink, 'De grote kinderen,' 5.

bijlage 2, kruistabel 9).

Over het algemeen was het beeld voornamelijk negatief, hetgeen te verklaren is door de aard van het tijdschrift: het tijdschrift was probleemgericht. Per artikel werd een algemeen opvoedingsprobleem en een oplossing daarvoor geschreven. Dit zorgde ervoor dat meestal de negatieve aspecten van kinderen werden benadrukt (als het artikel niet over opvoedingsfouten van ouders ging)

De Spiegel

Het beeld in *De Spiegel* komt qua patroon grotendeels overeen met het beeld in de *Katholieke Illustratie*. Er zijn slechts twee aanzienlijke verschillen. Ten eerste was de invloed van de massajeugdrapporten eerder te zien: al vanaf 1952. Dit is simpelweg te verklaren doordat *De Spiegel* zowel over de jeugd volgens het Langeveldrapport uit 1952 en het Hoogveldrapport uit 1953 schreef. Er werd echter niet specifiek verwezen naar het Langeveldrapport, dus de invloed daarvan in 1952 is enkel aannemelijk. Het tweede verschil is dat de jeugd als thema veel vaker voorkwam in *De Spiegel* dan in haar katholieke tegenhanger. Dit is te verklaren door de rubriek 'Ik wil eens met u praten,' waarin de Spiegeldominee ingezonden brieven beantwoordde. Ouders stuurden vaak brieven over de jeugd en opvoedingsvragen naar hem. Daarnaast werd er in 1960 een nieuwe jeugdrubriek toegevoegd voor tieners, waaruit ik meestal een beeld van de jeugd kon construeren.

Kwalitatieve analyse: thema's

Moraal

Het beeld van de jeugd in de opvoedingstijdschriften was aanvankelijk eentonig en pessimistisch. In *Dux* bleef dit zo tot 1956: de redactie betoogde tussen 1949-1956 dat de moraal van de jeugd achteruit ging zonder hulp van volwassenen, voornamelijk professionele opvoeders. Drie aspecten van de moraal van de jeugd werden benadrukt in het tijdschrift: het gebrek aan religie, haar kritische houding en angsten voor massificatie.

In bijna alle artikelen over de religieuze situatie van de jeugd werd hetzelfde betoogd: de religie onder de jeugd neemt af, maar de schuld ligt bij de volwassenen. Enerzijds verwees de redactie daarmee naar de ouders, vooral de ouders in de arbeidsbuurten: zij hadden immers een afkeer ontwikkeld voor de geestelijkheid en waarschijnlijk namen hun kinderen die houding over.²⁵⁶ De schuld lag echter ook aan de geestelijkheid: door de houding van de kerk verloor de jeugd interesse in religie. Zo schreef Fortmann in 1951 dat de liturgische beweging niet was aangepast op jongeren, die wilden dat het op een eenvoudige manier aan hen gepresenteerd werd.²⁵⁷ In 1954 bracht het Hoogveldrapport een nieuwe verklaring voor de toenemende onkerkelijkheid. De jeugd in industriesteden maakte de (religieuze) normen zich niet eigen. Dit betekende dat de jeugd enkel naar de kerk ging om sociale afkeuring van haar ouders te voorkomen.²⁵⁸ Zo bevond de jeugd zich in een religieuze crisissituatie in 1949-1956 volgens *Dux*.

Hiernaast beargumenteerde *Dux* dat de jeugd geen kritische houding ontwikkelde. Zij werd hierdoor beïnvloedbaar, hetgeen gevaren met zich mee bracht. Dit was specifiek voor de fabrieksjeugd een gevaar. Niet alleen ontbrak de ongeschoolde jeugd meestal van zichzelf een kritische houding,²⁵⁹ ook ontwikkelde zij een lage eigenwaarde door het ongeschoolde werk, waardoor zij geen overwogen keuzes kon maken.²⁶⁰ Het gevolg van het gebrek aan

²⁵⁶ 'Gesprek met lezers,' in: *Dux* (1949) 477-478, aldaar: 478.

²⁵⁷ H. M. M. Fortmann, 'Het geloof van de jeugd en het geloof der liturgie, vanwaar de kloof tussen beide?,' in: *Dux* (1951) 369-391, aldaar: 372.

²⁵⁸ H. Dresen-Coenders en H. M. M. Fortmann, 'Ontwikkelingstypen op de weg naar volwassenheid,' in: *Dux* (1954) 156-173, aldaar: 170. De voorbeelden heb ik zelf ter verduidelijking toegevoegd, die zijn daar niet letterlijk terug te vinden. Er wordt wel geschreven over het niet eigen maken van normen en waarden en hoe culturele acties enkel worden ondernomen als de jeugd daar profijt in ziet.

²⁵⁹ 'Gesprek met lezers,' in: *Dux* (1949) 477-478, aldaar: 478.

²⁶⁰ H. M. M. Fortmann, 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid II,' in: *Dux* (1954) 249-255, aldaar: 250. Ook bespreekt hij hier een uitzondering volgens het Hoogveldrapport, de jeugd in Roosendaal, waar de kinderen beseffen dat ze moeten helpen vanuit economische nood, zij voelen hierdoor wel waardebesef in het werk.

een kritische houding was dat de jeugd makkelijk toegaf aan groepsdruk.²⁶¹ Een ander gevolg was dat de jeugd niet kritisch was betreffende de partnerkeuze. In een interview in het Hoogveldrapport vertelde een jongen over zijn verkering het volgende: "Iedereen doet het en we gaan veel met elkaar om, dus waarom niet?" Hieruit concludeerde Fortmann dat de ongeschoolde jeugd geen inhoudelijke betekenis aan het huwelijk kon geven.²⁶² Zo zorgde het gebrek aan een kritische houding ervoor dat de moraal van de jeugd drastisch verschilde van de moraal van volwassenen.

Er was hierop één uitzondering: de jeugd was kritisch tegenover het verleden. Deze kritische houding werd echter als iets negatiefs gezien, want het betekende dat zij kritiek had op de tradities en zeden van volwassenen.²⁶³ Volgens *Dux* was de Tweede Wereldoorlog de oorzaak hiervan: door de bezetting had de jeugd mogelijk een afkeer tegen het gezag en verleden ontwikkeld.²⁶⁴

Tot slot was er de angst voor massificatie, dit werd gezien als een oorzaak en gevolg van de twee bovenstaande aspecten. Zo beschreef J. Dijkhuis dat het makkelijk toegeven aan groepsdruk ervoor kon zorgen dat kinderen hun eigen identiteit konden verliezen: deze zou opgaan in de collectiviteit.²⁶⁵ Opvallend gaf *Dux*, in tegenstelling tot de andere gekozen tijdschriften, ook veel aandacht aan de massificatie onder studenten, nog voordat de 'massajeugd rapporten' gepubliceerd waren. Zo werd bijvoorbeeld geschreven hoe een slechte religieuze houding onder studenten voor massificatie zorgde: de literatuur die studenten lazen vergrootte hun afstand tot God. Dit zorgde er weer voor dat hun individualisme afnam, oftewel het veroorzaakte massificatie.²⁶⁶ De student bevond zich dus in een neerwaartse spiraal omdat massificatie ook voor een afkeer van religie zorgde.²⁶⁷ Een andere verklaring was de industrialisatie: de mechanisatie en verzakelijking van het leven zorgden ervoor dat het gevoelsleven van de student niet meer gestimuleerd werd.²⁶⁸ Hierdoor voelde hij zich gevangen en kon hij niet meer communiceren met zijn omgeving, zo ging hij op in de massa.²⁶⁹ De aandacht voor de problemen van studenten kwam enkel voor

²⁶¹ H. M. M. Fortmann, 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid IV,' in: *ibidem*, 396-404, aldaar: 400.

²⁶² *Ibidem*, 401.

²⁶³ P. Wesseling, 'Jeugd als waan en werkelijkheid,' in: *Dux* (1950) 396-393, aldaar: 389-393.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ J. Dijkhuis, 'Groepsmoraal en persoonlijk geweten,' in: *Dux* (1950) 394-400, aldaar: 399.

²⁶⁶ Gert Helmer, 'Het probleem der onkerkelijkheid onder studenten,' in: *Dux* (1952) 300-309, aldaar: 302.

²⁶⁷ *Ibidem*, 309.

²⁶⁸ N. J. M. Vendruk, 'Laat onze intellectuele jeugd zich leiden?,' in: *Dux* (1950) 401-409, aldaar: 403.

²⁶⁹ *Ibidem*.

in *Dux*. In de andere publiekstijdschriften was het beeld van hen daarentegen bijzonder positief. Een verklaring hiervoor is de redactie van *Dux*: als groep van pedagogen en psychologen, voelde zij zich mogelijk dichter verbonden met de geschoolde jeugd, waardoor zij de problemen van studenten wilden verhelpen.

Rond 1956 begon deze toon te veranderen: *Dux* probeerde steeds meer de moraal van de jeugd te verklaren en plaatste daardoor minder nadruk op het beoordelen ervan. Wanneer het lukte om de moraal te verklaren, werd het beeld van de jeugd ook veel optimistischer. Hierdoor werden de problemen rondom de moraal steeds minder behandeld.²⁷⁰

De verklarende houding van de redactie en een mogelijke oorzaak daarvoor waren het duidelijkst te zien in de artikelen over de nozems. Door de krantenartikelen over het gewelddadige gedrag van de nozems werd de jeugd steeds vaker als ongrijpbaar gezien: volgens die artikelen vertegenwoordigden de nozems immers alle jongeren.²⁷¹ Door de aandacht die de nozems in de media kregen, wilde *Dux* in 1957 een groep scholieren in Den Haag interviewen die uit hetzelfde milieu als de nozems kwamen: een arbeidsbuurt, in de hoop om het ongrijpbare te verklaren.²⁷² Uit het interview bleek dat het met de moraal van de jeugd eigenlijk goed ging. De jongeren vonden het onzin dat de volwassenen hen beschreven als een generatie die nergens belangstelling voor toonde, volwassenen toonden juist geen interesse in de zaken waar zij wel interesse in toonden. Zo wilden zij wel meedoen met religieuze discussies, maar hun mening werd steeds opzij geschoven omdat zij er niet genoeg van af wisten volgens volwassenen. Hierdoor ontwikkelden zij een gevoel van wantrouwen tegenover ouderen.²⁷³ In 1960 verdedigde *Dux* de stelling uit de onderzoeken van Krantz, Vercuijsse en Beets, die beargumenteerden dat er een generatieconflict was ontstaan omdat de houding van volwassenen de jeugd afschrikte.²⁷⁴ Volwassenen labelden alle jongeren als 'massajeugd' of 'nozems,' hierdoor wilde de jeugd hen niet meer vertrouwen.²⁷⁵ Het wantrouwen was terecht volgens *Dux*, want de redactie beargumenteerde meerdere malen dat de nozems slechts een klein deel van de jeugd

²⁷⁰ In 70 artikelen werd moraal als thema behandeld, 37 keer in de periode 1949-1955, 33 keer in 1956-1965.

²⁷¹ Zie historiografisch hoofdstuk

²⁷² N. O. Steenberk, 'Enkele verschijnselen in het leven der jongeren,' in: *Dux* (1957) 409-420, aldaar: 410.

²⁷³ *Ibidem*, 412-413.

²⁷⁴ J. J. Dijkhuis, 'Vragen rondom puberteit en adolescentie,' in: *Dux* (1960) 224-238, aldaar: 235, 237.

²⁷⁵ *Ibidem*.

uitmaakte.²⁷⁶ De nieuwe verklarende houding van *Dux* zorgde er dus voor dat de redactie zich meer verdiepte in de sceptische houding van de jeugd, iets dat Nederlandse pedagogen onderzochten sinds het onderzoek van Schelsky uit 1957. Tussen 1956-1960 vond *Dux* de oorzaak van die houding: de jeugd voelde zich terecht gewantrouwd door de volwassenen. Dat was het nieuwe beeld van de jeugd van *Dux*.

Vanaf 1959 werd het nieuwe beeld van *Dux* positiever doordat de angsten voor de massificatie van de jeugd verdwenen. De redactie zag in hoe een universitaire opleiding verschijnselen van massificatie tegenging: het zorgde voor de ontwikkeling van een kritische houding.²⁷⁷ Ook vond een grote toonverandering plaats betreffende de ongeschoolde arbeidsjeugd:

“Men zal tegenwoordig niet meer zo larmoyant horen spreken over de bedrijfsjeugd, die zo veel te kort komt op materieel en geestelijk gebied en daardoor zo weerloos in het leven staat. Het is een visie, die de jeugd zelf niet heeft geaccepteerd en die meestal niet overeenstemde met de ervaringen in de bedrijven.”²⁷⁸

Dit citaat vat de houding van *Dux* tegenover de jeugd vanaf 1956 perfect samen: de meeste angsten die de massajeugd rapporten veroorzaakten bleken achteraf onterecht.

Het beeld van de moraal van de jeugd in *Moeder-Vrouwenpost* kwam vrijwel volledig overeen met dat in *Dux*, de toon bleef enkel langer pessimistisch.²⁷⁹ Tot 1959 werd er op dezelfde wijze over dezelfde problemen betreffende de moraal van de jeugd geschreven zoals in *Dux* tot 1957: het gebrek aan religie, het gebrek aan een kritische houding en angsten voor massificatie.²⁸⁰ Ook in *Moeder-Vrouwenpost* werd de fabrieksjeugd als de grootste risicogroep gezien omdat zij niet een ‘geestelijk bevredigend’ beroep had en omdat de stedelijke omgeving een ongunstige morele invloed had: door de reclame en het gebrek

²⁷⁶ Zie bijvoorbeeld: J. H. Huijts, ‘onzekerheid in opvoeding en godsdienstige vorming,’ in: *Dux*(1961) 499-510, aldaar: 499-500.

²⁷⁷ F. P. A. Tellegen, ‘De student; vak, beroep en persoon,’ in: *Dux* (1959) 69-76, aldaar: 72, 74 en 76.

²⁷⁸ P. W. Kruk, ‘Denken wij creatief genoeg in het vormingswerk?’, in: *Dux* (1962) 303-311, aldaar: 303.

²⁷⁹ Los van de onafhankelijkheid van de jeugd, kwam het thema moraal elf keer voor in *Moeder-Vrouwenpost*, tot 1958. In slechts drie van die artikelen werd de moraal positief beschreven.

²⁸⁰ Het gebrek aan religie was een terugkerend onderwerp. Zie bijvoorbeeld: J. Waterink, ‘Onze moeders en sociale zaken,’ in: *Moeder* 2 (1951) 73-74, aldaar: 74. Hierin is ook het gebrek aan een kritische houding terug te lezen. In het artikel beargumenteerd Waterink dat er in de huidige maatschappij te weinig rekening wordt gehouden met religie in de opvoeding. Zie voor verschijnselen van massificatie: J. Waterink, ‘Geen belangstelling,’ in: *Moeder* 10 (1950) 529-530, aldaar: 529. Hier gaat Waterink in op de doelloosheid van de algemene jeugd. Een verschijnsel van massificatie.

aan algemene eerbied heerste daar “remloosheid en ongebondenheid” op seksueel terrein volgens Waterink.²⁸¹

Pas in 1960 vond in *Moeder-Vrouwenpost* een toonverandering plaats. Toen ontwikkelde de redactie ook een oriënterende, verklarende houding om het gedrag van de jeugd te verklaren, waardoor er geen oordeel meer werd geveld over haar moraal.²⁸² Deze houding ontstond door de toegenomen onafhankelijkheid en prestatiedruk van de jeugd, waar hieronder op ingegaan wordt.

In tegenstelling tot de opvoedingstijdschriften, werd de moraal in de gezinstijdschriften in het begin van de periode bijna volledig positief beschreven tot de publicatie van de ‘massajeugd rapporten’.²⁸³ Voor de publicatie daarvan, was het oordeel van de redacties over de jeugd dat zij een hardwerkende mentaliteit bezat.

Het harde werk werd gedemonstreerd aan de hand van voorbeelden van studenten en arbeidende jeugd. Zo schreef de *Katholieke Illustratie* in 1949 over de paterstudenten in Boxel met een respectvolle houding: “In het park klinken de heldere stemmen van de jongens, die in de apostolische school...opgeleid worden.”²⁸⁴ De foto bij het artikel verhuult echter veel meer over de studenten. Op afbeelding 9 hieronder is een groep studenten te zien tijdens een zogenaamd alledaags ontspanningsmoment, hetgeen de bijbehorende tekst duidelijk maakt. In plaats van te ontspannen, is het merendeel van de studenten op de foto echter aan het studeren. Bovendien moest deze foto waarschijnlijk een typisch, alledaags moment voorstellen. Het doel van de foto is vermoedelijk het overbrengen van de hardwerkende mentaliteit van de studenten aan de lezer. Ook in *De Spiegel* kreeg de goede moraal van studenten veel aandacht in het begin van de periode.²⁸⁵ Door de industrialisatie gingen steeds meer jongeren uit armere gezinnen studeren, de overheid wilde immers meer geschoolde arbeiders, en dit zorgde ervoor dat het karakter van de studenten positief was

²⁸¹ Nettie Bakker-Engelsman, ‘Gaaf uw dochter geld verdienen of wil ze echt iets worden?’, in: *Moeder* 3 (1957) 116-117, aldaar: 116; J. Waterink, ‘Vroeg groot,’ in: *Moeder* 3 (1955) 109-110, aldaar: 110.

²⁸² Deze houding is terug te zien in de eerste rubriek ‘Beste en geachte teenagers,’ *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1960) 33.

²⁸³ Van de vijftien artikelen die in de periode 1949-1953 over de jeugd gingen in de *Katholieke Illustratie*, gingen er zeven over de moraal van de jeugd. Van de acht artikelen in de periode 1949-1951 in *De Spiegel*, gingen er zes over moraal. Het thema kwam in *De Spiegel* in totaal 36 keer voor en 15 keer in de *Katholieke Illustratie*.

²⁸⁴ ‘Geen kriegsrumoer meer...maar jongensstemmen van priesterstudenten,’ in: *Katholieke Illustratie* 44 (1949) 1418-1419, aldaar: 1418; Zie voor een voorbeeld van het respectvol behandelen van studenten in *De Spiegel*:

²⁸⁵ Van de zes artikelen over moraal in *De Spiegel* in de periode 1949-1951, gingen er drie over studenten.

veranderd: zij verdienen nu hun studiegeld in plaats van op het geld van hun ouders te leven.²⁸⁶

afbeelding 9: Een zogenaamd vrijetijdsmoment van de studenten aan de pateruniversiteit te Boxtel. Hierbij stond vermeld: "Aan de oevers ...vinden de studenten ontspanning en verpozing." Uit: 'Geen krijgsrumoer meer...maar jongensstemmen van priesterstudenten,' in: *Katholieke Illustratie* 44 (1949) 1418-1419, aldaar: 1419.

Afbeelding 10 en 11: Een jonge wever-student en een oudere wever-arbeider, uit: 'Rotan,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1953) 1618-1619, aldaar: 1619.

²⁸⁶ 'Delft, verkleind beeld der vaderlandse historie, in: *'De Spiegel* 27 (1951) 2-5, aldaar: 4.

Naast studenten kwam ook de arbeidende jeugd aan bod in de gezinstijdschriften. In artikelen waarin zij werd behandeld, werden foto's van werkende jongens vaak geplaatst naast foto's van werkende mannen. Deze juxtapositie moest waarschijnlijk aantonen dat het werk van de jongen niet veel verschilde dan dat van de man (zie afbeelding 10 en 11 hierboven).

Tot slot wilde de redacties duidelijk maken dat de jeugd de moraal bezat om de gevolgen van de industrialisatie aan te kunnen. Dit is het beste terug te zien in het hierboven behandelde artikel over Volendam. Hierin werden de fabrieksmeisjes daar gebruikt als voorbeeld van de succesvolle aanpassing aan de industrialisatie: "Voor de meisjes is dat anders. Zij waren vroeger gewend thuis te zijn totdat zij trouwden.. Nu kan dat niet meer. Als ze veertien jaar zijn gaan ze meehelpen om kost en kler te verdienen. Dat leek eerst vreemd, maar de jonge garde van nu weet niet beter meer."²⁸⁷ Bij deze tekst werd de onderstaande foto (afbeelding 12) van de fabrieksmeisjes tijdens hun pauze geplaatst. Zij droegen hun 'Volendamse kledij,' hetgeen aantoonde dat de industrialisatie hun culturele identiteit niet aantastte.²⁸⁸ Het was duidelijk dat de jeugd sterk genoeg was om de industrialisatie aan te kunnen.

Afbeelding 12: Een foto van de fabrieksmeisjes te Volendam, uit: Go Verburg, 'Volendam schakelt om,' in: *De Spiegel* 22 (1950) 3-5, aldaar: 4.

Dat positieve beeld werd overschaduwd toen de 'massajeugdrapporten' werden behandeld: de gezinstijdschriften namen het beeld van de jeugd daaruit bijna letterlijk over

²⁸⁷ Verburg, 'Volendam schakelt om,' 4. Voor een voorbeeld van de *Katholieke Illustratie* hierover, zie: K., 'Klaar?...Over!,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1950) 184-185.

²⁸⁸ Ibidem.

tussen 1952-1954. In de arbeidswijken groeide een jeugd op, “die voorbestemd schijnt te zijn ten onder te gaan in de sociale ellende en de zedelijke verwording van de grootstad,” schreef de *Katholieke Illustratie* in 1954.²⁸⁹ Terwijl er volgens *De Spiegel* “Spiegels vol” geschreven konden worden over de slechte omstandigheden daarin.²⁹⁰ Daarnaast groeide de jeugd volgens *De Spiegel* op in een omgeving die goddeloos was, waarin alles om geld draaide en waar volwassenen zich vrij seksueel uitleefden en zij nam dit allemaal over.²⁹¹ De redacties illustreerden deze problemen met onder andere de onderstaande foto’s (afbeelding 13 en 14). Daarnaast was, net zoals in de rapporten stond, de voormalige plattelandsjeugd de grootste risicogroep hiervoor: zij was niet gewend aan de stedelijke sfeer.²⁹² De moraal van de jeugd werd negatief beïnvloed door de industrialisatie en de jeugd was niet langer sterk genoeg om dit aan te kunnen.

Afbeelding 13: Een foto van een groep kinderen die spelen op een kerkmuur. Dit moest aantonen dat zij geen religieus moraal meekreeg. Uit: ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ in: *Katholieke Illustratie* 6 (1954) 274-278, aldaar: 275.

²⁸⁹ ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ in: *Katholieke Illustratie* 6 (1954) 274-278, aldaar 276.

²⁹⁰ Van Roon, ‘Kerk in de buurt achter de buurt,’ 4.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² ‘Van de straat naar het clubhuis,’ 17.

Afbeelding 14: Een groep kinderen, spelend op straat. De bijbehorende tekst maakte duidelijk dat zij dobbelden, oftewel: gokten, een zonde voor protestanten. Uit: Ab van Roon, 'De kerk in de buurt achter de buurt,' in: *De Spiegel* 10 (1953) 2-7, aldaar: 3.

Na de behandeling van de massageugdrapporten veranderde de houding in de gezinstijdschriften. De houding tegenover de geschoolde jeugd werd snel positief, terwijl de houding tegenover de ongeschoolde jeugd langer negatief bleef. Zo publiceerde de *Katholieke Illustratie* al in 1955 een artikel waarin Rogier van Aerde schreef dat het wel goed kwam met de jongere jeugd in de geïndustrialiseerde gebieden, zolang volwassenen haar maar hielpen en zorgden voor scholing.²⁹³ *De Spiegel* benadrukte de moraal van de oudere jeugd. Daarin werd al eind 1954 een artikel gepubliceerd over hoe studenten werkten naast hun studie en waarom dit respect verdiende.²⁹⁴

Het beeld van de ongeschoolde jeugd bleef langer negatief in de gezinstijdschriften, tot 1957 in de *Katholieke Illustratie* en tot 1959 in *De Spiegel*. In 1956 interviewde de *Katholieke Illustratie* een groep jongeren, omdat destijds in sociologisch onderzoek alleen maar groepen jongeren zoals de nozems aan bod kwamen en niet de 'normale' ongeschoolde jeugd.²⁹⁵ Haar bevindingen verschilden echter niet: ongeschoolde jongeren hadden geen toekomstbeeld en leefden in het hier en nu.²⁹⁶ Hun moraal verschilde van volwassenen en zij waren dus ongrijpbaar. De oorzaak was het fabriekswerk: zij verveelden zich daar zo erg dat zij directe bevrediging zochten zodra het werk over was en dus niet naar

²⁹³ Rogier van Aerde, 'Het zal úw jongen maar zijn,' in: *Katholieke Illustratie* 45 (1955) 2150-2155, aldaar: 2155.

²⁹⁴ C. Bokma, 'Gaat u maar rustig uit, de studenten passen wel op,' in: *De Spiegel* 45 (1954) 11-13. In het gehele artikel werd met een zeer respectvolle toon over de studenten geschreven.

²⁹⁵ 'In sommige grote bedrijven wordt de persoonlijkheid van de jonge ongeschoolde arbeider vermoord,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1956) 2-6, aldaar: 3.

²⁹⁶ Ibidem, 4-5.

de toekomst keken.²⁹⁷

Deze toon verdween in 1957, hoogstwaarschijnlijk door de invloed van *Dux*. Dat jaar concludeerde Rogier van Aerde dat het de schuld van volwassenen was dat de moraal van de jeugd achteruit ging, omdat zij streng oordeelden over haar vrijetijdsbezigheden, hieronder wordt daar dieper op ingegaan.²⁹⁸ Om dit te stoppen, interviewde hij de redacteur van *Dux*, H. M. M. Fortmann, voor een aantal opvoedingsstrategieën.²⁹⁹ De redactie van de *Katholieke Illustratie* hield haarzelf ook aan deze oproep, want na 1957 werd de moraal van de jeugd vrijwel niet meer behandeld, waarschijnlijk zodat er geen schadelijk oordeel meer over geveld kon worden.³⁰⁰

In *De Spiegel* werd in 1958 nog een artikel gepubliceerd over de bedrijfsjeugd in Eindhoven, waarin wederom dezelfde aspecten van de ongeschoolde jeugd naar voren gebracht werden als in 1953. Zo had zij een materialistische levenshouding ontwikkeld.³⁰¹ Pas tussen 1959-1961 ontwikkelde *De Spiegel* een verklarende houding ten opzichte van de oudere jeugd waardoor er niet meer negatief werd geoordeeld over haar moraal. In de behandeling van het thema vrijetijd wordt hier verder op ingegaan.

Tot slot was er één aspect dat in beide gezinstijdschriften, net zoals in de opvoedingstijdschriften, werd benadrukt: de nozems vertegenwoordigden de jeugd niet. In vrijwel elk artikel waarin de nozems werden behandeld werd dit benadrukt. Zo hield de redactie van *De Spiegel* een interview met inspecteur E. Nordholt over de overlast van de jeugd op brommers in 1964. Hij vertelde dat er met het merendeel van deze jeugd goed te praten viel en dat zij geen nozems waren.³⁰² De publiekstijdschriften vochten tegen het beeld dat de Nederlandse kranten hadden gecreëerd.

²⁹⁷ Ibidem, 6.

²⁹⁸ Rogier van Aerde, 'Wat kunnen wij eraan doen?,' in: *Katholieke Illustratie* 22 (1957) 20-23, aldaar: 21. Hier geeft hij een voorbeeld van een schoolhoofd dat het radioluisteren van de leerlingen afkeurt, terwijl deze enkel wat ontspanning na een zware lesdag zochten volgens Van Aerde.

²⁹⁹ Ibidem, 23.

³⁰⁰ Bron: eigen telling. Na 1957 kwam moraal slechts 4 keer voor en slechts éénmaal werd er een negatief oordeel geveld over het gedrag van de jeugd. Dat was in een artikel over pornografie, hetgeen de redactie te ver vond gaan, zie: Rogier van Aerde, 'Wat te doen tegen de pornografie?,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1964) 39-43.

³⁰¹ P. T., 'Wat doen zij met hun vrije tijd?,' in: *De Spiegel* 14 (1958) 24-27, aldaar: 24.

³⁰² 'Heeft Groningen het brozemprobleem kunnen oplossen?,' in: *De Spiegel* 1 (1964) 7.

Onafhankelijkheid

In de publiekstijdschriften was de groeiende onafhankelijkheid van de jeugd een terugkerend thema door de gehele periode heen.³⁰³ De onafhankelijkheid werd voornamelijk veroorzaakt door de industrialisatie,³⁰⁴ hetgeen ook erkend werd in de publiekstijdschriften. Door de industrialisatie groeide namelijk de vraag naar zowel ongeschoolde arbeiders, waardoor kinderen in fabrieken gingen werken na de lagere school, als geschoolde arbeiders, waardoor meer kinderen naar de middelbare school gingen. Aanvankelijk werden de negatieve gevolgen van de onafhankelijkheid op de moraal van zowel de geschoolde als ongeschoolde jeugd benadrukt. Er werden drie negatieve gevolgen behandeld in alle vier de tijdschriften: de negatieve invloed van zowel leeftijdsgenoten als van de straat op de moraal van de jeugd en tot slot de mentale druk van de onafhankelijkheid. Pas rond 1956 in de katholieke tijdschriften en rond 1960 in de protestantse tijdschriften verplaatste de nadruk van deze nadelen naar optimistische opvoedingsadviezen, waar in het volgende hoofdstuk op wordt ingegaan.

De angsten voor de negatieve invloed van leeftijdsgenoten ontstonden doordat de jeugd steeds losser stond van de bekende invloedssferen: het gezin en het jeugdwerk. Doordat de jeugd naar de middelbare school of de fabriek ging, groeide de invloed van leeftijdsgenoten en nam de invloed van ouders en verzuilde leiders af. Hierdoor ontstonden angsten over de slechte invloed die jongeren op elkaar konden hebben.³⁰⁵ Zo werd in *Dux* in 1949 over het fabrieksmeisje geschreven dat zij “gebrekkige [seksuele] voorlichting” kreeg van haar vriendinnen op werk of op school, in plaats van een ouder of opvoeder.³⁰⁶ Dit zou haar innerlijke zelf onrustig maken en haar kritische houding verminderen waardoor zij sneller meeloopgedrag kon vertonen.³⁰⁷ Bovendien kon het gebrek aan volwassen toezicht zorgen voor de groei van “erotische elementen” tussen de oudere jeugd.³⁰⁸

³⁰³ Het thema kwam negentien keer voor in *Dux*, vier keer in de *Katholieke Illustratie*, vijftien keer in *Moeder-Vrouwenpost* en tien keer in *De Spiegel*.

³⁰⁴ Zie historiografisch hoofdstuk.

³⁰⁵ J. Waterink, ‘De kinderen verliezen?’, in: *Moeder* 9 (1954) 429-430, aldaar: 429.

³⁰⁶ H. Dresen-Coenders, ‘Iets over de psychologie van het fabrieksmeisje, de nood aan voorlichting bij het fabrieksmeisje,’ in: *Dux* (1949) 214-229, 216-217.

³⁰⁷ *Ibidem*, 215; H. Dresen-Coenders, ‘Iets over de psychologie van het fabrieksmeisje, het fabrieksmeisje in de adolescentiejaren,’ in: *Dux* (1950) 410-425, aldaar: 413.

³⁰⁸ Zie bijvoorbeeld: Clara Christophora, ‘Twaalfjarige meisjes in een verpauperde volksbuurt’ in: *Dux* (1953) 123-131, aldaar: 124-125; J. Waterink, ‘Intermezzo,’ in: *Moeder* 8 (1954) 375-376, aldaar: 376; De Spiegeldomeinee, ‘Ik wil eens met u praten,’ in: *De Spiegel* 5 (1952) 23; ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ 275.

Een ander groot gevaar voor de moraal van de onafhankelijke jeugd was de invloed van de straat. Dit argument werd vrijwel letterlijk uit de ‘massajeugdrapporten’ gehaald en is dan ook voornamelijk terug te zien tussen 1952-1954. Volgens de publiekstijdschriften groeide de jeugd in de arbeidsbuurten op in krappe huizen waar de gezinsomstandigheden slecht waren. De moeder was door de krappe woning te gestrest om op te voeden, waardoor zij de kinderen op straat stuurde.³⁰⁹ Daar konden zij beïnvloed worden door mensen in “ongure cafés.”³¹⁰ Zelfs in *Moeder-Vrouwenpost*, waar de invloed van de rapporten niet direct in terug te zien is, schreef Waterink in 1954 over de slechte huiselijke sfeer en hoe dit een ‘losse verbondenheid’ met het ouderlijk huis veroorzaakte bij jongeren.³¹¹ Volgens de *Katholieke Illustratie* riepen ouders in arbeidsbuurten zelfs hulp van de politie in omdat zij hun kinderen niet onder controle hadden, zo ver was de moraal achteruitgegaan door de invloed van de straat.³¹² Er was zo sprake van een neerwaartse spiraal: de kinderen vluchtten uit huis vanwege de slechte gezinsomstandigheden en de invloed van de buitenhuiselijke omgeving verslechterde de relatie met de ouders, hetgeen de gezinsomstandigheden verder verslechterde.

Afbeelding 15: Een spelende groep kinderen midden op de straat, maar dat was niet het echte probleem, hetgeen de bijbehorende tekst duidelijk maakte: “Groter dan de gevaren van het verkeer zijn die van de zedenverwilderung.” Uit: ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ in: *Katholieke Illustratie* 6 (1954) 274-278, aldaar: 275.

De derde bron van angst was de mentale druk van de jeugd die het leven in een geïndustrialiseerde samenleving vereiste. De overgang van de lagere school naar het fabriekswerk en van de middelbare school naar het bedrijfsleven waren te groot. Dit stond

³⁰⁹ ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ 276; Fortmann, ‘Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid III,’ 316; ‘Van de straat naar het clubhuis,’ 17.

³¹⁰ Christophora, ‘meisjes in verpauperde volksbuurt,’ 125.

³¹¹ J. Waterink, ‘De kracht der blijdschap,’ in: *Moeder* 4 (1954) 163-164, aldaar: 163.

³¹² ‘Gevecht met de rug tegen de muur,’ 276.

los van de arbeids- en prestatiedruk: het probleem was dat de jeugd plotseling onafhankelijk moest zijn op de werkvloer, iets waar de scholen haar niet op had voorbereid. Zowel de geschoolde als ongeschoolde jeugd kwam spontaan in de 'wereld van volwassenen' terecht. Dit zorgde ten eerste voor stress: de jonge arbeiders kenden niemand in de vreemde omgeving.³¹³ Ten tweede kon het een negatief invloed hebben op de moraal: de jeugd werd blootgesteld aan volwassenen op de werkvloer die spraken over vrouwen en politiek en scholden op de baas.³¹⁴ Ten derde zorgde een gebrek aan praktijkervaring ervoor dat de jeugd zich moeilijker kon aanpassen aan het werk. Het werk was niet te moeilijk, het probleem was de plotselinge sprong van de school naar de werkvloer.³¹⁵

Een pessimistisch toekomstbeeld? Prestatie-/arbeidsdruk en vrijetijdsbesteding

De arbeidsdruk voor de ongeschoolde jeugd, de prestatiedruk voor de geschoolde jeugd en hun vrijetijdsbestedingen waren onderwerpen waar in het begin van de periode respectievelijk slechts een gering of zelfs geen verband tussen was in de publiekstijdschriften. Uiteindelijk ontstond er een verband, vergelijkbaar met het verband tussen vrijetijdsbesteding en de verhoogde arbeidsdruk dat in hoofdstuk 2 is beschreven: uiteindelijk werd vrije tijd gezien als iets dat de jeugd nodig had als tegenhanger van haar prestatie-/arbeidsdruk. Deze redenering werd gebruikt om een vraagstuk over de jeugd op te lossen: waarom leeft zij zo in het moment en heeft zij geen oog op de toekomst? Dit was een van de belangrijkste argumenten waarom de jeugd als ongrijpbaar werd gezien, omdat zij hierin enorm verschilde van de volwassenen, hetgeen hierboven al kort aan bod is gekomen. Het belang van dit vraagstuk verklaarde ook waarom de hoge prestatie-/arbeidsdruk en vrijetijdsbesteding van de jeugd gewilde thema's waren om over te schrijven.³¹⁶ Het vraagstuk werd in drie stappen beantwoord: allereerst kwam de relatie tussen de geschoolde jeugd en haar prestatiedruk aan bod tussen 1949-1956. Vervolgens kwam de relatie tussen de ongeschoolde jeugd en haar arbeidsdruk aan bod tussen 1953-

³¹³ W. Stoop, 'De betekenis van het werk in de ontwikkeling van het meisje,' in: *Dux* (1960) 116-126, aldaar: 120-121.

³¹⁴ Tjits Veenstra, 'Eindhovens bedrijfsjeugd droomt van een eigen centrum,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1958) 14-16, aldaar: 14.

³¹⁵ V. C., 'De student als ondernemer,' in: *De Spiegel* 14 (1957) 32-33, aldaar: 33.

³¹⁶ Verhoogde prestatie-/arbeidsdruk kwam 26 keer voor in *Dux*, 7 keer voor in *Katholieke Illustratie*, 6 keer in *Moeder-Vrouwenpost* en 8 keer in *De Spiegel*; vrije tijd in de context van de jeugd kwam 28 keer voor in *Dux*, voornamelijk na 1956, 25 keer voor in *Katholieke Illustratie*, 6 keer in *Moeder-Vrouwenpost* en 25 keer in *De Spiegel*.

1956. Ten slotte kwam de relatie tussen de jeugd in het algemeen, haar prestatie-/arbeidsdruk en haar vrijetijdsbesteding aan bod vanaf 1956.

Eerst zal ik kort de weergave van het thema vrijetijdsbesteding voor 1956 behandelen, zodat de verandering ervan in de derde stap duidelijker wordt. Voor 1956 kwam dit onderwerp zelden aan bod in de opvoedingstijdschriften. Het kwam vaker voor in de gezinstijdschriften. Daarin werden artikelen gepubliceerd over verscheidene evenementen zoals rolschaatswedstrijden.³¹⁷ Enkel het plezier van de jeugd werd benadrukt en eventuele problemen werden optimistisch ingezien, waar in het volgende hoofdstuk verder op ingegaan wordt.

Tussen 1949-1956 werd er geschreven over de geschoolde jeugd en haar gebrek aan een toekomstbeeld als gevolg van haar prestatiedruk. Hoewel de redacties respectvol over het harde werk van de geschoolde jeugd schreven, vooral in het begin van de periode, was het dominante beeld dat zij druk voelde om te presteren, maar het gevoel had er niets voor terug te krijgen.³¹⁸ Zij had namelijk niet de zekerheid om een passend beroep te vinden, ondanks educatie. Er waren door de industrialisatie duizenden beroepen.³¹⁹ Deze beroepen waren onbekend: er ontstonden steeds meer gespecialiseerde beroepen waarvoor voorbereiding gedaan moest worden voor een opleiding, iets waar de jeugd en ouders niets van af wisten.³²⁰ Vertrouwde beroepen, zoals het beroep van de vader, konden steeds vaker niet overgenomen worden, vooral op het platteland.³²¹ De toekomst van deze jeugd was onzeker en toch werd er van haar gevraagd goed te presteren op school. Het gebrek aan een toekomstbeeld bij de geschoolde jeugd werd dus geïnterpreteerd in een bredere context van de industrialisatie: door de verwarring van de beroepentoe name werd het gebrek aan een toekomstbeeld als begrijpelijk gezien.

Los hiervan werden de ongeschoolde jeugd en haar vrijetijdsbesteding behandeld, waarin haar arbeidsdruk weinig aandacht kreeg. Dit soort artikelen kwamen voornamelijk voor tussen 1953-1956 en de conclusies erin kwamen overeen met de

³¹⁷ 'Het liep op rolletjes,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1951) 540-541.

³¹⁸ Zie voor voorbeelden van artikelen waarin respectvol over het harde werk van de jeugd werd geschreven: 'Geen kriegsrumoer meer...maar jongensstemmen van priesterstudenten,' 'Contact met de redactie,' in: *De Spiegel* 23 (1950) 28.

³¹⁹ J. de Groot, 'Beroepsopvoeding en beroepenvoorlichting,' in: *Dux* (1950) 249-256, aldaar: 249.

³²⁰ Ibidem; 'Elk jaar een probleem voor honderdduizenden, keuze uit twintigduizend beroepen,' in: *Katholieke Illustratie* 45 (1954) 2117-2119, aldaar: 2117; 'Eindhovens bedrijfsjeugd droomt van een eigen centrum,' 14.

³²¹ M. A. C. Middelweerd, 'Jeugd en platteland,' in: *Dux* (1952) 410-414, aldaar: 412; Jan Mastenbroek, 'Friesland verliest zijn kinderen,' in: *De Spiegel* 22 (1957) 2-6, aldaar: 6.

'massajeugd rapporten'.³²² Er werd geschreven dat de ongeschoolde arbeidsjeugd geen toekomstbeeld had, omdat zij enkel plezier wilde maken in haar vrije tijd.³²³ Geld, waar de ongeschoolde jeugd "niet overdreven veel" van had, werd direct uitgegeven: zij spaarde niet voor de toekomst.³²⁴ Er werd dus enerzijds een moreel oordeel over haar vrijetijdsbesteding geveld. Anderzijds hadden de redacties medelijden en zagen zij haar gebrek aan een toekomstbeeld als begrijpelijk: het gebrek werd immers veroorzaakt door 'geestdodend' fabriekswerk, waardoor het enigszins logisch was dat deze jeugd enkel wilde genieten in haar vrije tijd.³²⁵ De *Katholieke Illustratie* schreef bijvoorbeeld dat het tragisch was dat de jeugd haar geld direct uitgaf omdat zij geen hoop in de toekomst zag.³²⁶

Uiteindelijk werd in de publiekstijdschriften, vanaf 1956 in *Dux*, 1957 in de *Katholieke Illustratie*, 1960 in *Moeder-Vrouwenpost* en 1961 in *De Spiegel*, een verband getrokken tussen de jeugd, haar druk en haar vrijetijdsbesteding. Elk tijdschrift had een toonveranderend artikel in het respectievelijke jaar.³²⁷ J. Dijkhuis schreef in 1956 in *Dux* over de "ROCK 'N' ROLL." Zijn houding verschilde van die van auteurs in de voorgaande jaren: in plaats van een oordeel te vellen over de jeugd, wilde hij verklaren waarom zij geïnteresseerd was in deze muziek. Hij trok twee conclusies. Ten eerste was deze muziek niet gevaarlijk. Het gevaar voor opkomende erotiek was iets dat volwassenen associeerden met de muziek vanwege hun onwetendheid. Ten tweede was de muziek geen probleem maar een bevrijding van de problemen waarmee de jeugd leefde. Hij ging niet diep in op wat die problemen waren, maar aangezien *Dux* in de voorgaande jaren de vrije tijd van de jeugd associeerde met de arbeidsdruk, verneem ik dat dat hij bedoelde dat de jeugd ontspanning verdiende in haar vrije tijd omdat zij daarbuiten hard werkte. De nieuwe toon tegenover de vrijetijdsbesteding van de jeugd die *Dux* na dit artikel ontwikkelde bevestigt deze hypothese: vanaf 1957 verdween het vellen van een moreel oordeel daarover praktisch uit het

³²² Een uitzondering hierop is het artikel van Waterink: 'Geen belangstelling,' in: *Moeder* 10 (1950) 529-530. Dit laat wederom zien dat de massajeugd rapporten het minste invloed hadden op dit tijdschrift. In het artikel wordt ook een moreel oordeel geveld over het gebrek aan een toekomstbeeld van de ongeschoolde jeugd.

³²³ Zie bijvoorbeeld: 'In sommige grote bedrijven wordt de persoonlijkheid van de jonge ongeschoolde arbeider vermoord,' 6;

³²⁴ *Ibidem*, 4; 'Wat doen zij met hun vrije tijd?,' 24.

³²⁵ *Ibidem*, 6; 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid II,' 253.

³²⁶ 'In sommige grote bedrijven wordt de persoonlijkheid van de jonge ongeschoolde arbeider vermoord,' 5. Hier wordt een voorbeeld behandeld van een jongeman die een motor kocht omdat hij toch het gevoel had dat hij in de toekomst geen huis kon betalen. Hij koos ervoor om een motor te kopen zodat hij kon genieten van het geld. Dit alles werd "tragisch" genoemd door de schrijver.

³²⁷ Hoewel het artikel van *Dux* niet volledig toonveranderend was, er waren artikelen die het er niet mee eens waren, was de impact van het artikel duidelijk te zien, hetgeen later in dit hoofdstuk behandeld wordt.

tijdschrift. Zo schreef C. L. Heijen in 1965: “Misschien maken wij ons onnodig zorgen om deze [de naoorlogse] jeugd...Het feit is dat de jeugd meegroeit: de welvaart, het vakantie-gaan, [etc.]³²⁸”

Een mogelijke verklaring voor de ontwikkeling van deze verklarende houding lag in de redactieleden en het nozembeeld van in de kranten. Hierboven heb ik beargumenteerd hoe de publiekstijdschriften vochten tegen dat beeld in de kranten. Mogelijk ontwikkelde de redactie van *Dux*, die voornamelijk bestond uit progressieve pedagogen en psychologen, een verklarende houding als tegenreactie op dat beeld in de kranten: mogelijk wilde zij het gedrag van de jeugd verklaren om te bewijzen dat de ‘nozemmentaliteit’ niet wijdverspreid was onder haar.

In 1957 werd het Rogier van Aerdes artikel ‘Wat kunnen wij eraan doen?’ in de *Katholieke Illustratie* gepubliceerd. Het was een oproep om niet meer te oordelen over de vrijetijdsbezigheden van de jeugd, omdat zij zo hard werkte. Het werk op school stelde hoge mentale eisen aan de jeugd. Vrije tijd was nodig voor een geestelijke balans.³²⁹ De jeugd groeide uit tot een onpersoonlijke leermachine vanwege de hoge eisen, daarvan probeerde de jeugd haarzelf te bevrijden met activiteiten zoals sport, die volwassenen als “nutteloze dingen” beschreven.³³⁰ Dit moest ophouden volgens Van Aerde (zie afbeelding 16 hieronder). Hij vond dat de jeugd respect verdiende: zij werkte zo hard op school terwijl haar toekomst onzeker was vanwege de onduidelijkheid die de beroepentoeename had veroorzaakt. Volgens een onderzoek van de socioloog Buytendijk was de jeugd destijds nihilistisch, maar dat vond Van Aerde niets meer dan logisch gezien deze omstandigheden.³³¹ Hoewel het artikel een jaar later gepubliceerd was, kwam de toon volledig overeen met de verandering in *Dux*. Dit was waarschijnlijk geen toeval: dit was namelijk het artikel waarin de hoofdredacteur van *Dux*, H. M. M. Fortmann, om opvoedingsadvies werd gevraagd. Dit geeft hoogstwaarschijnlijk aan dat de redactie van de *Katholieke Illustratie* de verklarende houding van de redactie van *Dux* had overgenomen,

³²⁸ C. L. Heijen, ‘Vormingskampen voor oudere jeugd,’ in: *Dux* (1965) 247-254, aldaar: 247. In dit artikel doet de auteur wel een oproep voor vormingskampen waar de jeugd zich leert aan te passen aan de industriële arbeid. Er wordt niet geoordeeld in het artikel, de vormingskampen worden enkel genoemd als hulpmiddel voor de ongeschoolde jeugd zodat ze zich makkelijker kan aanpassen aan het nieuwe werk, dat enorm verschilde met de thuissituatie. Er wordt ook niet met negatieve connotaties geschreven over het industrieel werk.

³²⁹ Van Aerde, ‘Wat kunnen wij eraan doen?’, 21.

³³⁰ Ibidem.

³³¹ Ibidem, 23.

hetgeen erop wijst dat de redacties een hechte band hadden, waarschijnlijk vanwege de verzuilde structuur. Na de publicatie van dit artikel verdwenen artikelen waarin geoordeeld werd over de vrijetijdsuitingen van de jeugd en het betoog van Van Aerde werd vaak herhaald in de *Katholieke Illustratie*. Zo werd in 1963 een artikel geschreven over de vakantie van jonge kinderen.³³² Hierin werd geschreven dat de jeugd van haar vakantie mocht genieten, zelfs al was het rapport slecht (zie afbeelding 17 hieronder).³³³ Het artikel gaat niet over de oudere jeugd, maar het geeft de toonverandering van de redactie toch duidelijk weer. Er werd in 1961 zelfs een artikel gepubliceerd waarin stond geschreven dat men niet over de jazzmuziek, een genre dat populair was onder de jeugd en voor controverse zorgde bij de oudere generatie, moest oordelen.³³⁴

Afbeelding 16: Een foto van twee stoeiende kinderen. Hierbij stond: “Wij zijn te snel met ons wantrouwen,” hetgeen Van Aerdes betoog reflecteerde: laat de jeugd haar vrije tijd spenderen zoals zij dat wilt. Uit: Rogier van Aerde, ‘Wat kunnen wij eraan doen?’, in: *Katholieke Illustratie* 22 (1957) 20-23, aldaar: 21.

³³² Ibidem, 22.

³³³ Alleen de juf blijft steevast zitten,’ in: *Katholieke Illustratie* 49 (1963), 32-33.

³³⁴ R. Kalkhoven, ‘Jazz onderweg,’ in: *Katholieke Illustratie* 1 (1961) 28-29.

Afbeelding 17: Een jong kind op de speelplaats. Boven de foto stond: "Een heerlijke vakantie tegemoet...Joechei!" Zelfs al was het rapport slecht, toch mocht de jeugd van haar vrije tijd genieten. Uit: 'Alleen de juf blijft steevast zitten,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1963), 32-33, aldaar: 32.

De toonveranderingen in de protestantse tijdschriften gebeurden aanzienlijk later, omdat de redacties ervan pas rond 1960 een verklarende houding ontwikkelden. De protestantse redacties ontwikkelden deze houding omdat zij zagen dat de maatschappelijke positie van de jeugd was verschoven.³³⁵ Door die veranderende positie specialiseerden industrieën hun reclame op de oudere jeugd, waardoor de redactie van *Moeder-Vrouwenpost* zich zorgen begon te maken. Hierdoor verdiepte zij zich in de omstandigheden van de oudere jeugd en voerde zij in 1960 de rubriek 'Beste en geachte teenagers' in, om de 'teenagers' advies te kunnen geven.³³⁶ In maart 1960 werd in de rubriek geschreven dat de redactie inzag dat er veel van de 'teenagers' werd verwacht op de werkvloer en op school.³³⁷ Verderop in het jaar werden artikelen gepubliceerd waarin betoogd werd dat ouders niet moesten oordelen over de vrijetijdsbesteding van de jeugd.³³⁸ Deze artikelen waren opmerkelijk omdat er voor 1960 bijna niet positief over de vrijetijdsbesteding van de

³³⁵ Zoals in het historiografisch hoofdstuk werd behandeld, is er consensus in de historiografie dat de Nederlandse bevolking bewust was van de veranderende maatschappelijke positie rond 1960. Er is echter geen consensus over de periode 1955-1960.

³³⁶ 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1960) 33.

³³⁷ 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1960) 147.

³³⁸ Zie bijvoorbeeld: J. Waterink, 'Lawaai,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 10 (1960) 605-606. Waterink oordeelde echter nog wel over jongeren die hun muziek op hoog volume in het openbaar afspeelden, maar dat lijkt mij ook niet meer dan logisch.

jeugd werd geschreven.³³⁹

In *De Spiegel* werd in 1959 het artikel 'Grootmacht TEENAGER' gepubliceerd, waarin duidelijk werd gemaakt dat de jongeren niet langer een passieve groep wilden zijn, zij wilden hun mening uiten in de maatschappij en daarom publiceerde *De Spiegel* hun mening.³⁴⁰ *De Spiegel* had ook een verklarende houding ontwikkeld. Daarnaast vond de redactie dat de moraal van de jeugd verschilde dan dat van voorgaande generaties, maar dit was geen probleem: het was anders, maar goed. Haar vrijetijdsuitingen, zoals het beluisteren van jazzmuziek, hadden geen negatieve effecten op de moraal en daar moest dan ook niet over geoordeeld worden.³⁴¹ Het was waarschijnlijk dit artikel dat zorgde voor de toevoeging van een vaste jeugdrubriek in het tijdschrift, 'De Reageerbuis,' waarin de jeugd mocht discussiëren over onderwerpen zoals religie.³⁴² De boodschap van *De Spiegel* was duidelijk: de moraal van de oudere jeugd was goed genoeg om haar als serieuze groep te behandelen. Dit verklaarde waarschijnlijk het aanzienlijk positievere beeld vanaf 1960. In 1961 kwam de redactie met een nieuw voorbeeld van deze juiste moraal, hetgeen een reden was waarom er niet meer over haar vrijetijdsbestedingen geoordeeld moest worden: zij werkte hard en had ontspanning nodig in haar vrije tijd.³⁴³ Zo ontwikkelden alle vier de redacties een verklarende houding waaruit dezelfde conclusie kwam.

Concluderend werd het positieve beeld van de jeugd overschaduwd tussen 1952-1956, aannemelijk door de 'massajeugdrapporten.' Hierna werd het beeld positiever, vooral doordat de redacties in verschillende jaren een verklarende houding ontwikkelden. De protestantse redacties ontwikkelden deze houding als reactie op de veranderende maatschappelijke positie van de jeugd rond 1960, terwijl *Dux* deze houding in 1956 ontwikkelde, mogelijk als tegenreactie op het beeld van de nozems in kranten. Deze houding van *Dux* werd in 1957 overgenomen door de *Katholieke Illustratie*.

³³⁹ Dit gebeurde slechts één keer, zie: Gré Wiering, 'Wat wil de werkschuit eigenlijk?,' in: *Moeder* 5 (1955) 222-224. Voor de rest werd er enkel negatief over de vrijetijdsuitingen van de jeugd gesproken, zie het voorbeeld over de ongeschoolde jeugd in Eindhoven in dit hoofdstuk.

³⁴⁰ Bob van Dam, 'Grootmacht TEENAGER,' in: *De Spiegel* 1 (1959) 2-5, aldaar: 5.

³⁴¹ *Ibidem*, 4-5.

³⁴² Zie bijvoorbeeld: 'De reageerbuis, storm van protest,' in: *De Spiegel* 9 (1961) 27-28.

³⁴³ De Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* (oplagenummer onleesbaar, uitgave 1 juli 1961) 9.

Hoofdstuk 4. Opvoeding

Volgens de literatuur over de Nederlandse pedagogiek gaven opvoedkundigen tot de jaren zestig weinig concreet advies aan opvoeders, vooral aan ouders: zij werden met een neerbuigende toon aangesproken. Dit gold in het bijzonder voor opvoedingsadvies betreffende de oudere jeugd: in de gekozen publiekstijdschriften kwam het concept van de 'fatale fout' tot 1960 voor, hetgeen inhield dat opvoedingsfouten op jonge kinderen moeilijk te herstellen waren. Dit betekende dat er voornamelijk preventief advies werd gegeven voor jonge kinderen in de tijdschriften. Desalniettemin zal ik in dit hoofdstuk ingaan op het algemene advies en sporadische, concrete advies dat over de jeugd vanaf tien jaar werd geschreven in de kwalitatieve analyse. Drie opvoedingsstrategieën worden behandeld: het sturen van de jeugd naar professionele opvoedkundigen, hoe opvoeders op de vrijetijdsbesteding van de jeugd moesten reageren en tot slot hoe opvoeders een aanspreekpunt moesten worden. Ik zal afsluiten met het verband tussen de drie.

Kwantitatieve analyse

Dux

In de tabellen over de geanalyseerde opvoedingsartikelen in *Dux* (zie bijlage 3, tabel 4, 5 en 6) vallen vier zaken op. Ten eerste werden opvoedingsstrategieën voor de jeugd vanaf 10 jaar voornamelijk tussen 1949-1954 geschreven. Dit is waarschijnlijk te verklaren doordat in deze periode de meeste angsten ontstonden voor de jeugd, hetgeen in het vorige hoofdstuk is behandeld. Ten tweede werden opvoedingsstrategieën steeds vaker in de context van een positief beeld van de industrialisatie behandeld. Dit komt niet alleen omdat het beeld van de industrialisatie in het blad positiever werd, de redactie wilde de opvoeders ook op de hoogte brengen van hoe zij moesten opvoeden in de context van toegenomen welvaart en de toename aan geschoolde, onafhankelijke jeugd. Ten derde nam de nadruk op professionele opvoeding af na 1954, maar door de gehele periode heen werd er meer gepleit voor professionele opvoeding dan dat er optimistisch over ouderlijke opvoeding werd geschreven. Dit ging gepaard met het vierde punt: de neerbuigende toon tegenover ouders nam sterk af na 1954. De laatste twee punten zijn waarschijnlijk te verklaren door zowel de houding van de redactie als de 'massajeugd rapporten': de redactie schreef voornamelijk artikelen voor professionele opvoeders, niet per se voor ouders. In de 'massajeugd rapporten' werd echter de slechte opvoeding van ouders in arbeidsbuurten

benadrukt, hetgeen de redactie aanspoorde om hierover te schrijven. Na de besprekingen van de 'massageugdrapporten' in het tijdschrift, kwamen artikelen over ouders en opvoedingsstrategieën voor hen minder vaak voor dan voor 1954. Toch lijkt de houding tegenover ouders ook iets positiever te worden: de artikelen met een neerbuigende toon over ouderlijke opvoeding namen af, maar er werden in de hele periode ongeveer evenveel artikelen met een optimistische houding tegenover ouderlijke opvoeding geschreven. De toon van *Dux* tegenover ouders werd zo al vanaf 1955 positiever.

Katholieke Illustratie

Opvoedingsstrategieën werden het minste behandeld in de *Katholieke Illustratie* (zie bijlage 3, tabel 7, 8 en 9). Desalniettemin tonen de tabellen veel overeenkomsten met die over *Dux*: naarmate het beeld van de industrialisatie positiever werd in de *Katholieke Illustratie*, werd meer over opvoeding in de context van dat positievere beeld geschreven en werd meer gepleit voor een professionele opvoeding dan dat er optimistisch over ouderlijke opvoeding werd geschreven.

Een groot verschil is dat er in de laatste periode bijna evenveel artikelen over opvoeding werden gepubliceerd als in de eerste periode, dit is waarschijnlijk te verklaren door de eerder beschreven oproep van Van Aerde om niet meer te oordelen over de jeugd, waar in de kwalitatieve analyse van dit hoofdstuk verder op ingegaan wordt.

Moeder-Vrouwenpost

De kwantitatieve analyse van *Moeder-Vrouwenpost* (zie bijlage 3, tabel 10, 11 en 12) is het uniekste omdat in het tijdschrift weinig werd geschreven over professionele opvoeding. Het blad was immers bedoeld voor moeders en de opvoedingsstrategieën daarin waren dan ook voor ouders geschreven. Dit betekende echter niet dat er positief over ouders werd geschreven: in bijna de helft van de artikelen voor 1955 was een neerbuigende toon tegenover ouders te zien. Dit aantal nam wel af en uiteindelijk werd er vaker optimistisch dan neerbuigend over ouderlijke opvoeding geschreven: het vertrouwen van de redactie in ouders groeide, net zoals bij *Dux*.

Daarnaast werden in de laatste twee jaar van het tijdschrift veel artikelen met opvoedingsstrategieën gepubliceerd, hetgeen te verklaren is door de vaste rubriek 'Beste en geachte teenagers,' waarin dikwijls advies voor de oudere jeugd werd geschreven. In deze

rubriek werd ook advies gegeven hoe zij om moest gaan met de veranderingen die de industrialisatie had veroorzaakt, hetgeen terug te zien is in tabel 10.

De Spiegel

Het beeld van opvoeding van de redactie van *De Spiegel* komt grotendeels overeen met dat van de *Katholieke Illustratie*. Er zijn slechts twee verschillen. Ten eerste waren opvoedingsstrategieën een vaker behandeld onderwerp. De verklaring hiervoor is de vaste rubriek 'Ik wil eens met u praten,' geschreven door 'De Spiegeldominee.' Hierin gaf de dominee adviezen aan lezers, meestal over religieuze zaken, maar ook opvoedingsadvies was een gewild thema in de rubriek.

In de rubriek van de dominee en andere artikelen werd zelden met een neerbuigende toon tegenover de ouders geschreven, de artikelen over de 'massajeugdrapporten' zijn hier enkele voorbeelden van en hoewel de redactie in het begin van de periode vaak voor professionele opvoeding pleitte, was de toon over ouderlijke opvoeding vaak optimistisch (zie bijlage 3, tabel 13, 14 en 15.)

Het andere verschil met de tabellen over de *Katholieke Illustratie* was dat er tegen het einde van de periode zelden werd geschreven over opvoeding binnen de context van de industrialisatie. Van 1960-1965 werden namelijk weinig artikelen over opvoeding gepubliceerd in *De Spiegel*, afgezien van de rubriek van de Spiegeldominee.³⁴⁴ In deze jaren was het advies gefocust op de vrije tijd van de jeugd of de beroepskeuze, maar er werd niet ingegaan op de industrialisatie. Hieronder wordt daar dieper op ingegaan.

Kwalitatieve analyse: opvoedingsstrategieën

Professionele opvoeding

Met de uitzondering van *Moeder-Vrouwenpost* plaatsten de redacties enorme nadruk op professionele opvoeding, hetgeen zich voornamelijk uitte in artikelen over variaties van jeugdverenigingen. Al in het begin van de periode werd door de andere drie redacties gepleit voor de opvoeding in de verenigingen, omdat zowel de jeugd als de ouders het niet zouden redden zonder professionele hulp, vooral omdat de industrialisatie het land zo snel veranderde. Zo beargumenteerde *Dux* dat ouders hun kinderen dwongen te hoge

³⁴⁴ Slechts zeven artikelen buiten de rubriek van de Spiegeldominee gingen over opvoeding, drie daarvan was uit de vragenrubriek 'Vraag het aan de Spiegel,' waarin lezers slechts een vraag over opvoeding hadden gestuurd.

opleidingen te volgen. Het ging hen enkel om geld, met als resultaat dat kinderen hun opleidingen niet haalden of een beroep kregen dat niet bij hun persoonlijkheid paste.³⁴⁵ De enige oplossing was dat zowel de jeugd als de ouders werden ‘opgevoed’ via beroepenvoorlichting van professionele pedagogen.³⁴⁶ In *De Spiegel* was een vergelijkbaar betoog terug te zien. In een artikel over het Sterhuis te Amsterdam, een jeugdvereniging waar meisjes praktische cursussen konden volgen, werd de jeugd beschreven als “alleen, in een onbekende wereld.”³⁴⁷ De professionele opvoeders waren de oplossing, zij zouden de jeugd door die wereld begeleiden.³⁴⁸ Dit is duidelijk terug te zien op de onderstaande afbeelding, waarin een onzeker afgebeeld meisje hulp vraagt aan de jeugdleidster daar.

Afbeelding 18: Een onzeker meisje en de jeugdleidster van het Sterhuis, uit: ‘Meisjes waarheen?’, in: *De Spiegel* 35 (1951) 18-19, aldaar: 18

In artikelen waarin gepleit werd voor professionele opvoeding die geschreven waren in het begin van de periode was wel enige focus op de individualiteit van het kind te zien en niet enkel de fase. In het hierboven beschreven stuk over *Dux* werd al benadrukt dat het kind moest worden opgevoed zodat hij een beroep zou kiezen dat bij zijn persoonlijkheid paste.³⁴⁹ In 1950 schreef Fortmann zelfs dat de nieuwe opvoeding op zoek is naar het opvoeden van “de totale en individuele mens,” oftewel de fases én het individuele karakter.³⁵⁰ Ook in de *Katholieke Illustratie* was de focus op het individu te zien: jeugdverenigingen pasten zich aan zodat er meer activiteiten waren, omdat niet elk kind

³⁴⁵ De Groot, ‘Beroepsopvoeding,’ 251-253.

³⁴⁶ Ibidem, 249.

³⁴⁷ ‘Meisjes waarheen?’, in: *De Spiegel* 35 (1951) 18-19, aldaar: 18.

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ De Groot, ‘Beroepsopvoeding,’ 251-253.

³⁵⁰ H. M. M. Fortmann, ‘Adolescentie 1950: proeve van balans,’ in: *Dux* (1950) 430-438, aldaar: 434.

dezelfde interesses deelde.³⁵¹

Door de 'massajeugd rapporten' groeide het belang van de jeugdverenigingen volgens de publiekstijdschriften. Alle artikelen over die rapporten in de gezinstijdschriften bevatten dezelfde structuur: het introduceerde de problemen volgens de rapporten met bijbehorende foto's van de jeugd, zie het vorige hoofdstuk, vervolgens kwam de oplossing aan bod: de buurthuizen. Dit waren lokale varianten op de jeugdverenigingen waar de jeugd onder professionele begeleiding haar vrije tijd kon doorbrengen. Deze werden beschreven als een oplossing voor alles: de jeugd was niet op straat maar onder toezicht van verantwoordelijke jeugdleiders, bracht er haar vrije tijd door op een morele wijze, leerde over religie én de jeugdleiders stonden in contact met de ouders (zie afbeelding 19, 20 en 21 hieronder).³⁵² De ouders in de arbeidsbuurten konden wegens de slechte omstandigheden immers niet goed opvoeden, hetgeen de jeugdleiders moesten oplossen.³⁵³ Elk probleem kon worden opgelost door de buurthuizen. Volgens *De Spiegel* in 1959 waren meer buurthuizen zelfs de oplossing om het platteland aantrekkelijker te maken voor de oudere jeugd, hetgeen de ontvolking zou stoppen.³⁵⁴

Afbeelding 19 (links): Kinderen in een buurthuis die naar een 'juiste' film aandachtig kijken, uit: Van Roon, 'De kerk in de buurt achter de buurt,' 4.

Afbeelding 20 (rechts): Een jeugdleidster die goedgekeurde lectuur uitdeelt aan de kinderen in het buurthuis, uit: 'Gevecht met de rug tegen de muur,' 277.

³⁵¹ 'Twintig jaar verkennen,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1950) 1052-1057.

³⁵² Van Roon, 'De kerk in de buurt achter de buurt,' 4-6 ; 'Gevecht met de rug tegen de muur,' 277-278; 'Van de straat naar het clubhuis,' 18.

³⁵³ Zie het vorige hoofdstuk.

³⁵⁴ Bas den Oudsten, 'Geef de plattelanders meer buurthuizen!,' in: *De Spiegel* 36 (1959) 16-19, aldaar: 17.

Afbeelding 21: Een jeugdleidster die moeders 'opvoed' tijdens een handarbeidles, uit: Van Roon, 'De kerk in de buurt achter de buurt,' 4.

De opvoedingstijdschriften deelden deze houding. In *Dux* werd de behandeling van het Hoogveldrapport afgerond met een oproep voor het jeugdwerk en hoe dat ouders moest helpen om de gezinssfeer te verbeteren.³⁵⁵ Zelfs in *Moeder-Vrouwenpost* werd in 1955 een artikel gepubliceerd over 'De Werkschuit,' hetgeen een varend buurthuis was voor meisjes.³⁵⁶

Ondanks de positieve weergave van de buurthuizen, is in de artikelen daarover een gebrek aan concrete opvoedingsstrategieën te zien. In de historiografie wordt beargumenteerd dat de 'massajeugd rapporten' zorgden voor meer budget, maar niet leidden tot nieuwe opvoedingsstrategieën en dit is ook terug te zien in de publiekstijdschriften. Het enige dat opvoeders daar deden was toezicht houden en ervoor zorgen dat de jeugd enkel toegang had tot 'juiste' vrijetijdsbesteding. De reden dat de buurthuizen toch werden benadrukt was waarschijnlijk de eerder behandelde toegenomen onafhankelijkheid van de jeugd, waardoor de angst groeide dat de jeugd niet meer onder toezicht gehouden werd en dus haar vrije tijd 'onjuist' door zou brengen.

Naast de jeugdverenigingen kwam er vanaf 1954 steeds meer nadruk op twee andere vormen van professionele opvoeding: vormingsscholen en beroepsbureaus. De vormingsscholen waren speciale organisaties waarin de oudere jeugd leerde te functioneren in het bedrijfsleven door praktijkervaring op te doen binnen een veilige omgeving. Ook

³⁵⁵ H. M. M. Fortmann, 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid,' in: *Dux* (1955) 125-136, aldaar: 126.

³⁵⁶ Gré Wiering, 'Wat wil de werkschuit eigenlijk?,' in: *Moeder* 5 (1955) 222-224.

werden er creatieve activiteiten georganiseerd zoals handvaardigheid.³⁵⁷ Deze stimuleerden de geest, zodat massificatie werd voorkomen.³⁵⁸ Het doel van de vormingsscholen was het verkleinen van de afstand tussen school en werk.³⁵⁹ Het was dus bedoeld om de jeugd te helpen met de eerder beschreven plotselinge onafhankelijkheid en de mogelijke negatieve effecten van het werk in de 'volwassen wereld.'³⁶⁰

De beroepsbureaus waren ook gedeeltelijk gesticht om massificatie te voorkomen. Het waren instanties waar opvoedkundigen verscheidene testen hielden om het karakter en de vaardigheden van kinderen te bepalen.³⁶¹ Een beroep dat paste bij de persoonlijkheid was immers belangrijk voor de identiteitsvorming en voorkwam zo massificatie. Met de invoering van de beroepsbureaus werd de toon tegenover de beroepentoe name positiever: in tegenstelling tot de vroege jaren vijftig hadden de redacties meer vertrouwen in deze nieuwe soort beroepsvoorlichting. Dit is te verklaren door de focus op de praktijk: de jeugd kwam in contact met het werk op de vormingsscholen, maar ook op de beroepsbureaus werd aangemoedigd om te oriënteren via praktijkervaring. Volgens *Moeder-Vrouwenpost* zorgde dit er namelijk voor dat de jeugd enthousiast werd voor het werk en ouders kregen meer overzicht op de beroepen.³⁶² Ook *Dux* schreef positief over praktijkervaring in combinatie met beroepsvoorlichting.³⁶³ Een andere verklaring zijn de beroepsbureaus als organisatie: waar opvoedkundigen voorheen voorlichting in de verenigingen gaven, hadden ze vanaf 1954 eigen bureaus met wetenschappelijke testen om de jeugd te helpen. Tegelijkertijd verdween de neerbuigende houding tegenover ouders betreffende de beroepskeuze. Enkel in de eerste artikelen over de beroepsbureaus rond 1955 was dit nog terug te zien. Zo schreef de *Katholieke Illustratie* eind 1954 dat de kennis van ouders over de nieuwe beroepen zeer beperkt was, hetgeen de beroepsbureaus moesten veranderen.³⁶⁴ Deze houding verdween mogelijk doordat de beroepsbureaus en vormingsscholen

³⁵⁷ J. J. G. M. Brackel en M. J. Willemse, 'De jongerencursus der Mater Amabilisscholen,' in: *Dux* (1959) 246-262, aldaar: 248-251.

³⁵⁸ P. W. Kruk, 'Denken wij creatief genoeg in het vormingswerk?,' in: *Dux* (1962) 303-311, aldaar: 307-309

³⁵⁹ Zowel de overgang van de lagere school naar het ongeschoolde werk, als van de middelbare school naar het geschoolde werk werd hiermee bedoeld.

³⁶⁰ Zie het thema onafhankelijkheid in het vorige hoofdstuk

³⁶¹ Zie bijvoorbeeld: 'keuze uit twintigduizend beroepen,' 2118.

³⁶² Lea Wijnberg, 'Als ik dat eens in mijn jeugd had kunnen zien,' in: *Moeder-Vrouwenpost* (1959) 5 211-213, aldaar: 212.

³⁶³ C. Scaf, 'Pedagogische beschouwingen over het werkende meisje,' in: *Dux* (1960) 126-136, aldaar: 129-130.

³⁶⁴ Zie bijvoorbeeld: 'keuze uit twintigduizend beroepen,' 2119.

bijdroegen aan een optimistischer beeld van de jeugd, waardoor opvoeders minder hard oordeelden over ouders.

Vrije tijd en druk

In het vorige hoofdstuk is behandeld hoe de redacties betoogden voor het niet oordelen over de vrijetijdsbestedingen van de jeugd vanaf 1956, hier zal daar dieper op ingegaan worden, maar eerst wordt hier ingegaan op een direct verband tussen de vrije tijd en de industrialisatie in de katholieke tijdschriften: de beperkte ruimte voor recreatie in steden.

Voor 1956 benadrukten de redacties het doorbrengen van de vrije tijd op morele wijze, hetgeen hierboven is behandeld in de paragraaf over de buurthuizen. Echter was het beeld in de *Katholieke Illustratie* gevarieerder: er werd in mindere mate ook een oproep gedaan voor het beschermen van plaatsen voor recreatie. Door de industrialisatie verhuisden veel kinderen immers naar de stad, waar minder ruimte was. De bevolking loste dit echter zelf al op. In Ridderkerk, waar de kinderen van fabrieksarbeiders zich verveelden, hadden politieagenten bijvoorbeeld een voetbalveld gemaakt, terwijl in het industrialiserende Tilburg een straat werd afgezet voor een rolschaatsevenement voor de jeugd, omdat zij zo weinig ruimte had daar.³⁶⁵ De redactie betoogde voor meer ruimte voor de jeugd in de steden, maar zij was optimistisch: de bevolking loste het namelijk zelf op.

Vanaf 1956 werd ook in *Dux* geschreven over het gebrek aan recreatiemogelijkheden, ook met een optimistische toon: hoewel de industrialisatie voor een gebrek aan recreatiemogelijkheden had gezorgd, zoals minder natuurgebieden, was dit probleem verleden tijd. In de nieuwe bouwplannen van de overheid werd rekening gehouden met ruimte voor recreatiegebouwen, hetgeen in hoofdstuk 2 behandeld is. In de *Katholieke Illustratie* bleven in de rest van de periode artikelen gepubliceerd worden over speciale evenementen voor de jeugd in geïndustrialiseerde steden, zoals speciale muziekavonden voor studenten in Eindhoven.³⁶⁶

Vanaf 1956 begon ook de houding van de redacties tegenover de vrijetijdsbestedingen van de jeugd te veranderen.³⁶⁷ De hoofdargumenten in de publiekstijdschriften waren hetzelfde: omdat de jeugd hard werkte of studeerde, had zij haar

³⁶⁵ 'Zie wat twintig mannen vermogen!', in: *Katholieke Illustratie* 48 (1950) 1913-1915, aldaar: 1914; 'Het liep op rolletjes,' in: *katholieke Illustratie* 14 (1951) 540-541, aldaar: 541.

³⁶⁶ Kalkhoven, 'Het ei en de katoenstraat,' 23.

³⁶⁷ Zie het vorige hoofdstuk.

vrije tijd nodig. Hierin waren elementen van angst voor massificatie en de eerder behandelde angst voor techniek te zien. Vanwege de hoge prestatie-/arbeidsdruk waren de redacties bang dat de jeugd als machines werd gezien. In de woorden van Van Aerde was vrije tijd een manier voor de jeugd om zich mens te voelen in plaats van een "studieautomaat."³⁶⁸ Ook in de andere tijdschriften werd beargumenteerd dat de jeugd haar individualiteit kon uitten met haar vrijetijdsbesteding.³⁶⁹ Daarom was het van belang dat de jeugd genoot van haar vrije tijd en daarover moest dus niet geoordeeld worden.

Hierbij werden ouders aangemoedigd om de vrije tijd van hun kinderen te beschermen. De Spiegeldominee schreef in 1961 dat ouders moesten controleren of hun kinderen niet te veel huiswerk kregen, een idee dat ook Waterink beviel.³⁷⁰ Hierbij was het van groot belang dat ouders luisterden naar hun kinderen als zij aangaven dat zij hun opleiding niet meer aankonden: dit was moeilijk voor hen om toe te geven.³⁷¹ Een terugkerend opvoedingsadvies was dan ook dat zo lang het gedrag en de religie van kinderen in orde was, er niet te veel gekeken moest worden naar het rapport.³⁷² Hierin waren eigenschappen van het onderhandelingshuishouden te zien: zolang het goed ging met de moraal van de jeugd, verdiende zij enige inspraak over haar opleiding en haar vrijetijdsbesteding. Dit komt overeen met wat Kees Bakker heeft geschreven over de invloed van het onderzoek 'Volwassen worden' van Beets uit 1960: er moest meer betrokkenheid zijn bij de jeugd. In *Dux* werd dat onderzoek zelfs behandeld en de redactie was het eens met de conclusie erin.³⁷³ Concluderend betoogden de redacties dat zolang de moraal van de jeugd in orde was, er niet te streng over haar vrijetijdsbesteding en cijfers geoordeeld moest worden.

³⁶⁸ Van Aerde, 'Wat kunnen wij eraan doen?', 23.

³⁶⁹ Zie bijvoorbeeld: Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 4 (1960) 251; J. A. Stalpers, 'Nieuwe vorming van de werkende jeugd,' in: *Dux* (1965) 509-520, aldaar: 514. Hierin werd beargumenteerd dat als de jeugd zelfvertrouwen heeft, zij haar eigen beslissingen kan maken in de "vermaakwereld," waarmee de individualiteit geuit kan worden.

³⁷⁰ De Spiegeldominee, 'ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 41 (1961) 9; J. Waterink, 'Huiswerk,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1959) 437-438, aldaar: 438.

³⁷¹ De Spiegeldominee, 'ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 6 (1965) 15.

³⁷² Zie bijvoorbeeld, De Spiegeldominee, 'ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 5 (1962) 11; J. Waterink, 'Een kwestie van accent, of meer?,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1960) 53-54, aldaar: 54; J. J. Dijkhuis, 'Volwassen worden, over het nieuwe boek van N. Beets,' in: *Dux* (1960) 472-479, aldaar: 474. Hier wordt iets vergelijkbaars beargumenteerd: cijfers waren niet het belangrijkste, maar karaktervorming.

³⁷³ Dijkhuis, 'Volwassen worden, over het nieuwe boek van N. Beets.'

Aanspreekpunt

Tot slot werden zowel opvoedkundigen als ouders aangespoord om een aanspreekpunt te zijn voor oudere kinderen, een opvoedingsadvies dat alleen niet in de *Katholieke Illustratie* voorkwam, waarschijnlijk omdat de redactie relatief weinig over opvoeding schreef. In het bijzonder werden over deze opvoedingsstrategie weinig concrete ideeën geschreven: de lezer werd meestal op het belang van een aanspreekpunt zijn gewezen door de redacties, waarbij soms in een paar korte regels advies werd gegeven over hoe dat moest gebeuren. Ondanks dit gebrek aan advies werd het zijn van een aanspreekpunt als de belangrijkste taak van een opvoeder van kinderen boven de tien jaar gezien door de redacties, omdat de vroege en belangrijkste fase van de opvoeding al voorbij was. Bovendien was dit de enige manier om de gevaren van de groeiende onafhankelijkheid van de jeugd te bestrijden. De toegenomen invloed van de school en de werkvloer en de afname van de jeugdverenigingen zorgden immers voor een afname van de invloed van ouders en opvoedkundigen, maar als zij in de ogen van de jeugd werden gezien als een aanspreekpunt van liefde en begrip, dan kwam de jeugd naar hen toe met haar problemen. Zo kon worden ingegrepen als iets mis dreigde te gaan.³⁷⁴

Hoe kon een opvoeder een aanspreekpunt worden om tijdens cruciale momenten te helpen? Om deze vraag te beantwoorden zal ik een overzicht geven van het sporadische advies dat hiervoor werd gegeven. Allereerst moesten ouders voor een goede gezinssfeer zorgen volgens de opvoedingstijdschriften. Het belang van de gezinssfeer is hierboven al genoemd, maar ook in de context van deze opvoedingsstrategie was de gezinssfeer cruciaal omdat als de banden tussen de gezinsleden niet affectief waren, de opvoeding nooit zou slagen.³⁷⁵ In de artikelen over de gezinssfeer is een duidelijke toonverandering ten opzichte van ouders te zien. Voor 1960 werd de rol van de buurthuizen en de opvoedkundigen benadrukt en schreven de redacties pessimistisch over ouderlijke opvoeding, zoals hierboven al is beschreven: zonder hulp konden ouders de gezinssfeer dan ook niet verbeteren volgens de redacties. Zelfs in *Moeder-Vrouwenpost*, waarin weinig over de buurthuizen werd geschreven, werd zeer pessimistisch geschreven over de ouders. Waterink schreef meerdere artikelen over waarom ouders zo makkelijk de gezinssfeer bedorven, zoals

³⁷⁴ Zie bijvoorbeeld: Waterink, 'De grote kinderen,' 5, 6, 10.

³⁷⁵ M. T. C. Kiewied, 'Het onvervangbare gezin,' in: *Dux* (1952) 114-127, aldaar: 122.

het gebrek aan contact of een disrespectvolle houding tussen de ouders.³⁷⁶ Rond 1960 veranderde deze houding: de redacties kregen vertrouwen in de opvoeding van ouders. Er werden meerdere artikelen gepubliceerd waarin geschreven stond dat het goed ging met de opvoeding van de jeugd.³⁷⁷ Ouders moesten daarom zo door gaan en meer plezier in het opvoeden beleven, dit zou de gezinssfeer verder verbeteren.³⁷⁸ De toon was optimistisch geworden. Dit kon een tegenreactie zijn: wegens de ‘massajeugd rapporten’ schreven de opvoedkundigen zeer negatief over de ouders, maar rond 1957 werd het beeld van de jeugd positiever: het werd duidelijk dat het goed ging met de jeugd.³⁷⁹ Hierdoor voelden de opvoedkundigen wellicht dat zij onterecht hadden geoordeeld over de opvoeding van ouders.

Vanaf 1956 kwam er een tweede advies bij in de publiekstijdschriften: niet oordelen over de vrijetijdsbesteding, hetgeen hierboven behandeld is. Om genoeg vertrouwen van de jeugd te winnen om een aanspreekpunt te worden was dit echter niet voldoende: opvoeders moesten ook interesse tonen in de vrijetijdsbesteding van de jeugd. Dit hield in dat er bijvoorbeeld met de oudere jeugd naar een café moest worden gegaan.³⁸⁰ In de jeugdverenigingen verdween ook de nadruk op het moreel doorbrengen van de vrije tijd, deze werden omgevormd naar de wensen van de jeugd. In de jeugdverenigingen werden nog steeds ‘vormende activiteiten’ georganiseerd, maar deelname was niet langer verplicht. De jeugd mocht zelf bepalen hoe zij haar vrije tijd daar spendeerde. Aan de jeugdverenigingen werden dan ook onder andere eigen bars en sportclubs toegevoegd: de nadruk lag niet meer op het vormende werk.³⁸¹ Dit kon teleurstellend zijn voor ouders en opvoedkundigen, maar volgens *Dux* was het van belang dat sommige zaken geaccepteerd

³⁷⁶ J. Waterink, ‘Het gesprek tussen vader en moeder,’ in: *Moeder* 7 (1949) 253-254, aldaar: 254; J. Waterink, ‘Eenzame moeders,’ in: *Moeder* 3 (1957) 109-110, aldaar: 110.

³⁷⁷ Zie bijvoorbeeld: Rogier van Aerde, ‘15% van onze kinderen,’ in: *Katholieke Illustratie* 14 (1963) 34-37, aldaar: 35; Dimitri Frenkel Frank, ‘Is de jeugd schandalig?’, in: *De Spiegel* 5 (1962) 25. H. Brentjes, ‘Naar aanleiding van voorlichting aan ouders omtrent de katechese,’ in: *Dux* (1965) 94-101, aldaar: 100.; J. Waterink, ‘De barometer,’ in: *Moeder-Vrouwenpost* 7 (1960) 413-414. In dit artikel schrijft Waterink dat het menselijk is van ouders om een fout in de opvoeding te maken en dat dit dus ook niet zo erg is, de zogenaamde fatale fout is verdwenen uit het tijdschrift. Dit laat zien dat Waterinks houding tegenover ouderlijke opvoeding positiever was geworden.

³⁷⁸ Zie bijvoorbeeld: J. Waterink, ‘Liefde en gezag,’ in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1958) 109-110; J. Waterink, ‘Altijd maar weer hetzelfde,’ in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1960) 533-534, aldaar: 534;

³⁷⁹ Zie het vorige hoofdstuk

³⁸⁰ Perquin, ‘Jeugd versus maatschappij,’ 58.

³⁸¹ J. Kuyper, ‘Jongerenwerk in een verstedelijkte samenleving,’ in: *Dux* (1965) 406-415, aldaar: 407.

moesten worden, "ook al willen wij dat niet per se zo."³⁸² Zo werden jeugdverenigingen plaatsen waar jongeren samen tijd konden spenderen op hun eigen manier. De jeugdleader was nog wel aanwezig, maar enkel om een aanspreekpunt te zijn, zij waren geen "spiedende ogen" meer.³⁸³ Hierin waren aspecten van het onderhandelingshuishouden en de nadruk op het individu sterk terug te zien: een aanspreekpunt moest de jeugd het gevoel geven dat er naar haar geluisterd werd en moest interesse tonen in haar ideeën. Alleen zo kon een band van vertrouwen opgebouwd worden met de jeugd. In 1962 werd het onderhandelingshuishouden zelfs erkend in *De Spiegel*, in combinatie met het zijn van een aanspreekpunt: "Tegenwoordig wordt alles overlegd met kinderen...De jeugd van vandaag vraagt om ouders die elke keer weer een gids kunnen zijn voor hen." Het resultaat was dat de jeugd "verre van schandalig" was: zij had een goede, nuchtere houding ontwikkeld.³⁸⁴ De nieuwe opvoeding werd optimistisch ingezien.

Zo werd in de vroege jaren vijftig in de publikstijdschriften veel nadruk op professionele opvoeding geplaatst en schreven de redacties neerbuigend over ouderlijke opvoeding. Vanaf 1955 werd er steeds meer aandacht besteed aan het kind als individu in de opvoeding, hetgeen te zien was aan de houding van de redacties tegenover de vrijetijdsbesteding en het belang van het kiezen van een beroep dat bij de persoonlijkheid paste. Samen met de vormingsscholen konden deze factoren een oplossing zijn voor het pessimistische toekomstbeeld van de jeugd: de jeugd werkte aan haar toekomst en paste zich aan de industrialisatie aan door middel van de beroepsbureaus en vormingsscholen, hierdoor nam de angst voor massificatie af en was het geen probleem meer dat de jeugd niet aan haar moraal werkte in haar vrije tijd. Gepaard met de afnemende invloed van de 'massajeugd rapporten' en een gevoel dat de redacties door die invloed onterecht hadden geoordeeld over de ouderlijke opvoeding, waren deze opvoedingsstrategieën mogelijke verklaringen voor de optimistischere toon die de redacties ontwikkelden tegenover de ouderlijke opvoeding rond 1960. Dit uitte zich in het optimistisch schrijven over het zijn van een aanspreekpunt voor de jeugd, een opvoedingsstrategie die al in de eerste helft van de jaren vijftig voorkwam maar waar pas tegen het einde van het decennium optimistisch over

³⁸² H. L. Künneman, 'De aanvaarding als uitgangspunt voor de pedagogische situatie in gezin en op school,' in: *Dux* (1958) 493-503, aldaar: 503.

³⁸³ Kuyper, 'jongerenwerk', 414.

³⁸⁴ Frank, 'Is de jeugd schandalig?', 25.

werd geschreven. Ook daarin werd het individu benadrukt en waren eigenschappen van het onderhandelingshuishouden te zien. Dit wijst op een verband daartussen: de nadruk op het individuele karakter van de jeugd zorgde ervoor dat opvoeders met haar moesten overleggen.

Conclusie

De plotselinge en grootschalige gevolgen van de Nederlandse industrialisatie rond de vroege jaren vijftig zorgden voor gevoelens van hulpeloosheid en onzekerheid onder de Nederlandse bevolking, voornamelijk voor de jeugd. Dit is het onderwerp van deze thesis met als hoofdvraag: Waaruit valt het beeld van de Nederlandse jeugd in Nederlandse publiekstijdschriften van 1949-1965 te verklaren? Om inzicht in dat beeld te geven is het beeld van de industrialisatie, het beeld van de jeugd en de aanbevolen opvoedingsstrategieën in vier gekozen publiekstijdschriften geanalyseerd.

Het beeld van de industrialisatie in de publiekstijdschriften *Dux*, *Katholieke Illustratie*, *Moeder-Vrouwenpost* en *De Spiegel* was gevarieerd van 1949-1952: de redacties waren zowel pessimistisch als optimistisch tegenover de veranderingen die de industrialisatie veroorzaakte: zo zorgde de industrialisatie enerzijds voor werkgelegenheid, maar moesten veel arbeiders anderzijds omgeschoold worden, omdat veel beroepen verdwenen. Van 1952-1957 werden negatieve aspecten van de industrialisatie het meeste benadrukt. Dit kwam waarschijnlijk door de publicatie van de 'massajeugdrapporten,' waarin stond dat zowel ouders als kinderen de sociale gevolgen van de industrialisatie niet aankonden. Afgezien van *Moeder-Vrouwenpost*, waar de mogelijke invloed van de rapporten slechts indirect te zien is, herhaalden de redacties de argumenten in de rapporten bijna letterlijk. Tussen 1955 en 1960, vooral in 1957, vonden toonveranderingen plaats die het beeld in de tijdschriften positiever maakte, waardoor het beeld van de industrialisatie na 1960 voornamelijk positief werd beschreven. In die jaren werd het steeds duidelijker dat de Nederlandse bevolking zich wel kon aanpassen aan de industrialisatie: de bevolking slaagde bijvoorbeeld erin om aan het nieuwe hogere arbeidstempo te wennen. Hierdoor wilde zij wel meer ontspannen in haar vrije tijd. Voorheen vreesden de redacties dat de moraal zou verzwakken daardoor, maar omdat zij inzagen dat de bevolking ook harder werkte, stopten zij met het vellen van een moreel oordeel over de vrijetijdsbesteding van volwassenen. Doordat de redacties inzagen dat de bevolking erin slaagde om zich aan te passen aan de industrialisatie, ontwikkelden zij een positiever beeld erover.

Het beeld van de jeugd was tot 1956 vergelijkbaar: voor 1952 was het beeld ambivalent, maar tussen 1952-1956 werden positieve aspecten overschaduwd door angsten, waarschijnlijk door de 'massajeugdrapporten.' Het beeld in de tijdschriften kwam bijna

volledig overeen met het beeld in die rapporten: de jeugd was gemassificeerd, doelloos en immoreel, bovendien had zij een pessimistisch toekomstbeeld: de jeugd leefde in het moment omdat zij geen hoop had voor later. De beeldvorming werd vanaf 1956 echter sneller positief in de katholieke tijdschriften. Door de opkomst van de nozems trachtten de katholieke redacties een oorzaak te vinden voor het pessimistische toekomstbeeld dat de jeugd had ontwikkeld. De katholieke redacties ontwikkelden een verklarende houding: zij concludeerden aan de hand van interviews met jongeren dat de moraal van de jeugd in orde was, maar dat zij bezweek onder de prestatiedruk op het werk of de middelbare school, die de industrialisatie had veroorzaakt, gepaard met het constant oordelen van volwassenen over haar vrijetijdsbesteding. Ondanks dat de katholieke redacties in het begin van de periode strenger oordeelden over de vrijetijdsbesteding van de jeugd dan van de volwassenen, omdat een juiste vrijetijdsbesteding de groei zou bevorderen, vond een vergelijkbare ontwikkeling plaats. In de protestantse tijdschriften werd het beeld pas rond 1960 positiever. Toen was de maatschappelijke positie van de jeugd veranderd: zij werd gezien als een groep die serieuzer genomen moest worden in plaats van een groep die enkel luisterde naar volwassenen. Hierdoor ontwikkelden de protestantse redacties ook een verklarende houding, waarmee zij dezelfde conclusie bereikten als de katholieke redacties: er moest minder over de hardwerkende jeugd geoordeeld worden. Deze verklarende houding zorgden ervoor dat het beeld in de tijdschriften positiever werd.

De opkomst van een verklarende houding in de protestantse tijdschriften volgde zo de nationale ontwikkelingen rondom de maatschappelijke positie van de jeugd. De katholieke tijdschriften vormden hier een uitzondering op: *Dux* ontwikkelde deze houding in 1956 en de *Katholieke Illustratie* in 1957, voordat de maatschappelijke positie van de jeugd duidelijk veranderd was. Beide tijdschriften hebben hiervoor een andere oorzaak. De verklarende houding in de *Katholieke Illustratie* was hoogstwaarschijnlijk overgenomen van *Dux*. In het eerste artikel waarin deze houding terug te zien was in de *Katholieke Illustratie* werd ook een interview met de hoofdredacteur van *Dux*, H. M. M. Fortmann, geplaatst en werd hem om opvoedingsadvies gevraagd. Dit wijst erop dat de redacties van de tijdschriften goed met elkaar in contact stonden, hetgeen door de verzuilde structuur te verklaren is. De verklarende houding in *Dux* is mogelijk opgekomen als een tegenreactie op de beeldvorming van de jeugd in de Nederlandse kranten: daarin stond dat de nozementaliteit de gehele jeugd representeerde. De redactie van *Dux* was het fel oneens

met dat beeld. Daarnaast stond *Dux* bekend als een progressief opvoedingsblad. Deze twee factoren kunnen ertoe geleid hebben dat de redactie van *Dux* zich verdiepte in de veranderingen die de maatschappelijke positie van de jeugd doormaakte, nog voordat deze veranderingen duidelijk zichtbaar waren voor de rest van de samenleving.

De opvoedingsstrategieën in de tijdschriften maakten ook veranderingen door voordat de positie van de jeugd duidelijk was veranderd, vanaf 1955. Voorheen hadden de redacties weinig vertrouwen in ouderlijke opvoeding: nadruk werd geplaatst op hun fouten en op het samenwerken met opvoedkundigen. Vanaf 1955 benadrukten de redacties het kind als individu in de opvoeding. Om de jeugd te helpen met de veranderende beroepenstructuur die de industrialisatie had veroorzaakt werd er steeds meer nadruk geplaatst op vormingsscholen en beroepsbureaus, waarin de jeugd respectievelijk het bedrijfsleven leerde kennen en waardoor zij een beroep kon vinden wat bij haar karakter paste. De nadruk op het individu is terug te zien in de focus op het vinden van het juiste beroep, dit zou de identiteit versterken en massificatie voorkomen. Samen met het niet oordelen over haar vrijetijdsbesteding, waren de vormingsscholen en beroepsbureaus verklaringen voor het positiever wordende beeld van de jeugd: de jeugd werkte in de vormingsscholen en beroepsbureaus aan haar toekomst en tegelijkertijd werd massificatie voorkomen, hierdoor werd ingezien dat de jeugd hard werkte en ondanks haar pessimistische toekomstbeeld de juiste moraal bezat. Hierdoor moesten volwassenen niet meer over haar vrijetijdsbesteding oordelen: net zoals volwassenen, werkte de jeugd hard en zij verdiende dan ook te kunnen genieten van de toenemende welvaart die gepaard ging met de industrialisatie. Naarmate het beeld zo positiever werd, werd er ook positiever geschreven over de ouderlijke opvoeding rond 1960. Een verklaring daarvoor is dat dit een tegenreactie kon zijn: de redacties schreven door de 'massajeugd rapporten' negatief over ouderlijke opvoeding, maar uiteindelijk bleken angsten in dat rapport over bijvoorbeeld massificatie onterecht, mogelijk dachten de redacties achteraf dat het oordeel over ouderlijke opvoeding in die rapporten ook te streng was.

De bovenstaande bevinding komen gedeeltelijk overeen met de historiografie over de periode 1955-1965: veranderingen kwamen op in de tweede helft van de jaren vijftig en werden pas in de eerste helft van de jaren zestig gevoeld door de bevolking. Het beeld van de industrialisatie in de publiekstijdschriften was pas vanaf 1961 voornamelijk positief, maar dit begon al in 1957. Ook het beeld van de jeugd in de protestantse tijdschriften werd rond

1960 positief omdat de redactie inzag dat haar positie was veranderd. De katholieke tijdschriften zagen dit echter al eerder in, vanaf 1956. Daarnaast zijn er aanwijzingen te vinden in het ambivalente beeld van de jeugd in de eerste helft van de jaren vijftig dat het beeld eerder begon te veranderen, zoals de positieve houding tegenover haar vrijetijdsbesteding. De 'massajeugd rapporten' zorgden echter ervoor dat deze bevindingen overschaduwd werden voor een aantal jaar. In de publiekstijdschriften waren de bevindingen van Te Poel dan ook niet terug te zien: in de artikelen over de 'massajeugd rapporten' werd niet minder streng over de jeugd geschreven door pedagogen.

De dominantie van het beeld van de 'massajeugd rapporten' wijst erop dat de indirecte invloed van de overheid op de redacties aanvankelijk groot was. Deze invloed nam echter wel af: de houding van de overheid tegenover de jeugd veranderde pas rond 1965, terwijl de invloed van de rapporten op de redacties tussen 1956 en 1960 verdween. Het beeld van de jeugd dat de overheid had gevormd kwam zo uiteindelijk niet meer overeen met dat van de redacties. Dit wijst erop dat de invloed van de overheid op de zuilen afnam in de tweede helft van de jaren vijftig. Ook deze ontwikkeling komt overeen met de historiografie. Daarin wordt betoogd dat er lokale uitzonderingen zijn op het nationale zedenverwilderingsbeleid van de overheid. Dit beleid werd uitgevoerd tot 1965, maar bepaalde steden weken daar eerder van af. Ook de redacties van de gekozen publiekstijdschriften weken daar eerder van af: het streng oordelen over de moraal van de jeugd verdween uit de publiekstijdschriften door de opkomst van een verklarende houding, hetgeen alle vier de redacties voor 1965 ontwikkeld hadden. Angsten rondom de gevolgen van de industrialisatie op de jeugd verdwenen dus sneller uit de gekozen publiekstijdschriften dan bij de overheid.

Gepaard met de ontwikkeling van een verklarende houding was de opkomst van het onderhandelingshuishouden terug te zien in de tijdschriften: een nadruk op begrip, individualiteit en overleg met de jeugd kwam steeds vaker voor tussen 1955-1965. Dit komt overeen met de bevindingen van Du Bois-Reymond en K. Bakker en het onderzoek naar *Margriet* van Brinkgreve en Korzec. De nadruk op het individu kwam volgens de bestaande historiografie ook voor in *Dux* vanaf 1957. Dit komt niet overeen met mijn bevindingen: de nadruk op het individu was voor de 'massajeugd rapporten' al terug te zien, al verdween dit weer tijdelijk omdat ze waarschijnlijk door die rapporten overschaduwd waren. In 1955 kwam de nadruk op het individu weer terug vanwege de beroepsbureaus. Deze nadruk

kwam dus eerder voor in *Dux* dan in de historiografie is betoogd.

Bevindingen over publiekstijdschriften zeggen niet per se iets over de werkelijkheid van het lezerspubliek: ze reflecteren het gedachtegoed van de redacties. Echter, gezien de overeenkomsten met de historiografie en de populariteit van lezen in de periode 1949-1965, kunnen de bevindingen tot op zekere hoogte in een bredere context geplaatst worden. Omdat lezen de meest populaire vrijetijdsbesteding in deze periode was, kwamen lezers frequent in aanraking met het gedachtegoed van de redacties. Bovendien toont de historiografie rondom de lokale uitzonderingen van de zedenverwilderingsbestrijding aan dat de verklarende houding die de redacties tussen 1956-1960 ontwikkelden aansloten bij ideeën van bepaalde delen van de bevolking over de jeugd: zowel de redacties als delen van de bevolking werden het op den duur oneens met het jeugdbeleid van de overheid en zij stopten met oordelen over haar moraal. De redacties vertegenwoordigden dus een mentaliteit die in elk geval onder bepaalde delen van de bevolking aanwezig was.

Voor verdergaand onderzoek zijn vooral de bevindingen rondom de onderhandelingshuishouding van dit onderzoek relevant: de bevindingen komen overeen met eerder onderzoek naar een ander publiekstijdschrift, *Margriet*. Dit wijst erop dat een nieuwe vorm van opvoeding, gebaseerd op het karakter van en het overleg met kinderen, wijdverspreider was onder Nederlandse ouders dan voorheen werd gedacht. Hoewel dit een latere ontwikkeling was dan het succes van het boek *Baby and Child*, komt dit wel overeen met de bevinding van N. Bakker en Wubs dat ontwikkelingen rondom opvoeding eerder begonnen in de samenleving dan dat voorheen is beargumenteerd in de historiografie. Daarnaast is dit onderzoek beperkt tot de twee meest hiërarchisch georiënteerde zuilen. Dat kan betekenen dat de bevonden ontwikkelingen wellicht sterker aanwezig waren onder andere delen van de bevolking. Onderzoek naar de beeldvorming van de jeugd en opvoedingsstrategieën in de sociaaldemocratische en liberale zuil kan het inzicht hierin verbreden. Tot slot blijkt uit mijn onderzoek dat de katholieke tijdschriften hun houding tegenover de jeugd minder streng opstelden nog voordat de maatschappelijke positie van de jeugd duidelijk was veranderd, hetgeen rond 1960 gebeurde, terwijl de katholieke zuil bekend staat als het meest hiërarchisch georiënteerd in de historiografie. Dit wijst erop dat verder onderzoek gedaan kan worden, om meer nuance aan te brengen aan dit traditionele beeld van deze zuil.

Bronnenlijst

Secundaire literatuur

- Aerts, R., 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron,' in: *Groniek, Historisch Tijdschrift* 135 (1996) 170-182.
- Bakker, K., 'De dialoog van het gesprek,' in: Tillekens, G. (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 46-63.
- Bakker, N. en J. Wubs, 'A Mysterious Succes: Doctor Spock and the Netherlands in the 1950s,' in: *Peadagogica Historica* 38 (2002) 209-226.
- Brinkgreve, C. en M. Korzec, '*Margriet weet Raad:*' *gevoel, gedrag, moraal in Nederland 1938-1978* (Utrecht 1978).
- Burke, P., *Eyewitnessing The Uses of Images as Historical Evidence* (Londen 2001)
- Dieleman, A., 'De katholieke pedagogiek op haar weg naar volwassenheid,' in: Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 117-131.
- Du Bois-Reymond, M., 'Huishoudelijkheid en onderhandeling,' in: Tillekens, G. (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 84-103.
- Du Bois-Reymond, M. en M. van Elteren, 'Tweemaal tussen twee werelden,' in: Tillekens, G. (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 222-249.
- Duivenvoorden, E. van, *Rebelse Jeugd. Hoe nozems en provo's Nederland veranderden* (Amsterdam 2015).
- Fiske, J., *Introduction to Communication Studies* (Routledge 1990, tweede druk).
- Gerritsen, S. en I. van der Zande, 'Massajeugd in de politiek,' in: Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 143-156.
- Hemels, J. en V. Vegt, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band A 1945-1995* (Amsterdam 1993).

- Hemels, J. en V. Vegt, *Het geïllustreerde Tijdschrift in Nederland Bibliografie Deel 2 Band B 1945-1995* (Amsterdam 1993).
- Heuvel, M. van den, en H. Mommaas, 'Oorden van vrijheid en vermaak. De herstructurering van de vrije tijd,' in: Tillekens, G. (red.) *Nuchterheid en nozems, de opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (1990 Muiderberg) 148-161.
- Heuvel, M. van den, 'Jeugd tussen traditie en moderniteit Transformaties van naoorlogse jeugdcultuur en het beheer over de jeugd,' in: Paul Luykx en Pim Slot (red.) *Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 171-189
- Jentjes, L., *Van strijdorgaan tot familieblad, De tijdschriftjournalistiek van de Katholieke Illustratie 1867-1995* (Amsterdam 1995).
- Jonkers, A., 'Wat doen al die schermen met je kinderen?,' in: *De Volkskrant* (23 februari 2018) geraadpleegd op 1 januari 2019 op: <<https://www.volkskrant.nl/de-gids/wat-doen-al-die-schermen-met-je-kinderen-~bdb246f1/>>
- Knulst, W. P. en G. Kraaykamp, e.a., *Leesgewoonten: een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers* (Den Haag 1996).
- Lente, D. van 'Teaching children confidence in a high tech world: the Netherlands 1950-1962,' in: *Journal of the History of Childhood and Youth* 5(2) (2012) 193-191.
- Lente, D. van, 'The romance of technology in an age of extremes, Leonard de Vries' hobby clubs, 1945-1965,' in: *Journal of the International Committee for the History of Technology* 21 (2015) 109-125.
- Lutz, C. en J. Collins, *Reading National Geographic* (Chicago 1993).
- Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, 'Het massajeugdonderzoek-inleiding,' in: Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 11-19.
- Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, 'Het massajeugdonderzoek- een reconstructie,' in: Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 41-74.

- Poel, Y. te, 'Jeugdleiders tussen massajeugd en moeilijk opvoedbaren. De onmogelijke pedagogiek in het clubhuiswerk,' in: Meijers, F. en M. Du Bois-Reymond, (red.) *Op zoek naar een moderne pedagogische norm Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Enschede 1987) 157-172.
- Poel, Y. te, 'Werken met de Jeugd. Termen van onmacht en begrip,' in: Tillekens (red.) *Nuchterheid en nozems*, 123-138.
- Righart, H., *De Eindeloze Jaren Zestig, Geschiedenis van een Generatieconflict* (Antwerpen 1995).
- Righart, H. en P. de Rooy, 'In Holland staat een huis, weerzin en vertedering over 'de jaren vijftig,' in: Paul Luykx en Pim Slot (red.) *Een Stille Revolutie? Cultuur en Mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 10-18.
- Roes, J., *Tussen Jeugdzorg en Jeugdemancipatie Een halve eeuw jeugd en samenleving in de spiegel van het katholieke maandblad Dux* (Baarn 1979).
- Rooy, P. de, 'Vetkuifje waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig,' in: *Low Countries Historical Review* 101(1) 76-94.
- Selten, P., 'Boekbesprekingen,' in: *Pedagogiek* 1 (2009) 102-105.
- Schuyt, C. J. M., en E. Taverne, *Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000)
- Storey, J., *Cultural Studies and the Study of Popular Culture* (Edinburgh 2010, derde editie).
- Sturken, M. en L. Cartwright, *Practices of Looking: An Introduction to Visual Culture* (New York 2001).
- Vegchel, G. van, *De Metamorfose van Emmen een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren, 1945-1965* (Amsterdam 1995).
- Wubs, J., *Luisteren naar deskundigen opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999* (Gorcum 2004).

Lijst van archivalia

Per publiekstijdschrift worden hier de artikelen weergegeven die zijn geanalyseerd voor de kwantitatieve en kwalitatieve analyse van mijn onderzoek. Vanwege de grote omvang van het aantal artikelen zijn deze hier chronologisch geordend.

Koninklijke Bibliotheek (Den Haag)

Inv. Nr. T 7092: *Dux: tijdschrift voor priesters, die zich met de vorming der R.K. rijpende jeugd bezighouden/ Katholiek Maandblad voor allen die meewerken aan de vrije jeugdvorming in Nederland en België (Jaargang 16 tot en met 32).*

- Dijkhuis, J. J. 'De zin van het lichaam voor de jeugd in de puberteisjaren,' in: *Dux* (1949) 172-179.
- Perquin, N., 'Opvoeding en sexualiteit,' in: *Dux* (1949) 180-196.
- Berger, L., 'Contact der sexen,' in: *Dux* (1949) 196-202.
- Fortmann, H. M. M., 'Contact der sexen II,' in: *Dux* (1949) 203-211.
- Coenders, H., 'Iets over de psychologie van het fabrieksmeisje, de nood aan voorlichting bij het fabrieksmeisje,' in: *Dux* (1949) 214-229.
- Brans, H., 'Waarom zijn wij geen leger in slagorde?,' in: *Dux* (1949) 255-261.
- Perquin, N., 'Volwassenheid en jeugdleiding,' in: *Dux* (1949) 268-271.
- Fortmann, H. M. M., 'De ongrijpbare jeugd en de bioscoop,' in: *Dux* (1949) 295-300.
- Dirkse, J., 'Mogelijkheden voor de vrije jeugdvorming: filmopvoeding,' in: *Dux* (1949) 301-304.
- Hof, S. P. van 't, 'Filmopvoeding II: Tactische en praktische wenken voor priesters en jeugdleiders ter bestrijding van het bioscoop- en filmgevaar,' in: *Dux* (1949) 305-310.
- Boonekamp, W. J. M., 'Filmopvoeding III,' in: *Dux* (1949) 310-313.
- Heggen, P., 'De katholieke Limburgse jongstudentenbond,' in: *Dux* (1949) 357-361.
- Perquin, N., 'De exploratietoetocht der jeugdigen,' in: *Dux* (1949) 449-456.
- Redactie *Dux*, 'Gesprek met Lezers,' in: *Dux* (1949) 477-480.
- Perquin, N., 'Het aesthetische in de opvoeding,' in: *Dux* (1950) 2-11.
- Dresen-Coenders, H., 'Iets over de psychologie van het fabrieksmeisje, haar schoonheidszin- opvoedingsmogelijkheden,' in: *Dux* (1950) 12-19.

- Andel-Ripke, O. van, 'Meisjeslectuur,' in: *Dux* (1950) 25-31.
- Perquin, N., 'Toneel voor de jeugd,' in: *Dux* (1950) 32-38.
- Hoefnagels, L., 'Wat elders gezegd en geschreven werd, jeugdorganisaties hebben grenzen,' in: *Dux* (1950) 124-127.
- Redactie *Dux*, 'Gesprek met lezers, godsdienstonderwijs aan fabrieksmeisjes,' in: *Dux* (1950) 162-163.
- Divendal, H., 'Katholieke jeugd en katholieke lectuurvoorziening,' in: *Dux* (1950) 202-209.
- Bijl, W. C., 'Jeugd, lectuur en jeugdleader,' in: *Dux* (1950) 221-231.
- Groot, J. de, 'Beroepsopvoeding en beroepenvoorlichting,' in: *Dux* (1950) 249-256.
- Veraart, J. A., 'Beroepskeuze en onze economische situatie,' in: *Dux* (1950) 256-265.
- Putten, J. van der, 'Een staatsstuk voor jonge mensen,' in: *Dux* (1950) 266-270.
- Perquin, N., 'Problemen der adolescentie,' in: *Dux* (1950) 380-385.
- Wesseling, P., 'Jeugd als waan en werkelijkheid,' in: *Dux* (1950) 386-393.
- Vendrik, N. J. M., 'Laat onze intellectuele jeugd zich leiden?,' in: *Dux* (1950) 401-409.
- Dresen-Coenders, 'Iets over de psychologie van het fabrieksmeisje, het fabrieksmeisje in de adolescentiejaren,' in: *Dux* (1950) 410-425.
- Fortmann, H. M. M., 'Adolescentie 1950: proeve van balans,' in: *Dux* (1950) 430-438.
- Redactie *Dux*, 'Gesprekken met lezers, over de verhouding tussen schoolverenigingen en parochiële verenigingen,' in: *Dux* (1951) 38-43.
- Dresen-Coenders, H., 'Notities over het meisje en de moderne gezelschapsdans,' in: *Dux* (1951) 164-168.
- Cornelissen, A. J. M., 'Gesprekken met lezers, gezin-schoolvereniging-parochiële vereniging,' in: *Dux* (1951) 204-214.
- Biegel, A., 'De confectie werkt nivellerend en doet persoonlijkheid verdwijnen. Goede smaak om zich te kleden betekent zelfkennis, kritisch kiezen en verzaken aan het ultra der mode,' in: *Dux* (1951) 243-250.
- Fortmann, H. M. M., 'Het geloof van de jeugd en het geloof der liturgie, vanwaar de kloof tussen beide?,' in: *Dux* (1951) 369-391.
- Redactie *Dux*, 'De wending in het pedagogisch denken,' in: *Dux* (1951) 408-414.
- Perquin, N., 'Het welopgevoede kind,' in: *Dux* (1951) 427-440.

- Stellwag, H. W. F., 'Het nieuwe ideaal in de schoolpaedagogiek,' in: *Dux* (1951) 441-445.
- Fortmann, H. M. M., 'Nieuwe opvattingen omtrent de psychologie en de paedagogiek van de wil,' in: *Dux* (1951) 446-470.
- Beets, N., 'Opvoeding van het gevoelsleven,' in: *Dux* (1952) 13-16.
- Fortmann, H. M. M., 'Naar aanleiding van de brochure der katholieke jeugdbeweging, "Vernieuwing van het onderwijs,"' in: *Dux* (1952) 22-26.
- Kiewied, M. T. C., 'Het onvervangbare gezin,' in: *Dux* (1952) 114-127.
- Cornelissen, L. H., 'Het moderne gezin gewogen,' in: *Dux* (1952) 134-158.
- Hessen, J. van, 'Gezin en samenleving: een sociologische beschouwing,' in: *Dux* (1952) 158-177.
- Perquin, N., 'Gezinsopvoeding in deze tijd,' in: *Dux* (1952) 177-183.
- Fortmann, H. M. M., 'De problematiek rondom het biechten der jongeren,' in: *Dux* (1952) 211-227.
- Weterman, J. A. M., 'De ontmoeting tussen kerk en jeugd,' in: *Dux* (1952) 249-262.
- Helmer, G., 'Het probleem der onkerkelijkheid onder studenten,' in: *Dux* (1952) 300-309.
- Versteeg, F. M., 'Onkerkelijkheid in de achterbuurt,' in: *Dux* (1952) 320-325.
- Fortmann, H. M. M., 'Potentiële onkerkelijkheid onder de katholieke jeugd,' in: *Dux* (1952) 331-343.
- Middelweerd, M. A. C., 'Jeugd en platteland,' in: *Dux* (1952) 410-414.
- Gaudia, Z., 'Gebedsopvoeding bij het schoolkind,' in: *Dux* (1952) 501-516.
- Redactie *Dux*, 'Gesprekken met lezers, latente onkerkelijkheid onder de studerende jongeren,' in: *Dux* (1952) 548-553.
- Weterman, 'De oecumenische houding in het massajeugdwerk, een brief van DS Wildschut en een antwoord van professor Weterman,' in: *Dux* (1953) 19-26.
- Perquin, N., 'Het geschenk der vriendschap,' in: *Dux* (1953) 41-60
- Redactie *Dux*, 'Het kind voor de drempel,' in: *Dux* (1953) 98.
- Christophora, C., 'Twaalfjarige meisjes in een verpauperde volksbuurt,' in: *Dux* (1953) 123-131.
- 'Jongeren schrijven over hun vacantie,' in: *Dux* (1953) 292-321.

- Berg, J. H. van den, 'Paedagogische omgang en paedagogisch gesprek,' in: *Dux* (1953) 329-352.
- Helmer, H., 'Jeugdretraite,' in: *Dux* (1954) 11-20.
- Perquin, N., 'Retraites voor jeugdigen,' in: *Dux* (1954) 21-34.
- Dresen-Coenders, H. en H. M. M. Fortmann, 'Ontwikkelingstypen op de weg naar volwassenheid,' in: *Dux* (1954) 156-173.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid I,' in: *Dux* (1954) 184-196.
- Redactie *Dux*, 'Gesprekken met lezers II, over traditie en romantiek,' in: *Dux* (1954) 209-212.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid II,' in: *Dux* (1954) 249-255.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid III,' in: *Dux* (1954) 315-319.
- Beets, N., 'Hoofdproblemen der huidige paedagogiek,' in: *Dux* (1954) 346-352.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid IV,' in: *Dux* (1954) 396-404.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid V,' in: *Dux* (1954) 434-441
- Redactie *Dux*, 'Gesprekken met lezers, zijn de jongeren arrogant?,' in: *Dux* (1954) 490-493.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid VI,' in: *Dux* (1954) 494-502.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid VII,' in: *Dux* (1954) 570-576.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid III,' in: *Dux* (1955) 1-28.
- Fortmann, H. M. M., 'Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid,' in: *Dux* (1955) 125-136.
- Perquin, N., 'Concretisering van enkele pedagogische adviezen in Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid,' in: *Dux* (1955) 137-147.

- Fortmann, H. M. M., 'Milieu-apostolaat en instuiven,' in: *Dux* (1955) 148-161.
- Perquin, N., 'Het feest van de jeugd,' in: *Dux* (1955) 261-272.
- Steenberk, N. O., 'De jeugdbeweging, haar veranderde functie in een veranderde wereld,' in: *Dux* (1955) 299-309.
- Fortmann, H. M. M., 'Jeugdzielzorg,' in: *Dux* (1955) 396-414.
- Plas, M. van der, 'Tussen tophit en vondel,' in: *Dux* (1956) 11-16.
- Schaik, F. van, 'Volksjeugd en poëzie,' in: *Dux* (1956) 26-34.
- Hey, W. de, 'De poëtische expressie der jeugd: een beschouwing aan de hand van enige publicaties.' in: *Dux* (1956) 73-84.
- Jong, J. F. de, 'Poëzie voor de volksjeugd,' in: *Dux* (1956) 85-98.
- Perquin, N., 'Preken voor jonge mensen,' in: *Dux* (1956) 129-136.
- Dijkhuis, J. J. 'Kanttekeningen bij een fotoboek,' in: *Dux* (1956) 160-169.
- Klerk, L. de, 'De omgang van zeventienjarigen,' in: *Dux* (1956) 170-175.
- Scharff, C., 'De godsdienstige houding der zeventienjarigen,' in: *Dux* (1956) 176-185.
- Fortmann, H. M. M., 'Om het contact tussen kerk en jeugd, aantekeningen bij het kerklied en bij het apostolaat van radio en televisie,' in: *Dux* (1956) 277-293.
- Perquin, N., 'Pedagogische vraagstukken rondom de society dans,' in: *Dux* (1956) 469-474.
- Dijkhuis, J., 'Rock 'N' Roll,' in: *Dux* (1956) 483-489.
- Spaendonk, J. van, 'All Gods children got rhythm,' in: *Dux* (1957) 1-30.
- Stalpers, J. A., 'Jeugd en natuur,' in: *Dux* (1957) 216-235.
- Fortmann, H. M. M., 'Stadsjeugd en de natuur van Nederland,' in: *Dux* (1957) 248-251.
- Hüskén, H., 'Hoe beleeft de plattelandsjeugd de natuur?,' in: *Dux* (1957) 252-255.
- Oldendorff, A., 'De standsidee en de standen,' in: *Dux* (1957) 270-275.
- Dresen-Coenders, H., 'Stands- en andere sociale minderwaardigheidsgevoelens bij meisjes en een aantal dringen pedagogische vragen, die daarmee verband houden,' in: *Dux* (1957) 276-284.
- Vinkenburg, C., 'Studieweekend lectuurproblemen der rijpere jeugd,' in: *Dux* (1957) 322-325.

- Perquin, N., 'Psychologisch-pedagogische aspecten van het lezen,' in: *Dux* (1957) 333-346.
- Steenbeek, N. O., 'Enkele verschijnselen in het leven der jongeren,' in: *Dux* (1957) 409-420.
- Fortmann, H. M. M., 'De alwetende opvoeder,' in: *Dux* (1957) 431-438.
- Brörens, W. J. J., 'Open jeugdwerk op het platteland,' in: *Dux* (1957) 460-469.
- Carm, C. B. O., 'Het bedrijfsapostolaat Carmel,' in: *Dux* (1958) 11-19.
- Stalpers, 'Open jeugdwerk links en rechts bekeken,' in: *Dux* (1958) 53-64.
- Winkeler, K., 'Mogelijkheden met boven-14-jarigen in de jeugdzorgd,' in: *Dux* (1958) 65-71.
- Brentjes, H., 'Maatschappelijke achtergronden van de crisis in het jeugdwerk,' in: *Dux* (1958) 123-133.
- Stalpers, J. A., 'De samenleving als opvoedingsmilieu,' in: *Dux* (1958) 141-155.
- Nix, T., 'Het kind in de moderne woning,' in: *Dux* (1958) 291-299.
- Vaart, J. A. J. van der, 'De kunst van het wonen,' in: *Dux* (1958) 300-306.
- Jong, J. F. de, 'De jeugd in de sportschool,' in: *Dux* (1958) 350-370.
- Künneman, H. L., 'De aanvaarding als uitgangspunt voor de pedagogische situatie in gezin en op school,' in: *Dux* (1958) 493-503.
- Groot, J., 'Over de plattelandsjeugd in Noord-Holland,' in: *Dux* (1959) 5-12.
- Perquin, N., 'Jeugd versus maatschappij,' in: *Dux* (1959) 50-63.
- Tellegen, F. P. A., 'De student; vak, beroep en persoon,' in: *Dux* (1959) 69-76.
- Fortmann, H. M. M., 'De student, vrijheid en onbezorgdheid of confrontatie met de volle werkelijkheid?,' in: *Dux* (1959) 77-87.
- Weterman, J. A. M., 'Geloofsbeleving bij de huidige studentengeneratie,' in: *Dux* (1959) 88-93.
- Brackel, M. J. G. M., 'De studente als vrouw,' in: *Dux* (1959) 107-116.
- Vollebergh, J., 'Levensvorming van de jeugd in de bedrijven,' in: *Dux* (1959) 233-246.
- Brackel, J. J. G. M. en M. J. Willemse, 'De jongerencursus der Mater Amabilisscholen,' in: *Dux* (1959) 246-262.
- Stalpers, J. A., 'Waarom is de levensschool voor arbeidsjeugd nodig?,' in: *Dux* (1959) 306-311.

- Haasse, H., 'Het vrouw-zijn in deze tijd,' in: *Dux* (1960) 107-112.
- Stoop, W., 'De betekenis van het werk in de ontwikkeling van het meisje,' in: *Dux* (1960) 116-126.
- Scaf, C., 'Pedagogische beschouwingen over het werkende meisjes,' in: *Dux* (1960) 126-136.
- Dijkhuis, J. J., 'Vragen rond puberteit en adolescentie,' in: *Dux* (1960) 224-238.
- Willems, W. J. P., 'De plaats waar wij werken,' in: *Dux* (1960) 317-321.
- Zeldenrust-Noordanus, M., 'De jeugd in het gezin,' in: *Dux* (1960) 322-325.
- Beets, N., 'Waarom Jazz?,' in: *Dux* (1960) 326-330.
- Dijkhuis, J. J., 'Volwassen worden, over het nieuwe boek van dr. N. Beets,' in: *Dux* (1960) 472-479.
- Govaart, T., 'Een nieuwe moraal of Chris Yperman, Hugo Claus en "Slordige studenten,"' in: *Dux* (1960) 502-521.
- Bladergroen, J., 'Het kind en de lichamelijke opvoeding,' in: *Dux* (1961) 34-43.
- Kramer, J. P., 'Lichamelijke opvoeding en sport,' in: *Dux* (1961) 88-97.
- Beets, N., 'Gedrags- en karaktervorming,' in: *Dux* (1961) 235-244.
- Perquin, N., 'Gezin en opvoeding,' in: *Dux* (1961) 244-252.
- Stalpers, J., "'s Morgens school en 's middags vrije bezigheid? Een poging om een eind te maken aan cultuurlikkerij,' in: *Dux* (1961) 253-263.
- Vendrik, N. J. M., 'Student en gezin,' in: *Dux* (1961) 285-294.
- Snijders-Oomen, N., 'Oudercomités-verleden, heden en toekomst,' in: *Dux* (1961) 303-311.
- Huijts, J. H., 'Onzekerheid in opvoeding en godsdienstige vorming,' in: *Dux* (1961) 499-510.
- Smulders, M., 'Basis retraites voor jongeren,' in: *Dux* (1962) 177-187.
- Dijkhuis, J. J., 'Opvoeding en creativiteit,' in: *Dux* (1962) 292-294.
- Beets, N., 'Denken wij creatief genoeg in het onderwijs?,' in: *Dux* (1962) 295-302.
- Kruk, P. W., 'Denken wij creatief genoeg in het vormingswerk?,' in: *Dux* (1962) 303-311.
- Ruygers, H., 'Jeugd en toekomst,' in: *Dux* (1962) 343-359.

- Meeuwissen, P. A., en J. A. S. van Spaendonck, 'De romantische intuïtie van de jeugd,' in: *Dux* (1962) 425-432.
- Lodewyckx, J., 'Beroepenvoorlichting,' in: *Dux* (1962) 474-482.
- Winkeler, H., 'Rapport van een onderzoek naar de sociale structuur van de Oostelijke Eilanden en Funen te Amsterdam,' in: *Dux* (1962) 483-496.
- Brentjes, H. J. H., 'Veranderende kaders bij de jeugd,' in: *Dux* (1963) 8-17.
- Beets, N., 'Plaats en problematiek der jeugdigen in de huidige samenleving,' in: *Dux* (1963) 18-24.
- Krogt, A. J. A. van der, 'Geloofsbeleving bij de werkende jeugd van veertien tot achttien jaar,' in: *Dux* (1963) 71-81.
- Bouma, J., 'Agrarisch-sociale vraagstukken op een veranderend platteland,' in: *Dux* (1963) 108-118.
- Redactie *Dux*, 'De enquête over *Dux*,' in: *Dux* (1963) 249-253.
- Sillevius, H. A. 'Ontgroening: poging tot begrip en kritiek,' in: *Dux* (1963) 315-334.
- Stalpers, J. A., 'De onvoltooide studentenmaatschappij,' in: *Dux* (1963) 338-342.
- Tepe, R. W., 'Ontgroening, enkele kritische bemerkingen bij het artikel van dr. H. Sillevius,' in: *Dux* (1963) 349-355.
- Beets, N., 'De student als persoon,' in: *Dux* (1963) 368-373.
- Brentjes, H., 'De verschijningswijze van de jonge mens,' in: *Dux* (1963) 408-421.
- Thurlings, J. M. G., 'De jonge mens tegenover de maatschappelijke structuur,' in: *Dux* (1963) 422-434.
- Bosch, J. 'Onthechting en versterving in een tijd van welvaart,' in: *Dux* (1964) 57-70.
- Beets, N., 'Jeugd, welvaart, soberheid,' in: *Dux* (1964) 71-78.
- Herberichs, C., 'Doodt techniek de geest?,' in: *Dux* (1964) 78-84.
- Beets, N., 'Voort-trekken, achter-blijven, bij-praten,' in: *Dux* (1964) 194-201.
- Wessem, J. N. van, 'Bij de verandering van een cultuurpatroon,' in: *Dux* (1964) 281-293.
- Twaalfhoven, B. C. M. J., 'Een jaar sociale dienst door jongeren,' in: *Dux* (1964) 379-389.
- Lange, D. de, 'De nood aan recreatie-gebied,' in: *Dux* (1964) 481-487.
- Brentjes, H., 'Het sociaal gedrag der oudere jeugd,' in: *Dux* (1964) 571-588.

- Herberichs, C., 'Naar aanleiding van een studiedag en een rapport,' in: *Dux* (1965) 22-28.
- Hollemans, C. J., en L. Reijnders, 'Nogmaals de studentenvakbeweging,' in: *Dux* (1965) 87-93.
- Brentjes, H., 'Naar aanleiding van voorlichting aan ouders omtrent de katechese,' in: *Dux* (1965) 94-101.
- Huijts, J. H., 'Jeugd en televisie,' in: *Dux* (1965) 144-152.
- Heijnen, C. L., 'Vormingskampen voor oudere jeugd,' in: *Dux* (1965) 247-254.
- Brentjes, H., 'Over jeugdbestel, nozems en relletjes,' in: *Dux* (1965) 308-319.
- Kuyper, J., 'Jongerenwerk in een verstedelijkte samenleving,' in: *Dux* (1965) 406-415.
- Stalpers, J. A., 'Nieuwe vorming van de werkende jeugd,' in: *Dux* (1965) 509-520.

- K., 'Wat niet weet, wat niet deert...,' in: *Katholieke Illustratie* 1 (1949) 30-31.
- K., 'Twintigduizend vrachtauto's,' in: *Katholieke Illustratie* 9 (1949) 258-259.
- 'Jongerenlanddag te Hoorn,' in: *Katholieke Illustratie* 31 (1949) 980-981.
- K., 'Jongensstad,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1949) 1252-1253.
- 'Geen krijgsrumoer meer...maar jongensstemmen van priesterstudenten,' in: *Katholieke Illustratie* 44 (1949) 1418-1419.
- K., 'Klaar?...Over!,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1950) 184-185.
- Nicolas, I. E., 'Kinderen in de stad,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1950) 194-195.
- 'De ongevallenwet,' in: *Katholieke Illustratie* 9 (1950) 350-351.
- K., 'Wat er in vijf jaar vrede veranderd is,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1950) 682-685.
- 'Twintig jaar verkennen,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1950) 1052-1053.
- 'Wij trekken langs de banen,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1950) 1060-1062.
- 'Lustrumviering van de Limburgse jongstudentenbond,' in: *Katholieke Illustratie* 35 (1950) 1374.
- H. P., 'Jonge idealisten, toneel van en voor jonge mensen,' in: *Katholieke Illustratie* 48 (1950) 1892-1893.
- 'Zie wat twintig mannen vermogen!,' in: *Katholieke Illustratie* 48 (1950) 1913-1915.
- 'Het liep op rolletjes,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1951) 540-541.
- K., 'Een kilometer visafslag,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1951) 696-697.
- Iersel, E. van, 'Geestelijke vakantie,' in: *Katholieke Illustratie* 36 (1951) 1261.
- Groothuis, C., 'Huizen en mensen,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1952) 132-133.
- R. D., 'Hoe primitief het begon,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1952) 560-562.
- 'Nederlands snelst groeiende stad,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1952) 1300-1302.
- 'Grote verantwoordelijkheid op beproefde schouders. J. A. Middelhuis: de nieuwe voorzitter van de katholieke arbeidersbeweging,' in: *Katholieke Illustratie* 6 (1953) 216-217.
- Eersel, A. van, 'Het spoorzoeken,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1953) 1072-1073.
- 'Rotan,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1953) 1618-1619.

- K., 'Een van Europa's modernste steden,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1953) 2090-2092.
- 'Gevecht met de rug tegen de muur,' in: *Katholieke Illustratie* 6 (1954) 274-278.
- K., 'Een unieke studentenvereniging,' in: *Katholieke Illustratie* 10 (1954) 442-443.
- Haanen, B., 'De geest,' in: *Katholieke Illustratie* 23 (1954) 1089.
- W. K., 'Opmars der eieren,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1954) 1493-1497.
- 'Elk jaar een probleem voor honderdduizenden, keuze uit twintigduizend beroepen,' in: *Katholieke Illustratie* 45 (1954) 2117-2119.
- 'Wedstrijd met troffel en Kaphamer,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1955) 1503.
- Aerde, R. van, 'Het zal úw jongen maar zijn,' in: *Katholieke Illustratie* 45 (1955) 2150-2155.
- 'Artzybasheff bekijkt: de wonderen der techniek,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1956) 6-9.
- 'In sommige grote bedrijven wordt de persoonlijkheid van de jonge ongeschoolde arbeider vermoord,' in: *Katholieke Illustratie* 27 (1956) 2-6.
- 'Stad in haar puberteit,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1957) 24-27.
- Aerde, R. van, 'Wat kunnen wij eraan doen?,' in: *Katholieke Illustratie* 22 (1957) 20-23.
- 'Die lui menen het!,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1957) 12-15.
- Hofwijk, J. W., 'Cuyk: rijzig in de nieuwe tijd,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1957) 2-6.
- Edelman, H. C. M., 'Vrachtwagens rijden door de nacht,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1958) 21-23.
- Hofwijk, J. W., 'Mens en machine in een nieuwe tijd,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1959) 7-11.
- Kalkhoven, R., 'Plastische chirurgie voor Tilburg,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1959) 47-51.
- Aerde, R. van, 'Films voor kinderen,' in: *Katholieke Illustratie* 36 (1959) 9-11.
- 'Het straaltijdperk vraagt offers,' in: *Katholieke Illustratie* 6 (1960) 32-36.
- Elias, T., 'K. en W.: Een zaak van vele honderden miljoenen,' in: *Katholieke Illustratie* 36 (1960) 4-7.
- Salomons, A., 'De oude dag,' in: *Katholieke Illustratie* 36 (1960) 37.

- 'Den Bosch zal hem missen,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1960) 4-6.
- 'Reactie en redactie,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1960) 3.
- Kalkhoven, R., 'Jazz onderweg,' in: *Katholieke Illustratie* 1 (1961) 28-29.
- Kalkhoven, R., 'Het ei en de katoenstraat,' in: *Katholieke Illustratie* 22 (1961) 20-23.
- 'Reactie en redactie,' in: *Katholieke Illustratie* 40 (1961) 2.
- 'Het spel begeleidt ons leven,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1962) 28-29.
- R. K., 'De strijd tussen het paard en de tractor,' in: *Katholieke Illustratie* 1 (1963) 26-28.
- Aerde, R. van, '15% van onze kinderen,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1963) 34-37.
- R. K., 'Varende visfabrieken,' in: *Katholieke Illustratie* 18 (1963) 26-29.
- 'Alleen de juf blijft stevast zitten,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1963) 32-33.
- Aerde, R. van, 'Iets anders beginnen,' in: *Katholieke Illustratie* 5 (1964) 29-33.
- Aerde, R. van, 'Studentdagen in Groningen,' in: *Katholieke Illustratie* 10 (1964) 19-22.
- Aerde, R. van, 'Wat te doen tegen de pornografie?,' in: *Katholieke Illustratie* 14 (1964) 39-43.
- Aerde, R. van, 'Zonder schade en schande,' in: *Katholieke Illustratie* 49 (1964) 4-7.
- 'Reactie en redactie,' in: *Katholieke Illustratie* 10 (1965) 2-3.
- 'Moeder van achttien met negen kinderen,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1965) 4-5.
- F., 'Paradijs voor tieners,' in: *Katholieke Illustratie* 32 (1965) 29-30.

Inv. Nr. TE 19043 *Moeder: praktisch tijdschrift voor de vrouw in het gezin/ Moeder-
Vrouwenpost* (jaargang 14 tot en met 26)

- Waterink, J., 'Wat moeten wij eraan doen?,' in: *Moeder* 1 (1949) 5-6.
- P. v. C., 'Wat lezen onze kinderen?,' in: *Moeder* 1 (1949) 18-19.
- Waterink, J., 'Van luisteren en rust,' in: *Moeder* 2 (1949) 45-46.
- R. A. C. M., 'Wat zoudt gij doen in dit geval?,' in: *Moeder* 4 (1949) 153.
- Waterink, J., 'Het recht en de plicht van het gezag,' in: *Moeder* 5 (1949) 169-170.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 5 (1949) 191-192.
- Waterink, J., 'Nog eens over recht en plicht en gezagsoefening,' in: *Moeder* 6 (1949) 209-210.
- Steketee, H. T., 'Ziet uw kind zoals het is,' in: *Moeder* 6 (1949) 219-220.
- Waterink, J., 'Het gesprek tussen vader en moeder,' in: *Moeder* 7 (1949) 253-254.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 7 (1949) 274-275.
- Pereira-D'Oliveira, E., 'Pas op, gevaarlijk!,' in: *Moeder* 1 (1950) 24-25.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 1 (1950) 32.
- Waterink, J., 'Gehoorzaamheid der liefde,' in: *Moeder* 2 (1950) 65-66.
- 'Wat zoudt gij doen in dit geval?,' in: *Moeder* 2 (1950) 81,91.
- Waterink, J., 'Het pad over de bergkam,' in: *Moeder* 3 (1950) 121-122.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 3 (1950) 152-153.
- Waterink, J., 'Orde en wet,' in: *Moeder* 4 (1950) 177-178.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 4 (1950) 216-217.
- Waterink, J., 'De grote kinderen,' in: *Moeder* 5 (1950) 241-242.
- Waterink, J., 'Vriendschap met grote kinderen,' in: *Moeder* 6 (1950) 297-298.
- Waterink, J., 'Conflicten met een achtergrond,' in: *Moeder* 7 (1950) 353-354.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 7 (1950) 384.
- Waterink, J., 'Toch vriendschap,' in: *Moeder* 8 (1950) 409-410.
- Bruins, J. W., 'Een kind met aanleg,' in: *Moeder* 8 (1950) 420.
- 'Wat zoudt gij doen in dit geval?,' in: *Moeder* 8 (1950) 442.
- Waterink, J., 'De toets doorstaan,' in: *Moeder* 8 (1950) 465-466.

- Waterink, J., 'Geen belangstelling,' in: *Moeder* 10 (1950) 529-530.
- Waterink, J., 'Overspannen moeders,' in: *Moeder* 1 (1951) 9-10.
- Waterink, J., 'Onze moeders en sociale zaken,' in: *Moeder* 2 (1951) 73-74.
- Waterink, J., 'Examen en overgang,' in: *Moeder* 6 (1951) 297-298.
- Waterink, J., 'Eenheid en sfeer,' in: *Moeder* 7 (1951) 351-352.
- Waterink, J., 'Weer begonnen,' in: *Moeder* 9 (1951) 455-456.
- Waterink, J., 'Het verborgene dat openbaar wordt,' in: *Moeder* 2 (1952) 53-54.
- Bosse, J. van den, 'Is je huiswerk nu al af?,' in: *Moeder* 2 (1952) 59-60.
- Waterink, J., 'Een woord op zijn pas,' in: *Moeder* 3 (1952) 101-102.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 5 (1952) 236-237.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 7 (1952) 338.
- Waterink, J., 'Augustus-meditatie,' in: *Moeder* 8 (1952) 357-358.
- Waterink, J., 'Wat moet ik doen?,' in: *Moeder* 9 (1952) 407-408.
- Waterink, J., 'Belangstelling,' in: *Moeder* 12 (1952) 575-576.
- Waterink, J., 'Zij moeten kind zijn,' in: *Moeder* 8 (1953) 369-370.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 11 (1953) 570-571.
- Waterink, J., 'De grote kinderen,' in: *Moeder* 1 (1954) 5-6, 10.
- 'Vragen van moeders,' in: *Moeder* 2 (1954) 85-86.
- Waterink, J., 'De kracht der blijdschap,' in: *Moeder* 4 (1954) 163-164.
- Waterink, J., 'Liefdesprikkelen,' in: *Moeder* 5 (1954) 215-216, 220.
- Waterink, J., 'Volwassen,' in: *Moeder* 7 (1954) 323-324.
- Waterink, J., 'Intermezzo,' in: *Moeder* 8 (1954) 375-376.
- Waterink, J., 'De kinderen verliezen?,' in: *Moeder* 9 (1954) 429-430.
- Waterink, J., 'Knappe kinderen,' in: *Moeder* 1 (1955) 5-6.
- Waterink, J., 'Vroeg groot,' in: *Moeder* 3 (1955) 109-110.
- Waterink, J., 'Twee verkeerde kanten,' in: *Moeder* 4 (1955) 161-162.
- Wiering, G., 'Wat wil de werkschuit eigenlijk?,' in: *Moeder* 5 (1955) 222-224.
- Waterink, J., 'Een uiterst tere kwestie,' in: *Moeder* 7 (1955) 317-318.
- Waterink, J., 'Een tuchtprobleem,' in: *Moeder* 10 (1955) 475-476.
- Waterink, J., 'Nog eens over de tucht op school,' in: *Moeder* 11 (1955) 529-530.
- 'Wat zoudt gij doen in dit geval?,' in: *Moeder* 3 (1956) 143.

- Waterink, J., 'Laat maar waaien of precies,' in: *Moeder* 5 (1956) 213-214.
- Waterink, J., 'Verkeerd geplaatste liefde,' in: *Moeder* 9 (1956) 421-422, 426.
- Waterink, J., 'Gebrek aan contact,' in: *Moeder* 10 (1956) 473-474.
- Waterink, J., 'Misplaatste liefde?,' in: *Moeder* 11 (1956) 525-526.
- Veenstra, T., 'Industriële vormgeving,' in: *Moeder* 1 (1957) 21-23.
- Waterink, J., 'Schoolproblemen,' in: *Moeder* 2 (1957) 57-58.
- Waterink, J., 'Eenzame moeders,' in: *Moeder* 3 (1957) 109-110.
- Bakker-Engelsman, N., 'Gaat uw dochter geld verdienen of wil ze echt iets worden?,' in: *Moeder* 3 (1957) 116-117.
- Waterink, J., 'Twee werelden,' in: *Moeder* 9 (1957) 421-422.
- Waterink, J., 'Kind-àf,' in: *Moeder* 10 (1957) 475-476.
- Veenstra, T., 'Eindhovens bedrijfsjeugd droomt van een eigen centrum,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1958) 14-16.
- Waterink, J., 'Liefde en gezag,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1958) 109-110.
- Waterink, J., 'Toekomst voor de jongens?,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 4 (1958) 157-158.
- Bakker-Engelsman, N., 'Na de lagere school, wat dan?,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 4 (1958) 159-161.
- Waterink, J., 'De vorming van het meisje,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 6 (1958) 261-262.
- Waterink, J., 'Mogelijkheden,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 7 (1958) 305-306.
- Waterink, J., 'De Spiegel,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1958) 393-394.
- Waterink, J., 'Wel-opgevoed,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1959) 1-2.
- Wijnberg, L., 'Als ik dat eens in mijn jeugd had kunnen zien,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 5 (1959) 211-213.
- 'Moeilijkheden bij de opvoeding,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 8 (1959) 428.
- Waterink, J., 'Huiswerk,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1959) 437-438.
- Scheurer, J. W., 'Wat vindt u van moderne muziek?,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1959) 476-477.
- Waterink, J., 'Gezegende simpelheid,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 11 (1959) 585-586.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1960) 33.

- Waterink, J., 'Een kwestie van accent, -of meer?,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1960) 53-54.
- 'Moeilijkheden bij de opvoeding,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1960) 99.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1960) 102.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1960) 147.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 4 (1960) 251.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 5 (1960) 322.
- Waterink, J., 'Een gevaarlijke ziekte,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 6 (1960) 341-342.
- 'Moeilijkheden bij de opvoeding,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 6 (1960) 346.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 6 (1960) 375.
- Waterink, J., 'De barometer,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 7 (1960) 413-414.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 7 (1960) 446.
- Waterink, J., 'Alleen maar raar,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 8 (1960) 474-475.
- Waterink, J., 'Altijd maar weer hetzelfde,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1960) 533-534.
- 'Toegang boven de achttien verboden,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1960) 565-567.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 9 (1960) 575.
- Waterink, J., 'Lawaai,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 10 (1960) 605-606.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 10 (1960) 655.
- 'Moeilijkheden bij de opvoeding,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 11 (1960) 700.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 12 (1960) 788.
- Waterink, J., 'Tussen star en slap,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1961) 1-2.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 1 (1961) 22.
- Waterink, J., 'Te vroeg groot,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1961) 57-58.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 2 (1961) 95.
- Waterink, J., 'Te vroeg groot II,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 3 (1961) 121-122.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 4 (1961) 236.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 5 (1961) 321.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 6 (1961) 380.
- Elisabeth, 'Beste en geachte teenagers,' in: *Moeder-Vrouwenpost* 7 (1961) 451.

- 'Langs de oevers van het IJsselmeer,' in: *De Spiegel* 49 (1949) 10-13.
- Echt, B. van, 'Aan onze zorgen toevertrouwd,' in: *De Spiegel* 1 (1949) 2-5.
- Assumburg, 'Stroomlijn aan de lopende band,' in: *De Spiegel* 10 (1949) 2-4.
- 'Kampen ontwaakt tot een nieuw en sterk leven,' in: *De Spiegel* 19 (1950) 6-9.
- Verburg, G., 'Volendam schakelt om,' in: *De Spiegel* 22 (1950) 3-5.
- 'Contact met de redactie,' in: *De Spiegel* 22 (1950) 28.
- 'Delft, verkleind beeld der vaderlands historie,' in: *De Spiegel* 27 (1951) 2-5.
- 'Meisjes waarheen?,' in: *De Spiegel* 35 (1951) 18-19.
- Echt, B. van, 'Harderwijk: waar de zee geen zee meer is,' in: *De Spiegel* 44 (1951) 2-5.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 48 (1951) 28-29.
- 'Prof Dr. J. Waterink, vijf en twintig jaar hoogleraar,' in: *De Spiegel* 1 (1951) 22-23.
- 'Contact met de redactie,' in: *De Spiegel* 1 (1951) 28-29.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 27 (1952) 27.
- 'Kees wordt matroos,' in: *De Spiegel* 36 (1952) 2-5.
- 'Kerkrade, stad die slechts één beeld kent: DE MIJN!,' in: *De Spiegel* 49 (1952) 17-19.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 1 (1952) 27.
- 'Oorlog bij de Ommelanden,' in: *De Spiegel* 5 (1952) 2-5.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 5 (1952) 23.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 10 (1952) 27.
- V. C., 'Van de straat naar het clubhuis,' in: *De Spiegel* 19 (1953) 17-19.
- V. C., 'In Oss staat een wereldbedrijf,' in: *De Spiegel* 40 (1953) 14-16.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 40 (1953) 26.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 44 (1953) 27.
- Redactie, 'Is de jeugd van Nederland nog "kerks?" Een grote enquête door enkele onzer reporters,' in: *De Spiegel* 50 (1953) 8-10.
- Roon, A. van, 'De kerk in de buurt achter de buurt,' in: *De Spiegel* 10 (1953) 2-7.
- 'Een klein knulletje waagt zich op glad ijs,' in: *De Spiegel* 19 (1954) 10-12.
- P., 'Kinderen zien hun verleden,' in: *De Spiegel* 23 (1954) 13-15.
- V. C., 'Met de klas een maand naar buiten,' in: *De Spiegel* 27 (1954) 12-14.

- C. C., 'Lopik, drie dorpen aan de Lek,' in: *De Spiegel* 36 (1954) 8-11.
- Boksmas, C., 'Gaaf u maar rusfig uit, de studenfen passen wel op,' in: *De Spiegel* 45 (1954) 11-13.
- 'Klaar Over,' in: *De Spiegel* 49 (1954) 32.
- 'Pijnacker: centrum van komkommer- en tomatenteelt,' in: *De Spiegel* 1 (1954) 8-11.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 10 (1954) 33.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 14 (1955) 30.
- 'Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 40 (1955) 33.
- P. T., 'Doesburg, van vesfigingsstad tot industrieplaats,' in: *De Spiegel* 45 (1955) 2-5.
- 'Contact met de redacfie,' in: *De Spiegel* 6 (1955) 36.
- 'Poëzie in staal,' in: *De Spiegel* 15 (1956) 10-11.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 15 (1956) 28.
- 'Als de suikerfabriek op volle toeren draait,' in: *De Spiegel* 15 (1956) 29-31.
- H. Q. P., 'Ons dorp wordt afgebroken,' in: *De Spiegel* 23 (1956) 13-15.
- V. C., 'Luisterclubs opgelet!,' in: *De Spiegel* 32 (1956) 24-26.
- Gonnie, 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 49 (1956) 38.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 1 (1956) 30.
- Gonnie, 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 5 (1956) 39.
- A. A. R., 'Nederland wordt een olienafie van formaaf,' in: *De Spiegel* 14 (1957) 2-5.
- V. C., 'De student als ondernemer,' in: *De Spiegel* 14 (1957) 32-33.
- Mastenbroek, J., 'Friesland verliest zijn kinderen,' in: *De Spiegel* 22 (1957) 2-6.
- Gonnie, 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 44 (1957) 38.
- J. G. C. K., 'Ook deze jeugd vloog uit,' in: *De Spiegel* 14 (1958) 17-19.
- P. T., 'Wat doen zij met hun vrije afjd?,' in: *De Spiegel* 14 (1958) 24-27.
- J. G. C. K., 'De voorziffer is 14 jaar...,' in: *De Spiegel* 22 (1958) 32-34.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u prafen,' in: *De Spiegel* 22 (1958) 39.
- J. G. C. K., 'In jeugdland mogen de jongens en meisjes alles zelf doen,' in: *De Spiegel* 44 (1958) 16-18.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 49 (1958) 34.
- Oudsten, B. den, 'Waarom zijn de kerken in Friesland zo leeg?,' in: *De Spiegel* 1 (1958) 11-13.

- 'De kerk roept om jonge dienende handen,' in: *De Spiegel* 19 (1959) 10-11.
- Oudsten, B. den, 'Geef de plattelanders meer buurthuizen!,' in: *De Spiegel* 36 (1959) 16-19.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 36 (1959) 31.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 40 (1959) 35.
- Blanckenzee, R. J., 'Bij Petten stapt Nederland het atoomtijdperk binnen,' in: *De Spiegel* 44 (1959) 12-15.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 49 (1959) 34.
- Dam, B. van, 'Grootmacht TEENAGER,' in: *De Spiegel* 1 (1959) 2-5.
- 'Nozems worden thuis geweekt,' in: *De Spiegel* 6 (1959) 49-51.
- Hegeman, H., 'Zij zingen voor hun heer,' in: *De Spiegel* 23 (1960) 9-11.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 23 (1960) 30.
- 'Beschamende tonelen rond het hart des vaderlands,' in: *De Spiegel* 27 (1960) 9-11.
- 'Jeugdmuziekfestival zonder kinderziekten,' in: *De Spiegel* 40 (1960) 9.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 44 (1960) 44.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 49 (1960) 44.
- Wijlhuizen, D. P., 'Ze stellen zulke verdraaid moeilijke vragen!,' in: *De Spiegel* 1 (1960) 30-32.
- 'Zo denken jullie over liften,' in: *De Spiegel* 6 (1960) 16.
- 'Vraag het aan *De Spiegel*,' in: *De Spiegel* 6 (1960) 40.
- 'Vrij spel,' in: *De Spiegel* 10 (1960) 20-21.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 10 (1960) 50.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 15 (1961) 12.
- 'Alleen voor volwassenen!...', in: *De Spiegel* 24 (1961) 4-6.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* (nummer onleesbaar, 1 juli) (1961) 9.
- 'De reageerbuis: een boom van een probleem,' in: *De Spiegel* 49 (1961) 30-31.
- 'De reageerbuis: daar slaapt de duivel tussen!,' in: *De Spiegel* 5 (1961) 41-42.
- 'De jeugdomroepen werden een groot succes,' in: *De Spiegel* 5 (1961) 43-44.
- 'De reageerbuis: storm van protest,' in: *De Spiegel* 9 (1961) 27-28.
- Kappenburg, K., 'Wij zoeken gezelligheid,' in: *De Spiegel* 9 (1961) 35-38.

- 'De reageerbuis: aanval op de verdraagzaamheid,' in: *De Spiegel* 19 (1962) 42-43.
- 'De reageerbuis: zij kunnen het weten,' in: *De Spiegel* 27 (1962) 38-39.
- 'De reageerbuis: met valbreken en opstaan,' in: *De Spiegel* 39 (1962) 30-31.
- 'De reageerbuis: liefde is vertrouwen, niet op geld bouwen,' in: *De Spiegel* 47 (1962) 44-45.
- 'Vroeger in een jaar geleden,' in: *De Spiegel* 1 (1962) 18-21.
- 'De reageerbuis: in je laatste jaar...en dan?,' in: *De Spiegel* 1 (1962) 34-35.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 5 (1962) 11.
- Frank, D. F., 'Is de jeugd schandig?,' in: *De Spiegel* 5 (1962) 25.
- 'De reageerbuis: net als de nozems?,' in: *De Spiegel* 9 (1962) 36-37.
- 'De reageerbuis: dit zin de nieuwe volwassenen!,' in: *De Spiegel* 14 (1963) 42-43.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 18 (1963) 10.
- 'Staatssecretaris B. Roolvink geeft zijn visie over de welvaart,' in: *De Spiegel* 18 (1963) 15-17, 28.
- 'De reageerbuis: jazz in een klassieke gevangenis,' in: *De Spiegel* 22 (1963) 44-45.
- Dijs, D., 'Zeven jaar vechten tegen de herrie,' in: *De Spiegel* 40 (1963) 43-45.
- 'De reageerbuis: gegriefd platteland valt Ingrid aan,' in: *De Spiegel* 44 (1963) 20-21.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 1 (1963) 10.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 18 (1964) 11.
- 'De reageerbuis: twisten en jazzen in een shake-bar,' in: *De Spiegel* 36 (1964) 20-21.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 40 (1964) 11.
- 'Overijssel,' in: *De Spiegel* 40 (1964) 24-30.
- 'Heeft Groningen het brozemprobleem kunnen oplossen?,' in: *De Spiegel* 1 (1964) 7.
- Hilde en Peter, 'Wat je moet weten voor je kiest,' in: *De Spiegel* 36 (1965) 45.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 40 (1965) 9.
- 'De reageerbuis,' in: *De Spiegel* 40 (1965) 32-33.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 49 (1965) 13.
- 'Pers oorzaak van nozemrellen?,' in: *De Spiegel* 1 (1965) 7.
- Spiegeldominee, 'Ik wil eens met u praten,' in: *De Spiegel* 6 (1965) 15.

Bijlage 1: overzicht van de methodologische vragenlijsten

Vragenlijst voor de kwantitatieve analyse

- Welke toon tegenover de verwachtingen over de industrialisatie/jeugd had de auteur?
 - Positief
 - Negatief
 - Ambivalent positief
 - Ambivalent negatief
- Wat was de houding van de auteur tegenover eventueel behandelde opvoedingsstrategieën?
 - Optimistisch tegenover ouderlijke opvoeding
 - Pessimistisch tegenover ouderlijke opvoeding
 - Professionele opvoeding werd benadrukt
- Waren artikelen over het beeld van de jeugd/opvoedingsstrategieën in de context van de industrialisatie geplaatst en zo ja:
 - Wat was de toon in het artikel tegenover de industrialisatie?
 - Neutraal³⁸⁵
 - Positief
 - Ambivalent positief
 - Negatief
 - Ambivalent negatief
- Welke thema's zijn terug te zien in het artikel?
 - Artikelen betreffende de industrialisatie
 - Landschap
 - Techniek
 - Arbeid
 - Omscholing
 - Moraal
 - Vrije tijd

³⁸⁵ Sommige artikelen over de jeugd of opvoedingsstrategieën gingen enkel over de jeugd of opvoeding binnen de context van de industrialisatie. Bijvoorbeeld wat de houding van fabrieksmeisjes was tegenover het huwelijk. Er werd geen oordeel over de industrialisatie geveld in zulke artikelen.

- Welvaart
- Platteland
- Artikelen betreffende de jeugd
 - Moraal
 - Onafhankelijkheid
 - Prestatie-/arbeidsdruk
 - Vrije tijd

Vragenlijst voor de kwalitatieve analyse

- Welke positieve of negatieve verwachting(en) had de auteur ten opzichte van de industrialisatie/jeugd/opvoeding?
- Werden de verwachtingen metonymisch gepresenteerd?
- Wat is het motief van de auteur?
- Wat waren de problemen en oplossingen rondom de verwachte ontwikkelingen?
- Hoe ondersteunden eventuele toegevoegde afbeeldingen het betoog van de auteur?

Bijlage 2: Kruistabellen industrialisatie en jeugd

In deze kruistabellen is de kwantitatieve samenhang behandeld van artikelen waarin zowel een beeld van de jeugd als van de industrialisatie te zien is. Omdat deze kruistabellen voornamelijk relevant zijn voor hoofdstuk 3, het hoofdstuk over de beeldvorming over de jeugd, zijn de kolommen over de jeugd groen en rood gekleurd voor visuele verduidelijking. De rij 'context' duidt op artikelen waarin de industrialisatie enkel in context werd behandeld: bijvoorbeeld een artikel over de houding tegenover het huwelijk van fabrieksmeisjes waar verder niet op ingegaan werd op het fabriekswerk.

Kruistabel 1: jeugd en industrialisatie in <i>Dux</i> , periode 1949-1954					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		2		4	3
positief		1			
a. positief		1			
negatief		1		12	2
a. negatief					
Totaal:		5		16	5

Kruistabel 2: Jeugd en industrialisatie in <i>Dux</i> , periode 1955-1959					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context				1	1
positief					
a. positief		1	1		
negatief		1		3	2
a. negatief		1			
Totaal:		3	1	4	3

Kruistabel 3: Jeugd en industrialisatie in <i>Dux</i> , periode 1960-1965					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief		4			
a. positief					1
negatief			1	4	1
a. negatief					
Totaal:		5	1	4	2

Kruistabel 4: jeugd en industrialisatie in <i>Katholieke Illustratie</i> , periode 1949-1954					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief					
a. positief					
negatief		3		1	2
a. negatief					
Totaal:		4		1	2

Kruistabel 5: jeugd en industrialisatie in <i>Katholieke Illustratie</i> , periode 1955-1959					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context					
positief		1			
a. positief					
negatief					1
a. negatief			1		
Totaal:		1	1		1

Kruistabel 6: jeugd en industrialisatie in <i>Katholieke Illustratie</i> , periode 1960-1965					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief		3		2	
a. positief					
negatief					
a. negatief					
Totaal:		4		2	

Kruistabel 7: jeugd en industrialisatie in <i>Moeder</i> , periode 1949-1954					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context					
positief					
a. positief					
negatief		1		1	
a. negatief					
Totaal:					

Kruistabel 8: jeugd en industrialisatie in <i>Moeder-Vrouwenpost</i> , periode 1955-1959					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context				1	
positief					
a. positief					
negatief				1	
a. negatief					
Totaal:					

Kruistabel 9: jeugd en industrialisatie in <i>Moeder-Vrouwenpost</i> , periode 1960-1961					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context			1		
positief		1			
a. positief					
negatief				1	
a. negatief					1
Totaal:					

Kruistabel 10: jeugd en industrialisatie in <i>De Spiegel</i> , periode 1949-1954					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief		1	1		
a. positief					
negatief		1		3	
a. negatief					
Totaal:		3	1	3	

Kruistabel 11: jeugd en industrialisatie in <i>De Spiegel</i> , periode 1955-1959					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief				1	
a. positief					
negatief				2	
a. negatief					
Totaal:		1		3	

Kruistabel 12: jeugd en industrialisatie in <i>De Spiegel</i> , periode 1960-1965					
	Jeugd	positief	a. positief	negatief	a. negatief
Industrialisatie					
context		1			
positief		1			
a. positief		1			
negatief					
a. negatief					
Totaal:		3			

Bijlage 3: kwantitatieve analyse van de geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën

Net zoals in bijlage 2, is hier het aantal artikelen in de context van de industrialisatie weergegeven, maar in plaats van de artikelen over de jeugd, zijn de artikelen over opvoedingsstrategieën hier ingedeeld. Het aantal artikelen waarin optimistisch of neerbuigend over ouderlijke opvoeding en artikelen waarin gepleit wordt voor een professionele (pedagogische) opvoeding is toegevoegd aan deze kwantitatieve analyse. Er is gekozen om geen kruistabel van deze data te maken omdat dan enkel het aantal artikelen in de context van de industrialisatie in de tabellen weergegeven zouden worden. Dit zou een te beperkt beeld opleveren: de houding van de redacties tegenover professionele opvoeders en ouders werd immers ook vaak buiten de directe context van de industrialisatie behandeld.

Tabel 4: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Dux*, 1949-1954

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
45	2			14	2	4	12	19

Tabel 5: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Dux*, 1955-1959

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
25	2	1	1	6		3	3	6

Tabel 6: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Dux*, 1960-1965

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
29	5	4	2	2	1	3		8

Tabel 7: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Katholieke Illustratie*, 1949-1954

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
10	2			5			3	7

Tabel 8: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Katholieke Illustratie*, 1955-1959

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
4		1		2	1	1	1	3

Tabel 9: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Katholieke Illustratie*, 1960-1965

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
9	1	2				1	1	2

Tabel: 10 kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Moeder*, 1949-1954

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
41	1			2		12	20	2

Tabel 11: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Moeder-Vrouwenpost*, 1955-1959

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
25		1		2		11	8	4

Tabel: 12 kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *Moeder-Vrouwenpost*, 1960-1961

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
20	1	2		1	1	7	2	

Tabel 13: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *De Spiegel*, 1949-1954

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
12				3		3	1	6

Tabel 14: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *De Spiegel*, 1955-1959

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
14		1		2		4	1	2

Tabel 15: kwantitatieve gegevens van de opvoedingsartikelen in *De Spiegel*, 1960-1965

totaal aantal geanalyseerde artikelen over opvoedingsstrategieën	context industrialisatie	industrialisatie positief	industrialisatie a. positief	industrialisatie negatief	industrialisatie a. negatief	optimistisch over ouderlijke opvoeding	neerbuigende toon tegenover ouders	pleiten voor professionele opvoeding
16	1					5	1	1